ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ISSN (PRINT): 2786-8273
ISSN (ONLINE): 2786-8281

УКРАЇНСЬКИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ ЧАСОПИС

Випуск 2, 2023

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

УДК 33(051)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:
Краєвський В.М., д.е.н., професор, Державний податковий університет (Україна)

ЗАСТУПНИКИ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:
Мацелюх Н.П., д.е.н., професор, Державний податковий університет (Україна)
Онишко С.В., д.е.н., професор, Державний податковий університет (Україна)

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР:
Дружинська Н.С., к.е.н., Державний податковий університет (Україна)

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:
Андрущенко В.Л., д.е.н., професор, Державний податковий університет (Україна)
Бардаш С.В., д.е.н., професор, НДІ фінансової політики Державного податкового університету (Україна)
Белінська Я.В., д.е.н., професор, Державний податковий університет (Україна)
Береславська О.І., д.е.н., професор, Державний податковий університет (Україна)
Боярко І.М., д.е.н., доцент, ДВНЗ «Університет банківської справи» (Україна)
Варналій З.С., д.е.н., професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Україна)
Гурочкіна В.В., д.е.н., доцент, Державний податковий університет (Україна)
Діденко Н.Г., д.н.держ.упр., професор, Національний університет охорони здоров'я імені П.Л. Шупика (Україна)
Дубич К.В., д.н.держ.упр., професор, Національний університет охорони здоров'я імені П.Л. Шупика (Україна)
Дяченко С.А., д.н.держ.упр., Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Україна)
Залізко В.Д., д.е.н., професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Україна)
Ізмайлов Я.О., д.е.н., професор, Державний податковий університет (Україна)
Карпенко Л.М., д.е.н., професор, Одеський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України (Україна)
Карташов Є.Г., д.н.держ.упр., доцент, ДЗВО «Університет менеджменту освіти» (Україна)
Коваленко Ю.М., д.е.н., професор, Державний податковий університет (Україна)
Кожина А.В., к.н.держ.упр., доцент, Національний авіаційний університет (Україна)
Коляда Т.А., к.е.н., с.н.с., доцент, Державний податковий університет (Україна)
Лісовий А.В., д.е.н., професор, Державний податковий університет (Україна)
Мартиненко В.В., д.е.н., доцент, Державний податковий університет (Україна)
Мельник В.М., д.е.н., професор, Державна освітня установа «Навчально-методичний центр з питань якості освіти» (Україна)
Олешко А.А., д.е.н., професор, Київський національний університет технологій та дизайну (Україна)
Пасічник Ю.В., д.е.н., професор, ННЦ «Інститут аграрної економіки» (Україна)
Пашко П.В., д.е.н., професор, Національний авіаційний університет (Україна)
Петруха С.В., к.е.н., доцент, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК» (Україна)
Пилипів В.В., д.е.н., професор, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» (Україна)
Ріппа С.П., д.е.н., професор, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» (Україна)
Стежко Н.В., д.е.н., професор, Державний податковий університет (Україна)
Сунцова О.О., д.е.н., професор, Державний податковий університет (Україна)
Ткаченко Н.В., д.е.н., професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Україна)
Ткачова Н.М., д.н.держ.упр., професор, НТУУ «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (Україна)
Ховрак І.В., д.е.н., доцент, Державний податковий університет (Україна)
Швабій К.І., д.е.н., професор, Державний податковий університет (Україна)
Шевчук О.А., д.е.н., професор, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» (Україна)
Алейнікова О.В., д.н.держ.упр., професор, Університет Масарика (Чеська Республіка)
Аміт Кумар, доктор філософії, MBA, M. Com, доцент, Інтегральний університет, Лакхнау (Індія)
Аннелена Лобб, доктор філософії, доцент, Гарвардський університет (США)
Варадарадж Аравамудхан, доктор філософії, MBA, MPHIL, професор Аллайанської школи бізнесу, Університет Аллайанс (Індія)
Гечібая Бадрі, д.е.н., професор, Національний інститут економічних досліджень (Грузія)
Гозора Владімір, доктор філософії, габілітований доктор, професор, МБА, Університет економіки і державного управління в Братиславі (Словаччина)
Горал Юстина, доктор філософії, доцент, Варшавська школа економіки (Польща)
Джвігол-Барош М., доктор філософії, доцент, Сілезька політехніка (Польща)
Ірізаррі Рафаель, біолог, доктор наук, професор, Гарвардський університет (США)
Іскандар Муда, доктор філософії, SE, M.Si, Ak, CA, CSRS, CPA, Університет Північної Суматри (Індонезія)
Мискевич Радослав, доктор філософії, доцент, Сілезька політехніка (Польща)
Мохд Заїні Абд Карим, доктор філософії, професор Університету Утара (Малайзія)
Новак Даріуш, габілітований доктор, професор, Познанський економічний університет (Польща)
Сафван Аль Салим, доктор філософії, професор, Технологічний університет Акаби (Йорданія)
Сипко Юрай, доктор філософії, професор, МБА, Інститут економічних досліджень (Словаччина)
Циклашвілі Натела, д.е.н., професор, Батумський державний університет імені Шота Руставелі (Грузія)

Друкується відповідно рішення Вченої ради
Державного податкового університету (протокол від 28.09.2023 р. № 3)

Свідоцтво про Державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 25448-15488ПР, видане Міністерством юстиції України 27.02.2023 р.

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України в галузі економічних наук (категорія «Б»)
на підставі Наказу МОН України від 15.10.2019 № 1301 (додаток 4)

Спеціальності: 051 – Економіка; 071 – Облік і оподаткування; 072 – Фінанси, банківська справа та страхування;
073 – Менеджмент; 075 – Маркетинг; 076 – Підприємництво, торгівля та біржова діяльність; 232 – Соціальне забезпечення;
241 – Готельно-ресторанна справа; 281 – Публічне управління та адміністрування; 292 – Міжнародні економічні відносини.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою
програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Електронна сторінка видання: www. https://journals.dpu.kyiv.ua/index.php/economy

© Державний податковий університет, 2023
© Оформлення «Видавничий дім «Гельветика», 2023

ЗМІСТ

Атамас О.П.
РОЗВИТОК ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ
В ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД: СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ,
ПРОБЛЕМИ ТА ОСНОВНІ ВЕКТОРИ ЇХ ВИРІШЕННЯ..... **5**

Бардаш С.В., Свірко С.В., Краєвський В.М.
ЗАГАЛЬНА КОНЦЕПЦІЯ ОРГАНІЗАЦІЇ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ
СУБ'ЄКТІВ ДЕРЖАВНОГО СЕКТОРУ..... **10**

Грін О.В., Петик М.І., Фецяк С.Б.
СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ ІТ-ГАЛУЗІ В УКРАЇНІ..... **17**

Дєгтяр О.А., Фітковський В.В.
МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ РЕАЛІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМІВ
ДЕРЖАВНОЇ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ..... **22**

Добрянська Н.Б.
ВПЛИВ ЦИФРОВІЗАЦІЇ НА ФІНАНСОВУ ПОВЕДІНКУ
ДОМОГОСПОДАРСТВ В СУЧАСНИХ УМОВАХ..... **26**

Кобеля-Звір М.Я., Звір Ю.В.
ГРАНТИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО БАНКУ РЕКОНСТРУКЦІЇ ТА РОЗВИТКУ
ДЛЯ МІКРО-, МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ УКРАЇНИ..... **31**

Кучеренко С.М.
ПОДВІЙНА ПРИРОДА ПОДАТКОВОГО РИЗИКУ..... **36**

Лекарь С.І., Риженкова К.В.
АДМІНІНСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОДАТКОВОЇ СФЕРИ
ПІД ЧАС ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ..... **41**

Людвенко Д.В., Томілова-Яремчук Н.О., Крупа Н.М., Хомяк Н.В., Заболотний В.С.
ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ
СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА РЕГІОНІВ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД В УКРАЇНІ..... **46**

Михальченко О.А., Райчева Л.І.
ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТРАНСПОРТНОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ В
УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА СТРАТЕГІЇ ЙОГО ІННОВАЦІЙНОГО ВІДНОВЛЕННЯ..... **53**

Роменська К.М., Лапа М.О.
ЕФЕКТИВНІСТЬ ТА ЛІКВІДНІСТЬ УПРАВЛІННЯ
БЮДЖЕТНИМИ ПОТОКАМИ В УКРАЇНІ..... **60**

Рябчук О.Г., Салямон-Міхєєва К.Д.
СУЧАСНІ РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ МИТНОГО АУДИТУ В УКРАЇНІ..... **65**

Сеник Ю.І.
ВИЗНАЧЕННЯ ОКРЕМИХ ПАРАМЕТРІВ ПРОДУКЦІЇ
ЯК ЕЛЕМЕНТ КОНТРОЛЮ ЇЇ ЯКОСТІ..... **70**

Софіщенко І.Я.
ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ПРОЕКТУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ
КРАЇНИ ЩОДО МІЖНАРОДНОГО РУХУ КАПІТАЛУ..... **78**

Теребух А.А., Роїк О.О.
УПРАВЛІННЯ ПРОЄКТАМИ В ТУРИЗМІ: АДАПТАЦІЯ
ДО НОВИХ ВИКЛИКІВ В УМОВАХ СТРІМКИХ ЗМІН..... **82**

Фісуненко П.А., Легостаєв І.М.
МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО УПРАВЛІННЯ ЗАЛУЧЕННЯМ
ЗАЦІКАВЛЕНИХ СТОРІН В ДЕВЕЛОПЕРСЬКИХ ПРОЄКТАХ..... **88**

CONTENTS

Oleksandr Atamas
DEVELOPMENT OF THE INVESTMENT ATTRACTIVENESS
OF UKRAINE'S ECONOMY IN THE POST-WAR PERIOD: STRATEGIC PRIORITIES,
PROBLEMS AND THE MAIN VECTORS OF THEIR SOLUTION..... **5**

Serhii Bardash, Svitlana Svirko, Volodymyr Kraievskyi
GENERAL CONCEPT OF ORGANISATION
OF ACCOUNTING FOR PUBLIC SECTOR ENTITIES..... **10**

Olha Grin, Marta Petyk, Svitlana Fetsiak
CURRENT TRENDS OF THE IT INDUSTRY TAXATION SYSTEM IN UKRAINE..... **17**

Oleg Diegtiar, Vasyl Fitkovskyi
MODELING OF IMPLEMENTATION PROCESSES
OF STATE MIGRATION POLICY MECHANISMS..... **22**

Natalya Dobranska
THE IMPACT OF DIGITALIZATION ON THE FINANCIAL BEHAVIOR
OF HOUSEHOLDS IN MODERN CONDITIONS..... **26**

Maryana Kobelya-Zvir, Yurii Zvir
GRANTS OF THE EUROPEAN BANK FOR RECONSTRUCTION AND DEVELOPMENT
FOR MICRO, SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES OF UKRAINE..... **31**

Serhii Kucherenko
DOUBLE NATURE OF TAX RISK..... **36**

Sergii Lekar, Kateryna Ryzhenkova
ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION
OF THE TAX FIELD DURING THE MARTIAL LAW..... **41**

Dmytro Ljudvenko, Nadiia Tomilova-Yaremchuk,
Nataliia Krupa, Nataliia Khomiak, Vyacheslav Zabolotnyi
PRIORITY DIRECTIONS OF FINANCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT
OF REGIONAL AGRICULTURE IN THE POSTWAR PERIOD IN UKRAINE..... **46**

Oleksii Mykhalchenko, Larysa Raicheva
INSTITUTIONAL TRANSFORMATIONS OF THE TRANSPORT COMPLEX OF UKRAINE
UNDER MARTIAL LAW AND STRATEGIES FOR ITS INNOVATIVE RECOVERY..... **53**

Kateryna Romenska, Maksym Lapa
EFFICIENCY AND LIQUIDITY OF BUDGET FLOWS MANAGEMENT IN UKRAINE..... **60**

Oksana Riabchuk, Kateryna Saliamon-Mikhieieva
CURRENT REALITIES AND PROSPECTS OF CUSTOMS AUDIT IN UKRAINE..... **65**

Yurii Senyk
DETERMINATION OF INDIVIDUAL PRODUCT PARAMETERS
AS AN ELEMENT OF QUALITY CONTROL..... **70**

Iryna Sofishchenko
APPLIED ASPECTS OF DESIGNING THE COUNTRY'S INVESTMENT
POLICY FOCUSED ON INTERNATIONAL CAPITAL MOVEMENT..... **78**

Andriy Terebukh, Oksana Roik
PROJECT MANAGEMENT IN TOURISM: ADAPTATION
TO NEW CHALLENGES IN THE CONTEXT OF RAPID CHANGES..... **82**

Pavlo Fisunenko, Ivan Legostaev
A METHODICAL APPROACH TO THE STAKEHOLDER
ENGAGEMENT MANAGEMENT IN DEVELOPMENT PROJECTS..... **88**

УДК 336.67
JEL O33
DOI 10.32782/2786-8273/2023-2-1

Атамас О.П.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку, оподаткування та
управління фінансово-економічною безпекою,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7511-8586

Oleksandr Atamas
Dnipro State Agrarian and Economic University

РОЗВИТОК ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД: СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ, ПРОБЛЕМИ ТА ОСНОВНІ ВЕКТОРИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

DEVELOPMENT OF THE INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF UKRAINE'S ECONOMY IN THE POST-WAR PERIOD: STRATEGIC PRIORITIES, PROBLEMS AND THE MAIN VECTORS OF THEIR SOLUTION

Анотація. *Формування конкурентоспроможної економічної структури суспільства вимагає мобілізації всіх національних ресурсів, максимального використання національних переваг. Однак, поза увагою також не можуть лишатися інвестиційні джерела, що знаходяться за межами країни і здатні посилити трансформаційний ефект. Для окремих національних економік саме масштабна диверсифікаційна міжнародна інвестиційна діяльність визначає базові довгострокові механізми високоінтегрованого економічного розвитку. У статті проаналізовано групи факторів, які визначають ступінь інвестиційної привабливості економіки держави, дані про обсяги інвестиційної діяльності України у період 2002–2023 рр., значення інтегрального індексу інвестиційної привабливості України у період 2018–2022 рр. Крім того, наведено перелік заходів для покращення інвестиційної привабливості економіки України у 2023–2024 рр.*

Ключові слова: *інвестиційна привабливість, розвиток, післявоєнний період, стратегія, пріоритет, вектор.*

Abstract. Purpose. *The formation of a competitive economic structure of society requires the mobilization of all national resources, the maximum use of national advantages. However, investment sources located outside the country and capable of enhancing the transformational effect cannot be ignored either.* ***Results.*** *For individual national economies, it is the large-scale diversification international investment activity that determines the basic long-term mechanisms of highly integrated economic development. In addition, proper conditions have not yet been created for the creation of a system of information support for the state of development of the investment attractiveness of Ukraine's economy and the disclosure of factors that prevent the acceleration of progressive structural changes in the domestic economy. This prevents the formation of serious foundations for the development of an effective investment business. It is difficult for domestic investment structures to transform into international institutions of joint investment, to contribute to the formation of flows of investment investments in the domestic economy. The article analyzes groups of factors that determine the degree of investment attractiveness of the state economy, data on the volume of investment activity of Ukraine in the period 2002–2023, the value of the integral index of investment attractiveness of Ukraine in the period 2018–2022. In addition, a list of measures to improve the investment attractiveness of Ukraine is given attractiveness of the economy of Ukraine in 2023–2024. One of the dominant elements of Ukraine's development in modern conditions is investment.* ***Conclusion.*** *The state of production, the level of technical equipment of enterprises and the possibility of solving social and environmental problems of the economy depend on the efficiency of their use. The nature of investment processes, their intensity and effectiveness, as well as their management depend on the investment attractiveness formed in the state's economy. Therefore, this issue is strategic for Ukraine.*

Keywords: *investment attractiveness, development, post-war period, strategy, priority, vector.*

Постановка проблеми. В сучасних умовах глобалізації ринків, швидкої зміни споживчих переваг та наростаючих темпів технологічних змін особливого значення набуває моніторинг світовим інвестиційним капіталом глобального економічного простору у пошуку ресурсних переваг тієї чи іншої території. Від інвестиційного потенціалу країни-реципієнта залежить, який об'єм капіталу надійде у країну та наскільки ефективно країна зможе використовувати вигоди іноземного інвестування.

Головною передумовою забезпечення соціально-економічного розвитку України, підвищення конкурентоспроможності та поліпшення фінансового стану суб'єктів вітчизняної економіки, посилення їх конкурентної позиції на внутрішніх та зовнішніх ринках є активізація інвестиційної діяльності, заснована на пошуку привабливих напрямів та об'єктів ефективного вкладення наявних вільних ресурсів. Важливої ролі набуває проблема формування інвестиційного іміджу України, тобто, підвищення рівня інвестиційної привабливості національної економіки. Актуальною стає проблема розробки комплексної моделі управління рівнем інвестиційної привабливості економіки України, яка б стала науковим підґрунтям стратегії розвитку інвестиційного потенціалу держави в сучасних умовах глобалізації. Необхідно терміново розробити адекват-

© Атамас О.П., 2023

ний ринковим відносинам інвестиційний механізм, що органічно поєднає у собі одночасно управління формами державного та приватного інвестування, забезпечить оптимізацію взаємозв'язків різних суб'єктів інвестиційної діяльності, створення відповідної законодавчо-нормативної бази та інші заходи, що регламентують інвестиційний процес як на рівні окремого сектору економіки, так і на рівні держави в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику забезпечення високого рівня інвестиційної привабливості економіки країни досліджувало багато як вітчизняних, так і закордонних вчених. Наприклад, Крихівська Н.О. [1] у своїх дослідженнях розкрила тему проведення оцінки інвестиційної привабливості на рівні країни в цілому, Чернишова Г.М. [1] проаналізувала комплекс заходів щодо визначення перспективних пріоритетів формування інвестиційної привабливості на макрорівні. Швець Ю.О. та Бурдило О.В. [1] узагальнили комплексні підходи до проведення оцінки інвестиційної привабливості як країни в цілому, так і регіонів зокрема, Мельник А.В. [1] розкрив сутність характеристики понятійно-категоріального апарату термінів «інвестиційний клімат» та «бізнес клімат» крізь призму забезпечення високого рівня інвестиційної привабливості національної економіки. У матеріалах досліджень Гук О.В. [1] здійснено здійснили комплексне оцінювання інвестиційної привабливості країни із використанням різноманітних методик.

Проте, незважаючи на велику кількість оригінальних та змістових праць як зарубіжних, так і вітчизняних вчених з досліджуваної проблематики, слід визначити, що практично відсутні фундаментальні дослідження, присвячені проблемам управління рівнем інвестиційної привабливості економіки.

Крім того, дотепер не сформовано належних умов для створення системи інформаційного супроводу стану розвитку інвестиційної привабливості економіки України та розкриття факторів, що заважають прискоренню прогресивних структурних зрушень у вітчизняній економіці. Це перешкоджає формуванню серйозних основ для розвитку ефективного інвестиційного бізнесу. Вітчизняним інвестиційним структурам складно трансформуватися до міжнародних установ спільного інвестування, сприяти формуванню потоків інвестиційних вкладень у вітчизняну економіку.

Мета статті полягає у формуванні концепції управління рівнем інвестиційної привабливості економіки України, визначенні ефективності інвестиційних витрат, оптимізації напрямків інвестування в сучасних умовах на території України.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах виходу України на світову економічну арену впродовж останніх років було проведено низку заходів по формуванню оптимізованого та безпечного бізнес-простору для іноземних інвесторів й створення умов для подальшої співпраці [1].

В умовах глобалізації та лібералізації руху капіталу зростають ризики неконтрольованого транскордонного переміщення інвестиційного капіталу, що гостро ставить питання про інтенсивність використання різноманітних форм міжнародних економічних відносин, серед яких особливу роль відіграє стан інвестиційної привабливості економіки держави. В контексті особливостей антикризових процесів, які відбуваються в Україні, першочергово необхідним є створення засобу реалізації інвестиційної політики держави – механізму моніторингу інвестиційної привабливості, що дозволяє Україні регулювати не лише процеси протидії легалізації доходів, але й здійснювати макроекономічний синергетичний вплив на економіку в сфері загального державного регулювання та інформаційної прозорості [1, с. 3]. Актуальним є виділення критеріїв формування механізму координації діяльності суб'єктів моніторингу, що дозволить створити оптимальну національну модель моніторингу стану інвестиційної привабливості економіки держави.

Система моніторингу, що дозволяє вносити корективи при зміні інвестиційного середовища за умови мінливості результатів інвестиційного процесу, стає дієвим засобом інвестиційної політики за умови своєчасного надходження необхідної інформації до учасників інвестиційного процесу. Проблемою створення системи моніторингу є формування методичної стратегії, яка базується на аналізі статистичних показників стану інвестиційної привабливості національної економіки. Інформаційною основою моніторингових досліджень є база систематизованих показників, які надходять із різних джерел: показники діяльності суб'єктів інвестиційної діяльності (обсяг інвестиційних ресурсів, зміна структури інвестицій, ефективність інвестиційної діяльності); інформаційні ресурси про стан нормативно-правового забезпечення інвестиційного процесу. Тому, на сучасному етапі розвитку економіки України з урахуванням повномасштабного воєнного вторгнення для підвищення інвестиційної активності, актуальними стають питання розробки системи показників, які характеризують стан інвестиційної привабливості національної економіки.

Аналіз закордонних методик оцінки стану інвестиційної привабливості економіки держави дозволяє зробити висновок про те, що побудова індексу за критерієм стану інвестиційної привабливості має базуватися на системному аналізі ситуації та комплексному пошуку можливих шляхів подальшого її розвитку, визначення факторів, які впливають на прийняття інвестором управлінського рішення та подальшу реалізацію інвестиційних проєктів на території держави.

Комплексно можна виокремити три групи факторів, які визначають ступінь інвестиційної привабливості економіки держави (рис. 1).

Інвестиційна привабливість є складною багатогранною економічною категорією і відображає комплексність макроекономічного простору з точки зору наявного інвестиційного клімату, стану та рівня розвитку відповідної інвестиційної інфраструктури.

Обсяги накопичених прямих іноземних інвестиції – один із ключових показників, який показує залученість країн у світовий ринок і розвиток її зовнішньоекономічних зв'язків. Дослідження тенденції останніх років, показали, що залучення прямих іноземних інвестицій є досить незначними.

У таблиці 1 наведені дані про обсяги інвестиційної діяльності України [4].

Аналізуючи обсяги прямих іноземних інвестицій бачимо, що у період до 2020 р. прослідковуються часті коливання обсягу прямих іноземних інвестицій. У 2021 р. прослідковується найбільш позитивна динаміка накопичених іноземних вкладень в національну економіку. У 2022 р., у зв'язку з пандемією COVID-19, – знову ж показники стають від'ємними, а у 2022 р., через війну в Україні, – обсяги інвестицій складають тільки

- **статичні**, які не підлягають впливу управлінських структур, а тому є мало керованими
- **динамічні**, для яких управлінський вплив на них зумовлює відповідну динамічну реакцію
- **інерційні**, які для їх цілеспрямованої позитивної зміни потребують системного та довготривалого управлінського впливу

Рис. 1. Групи факторів, які визначають ступінь інвестиційної привабливості економіки держави

Джерело: авторська розробка

190 млн доларів США. Однак, Україна досі не досягла значень за обсягом іноземних інвестицій, які були перед початком військової агресії.

Аналізуючи прямі іноземні інвестиції в економіку України важливо відслідковувати значення показника індексу інвестиційної привабливості України, який із 2008 р. вимірюється EBA (European Business Association) [6, с. 31].

З метою формування відповідного рейтингу інтегрального показника (індексу) інвестиційної привабливості України проводиться комплексне методичне опитування представників бізнесу за певною шкалою, а саме [5]:

– 1 бал – низькі інвестиційні перспективи;
– 3 бали – нейтральна оцінка;
– 5 – високі перспективи для інвесторів.

Таблиця 1

Прямі іноземні інвестиції в Україні у період з 2002 по 2023 рр.* (млн доларів США)

Роки	Прямі іноземні інвестиції в Україну		Прямі іноземні інвестиції з України		Сальдо	
	млн доларів США	приріст / падіння за рік	млн доларів США	приріст / падіння за рік	Абсолютне відхилення	Відносне відхилення
2002	693	-	-5	-	+698	-
2003	1424	+731	13	+18	+1411	+102,1%
2004	1715	+291	4	-9	+1711	+21,3%
2005	7808	+6093	275	+271	+7533	+340,3%
2006	5604	-2204	-133	-408	+5737	-23,8%
2007	9891	+4287	673	+806	+9218	+60,7%
2008	10913	+1022	1010	+337	+9903	+7,4%
2009	4816	-6097	162	-848	+4654	-53,0%
2010	6495	+1679	736	+574	+5759	+23,7%
2011	7207	+712	192	-544	+7015	+21,8%
2012	8401	+1194	1206	+1014	+7195	+2,6%
2013	4499	-3902	420	-786	+4079	-43,3%
2014	410	-4089	111	-309	+299	-92,7%
2015	-458	-868	-51	-162	-407	-236,1%
2016	3810	+4268	16	+67	+3794	+1032,2%
2017	3692	-116	8	-8	+3684	-2,9%
2018	4455	+763	-5	-13	+4460	+21,1%
2019	5860	+1405	648	+653	+5212	+16,9%
2020	-868	-6728	82	-566	-950	-118,2%
2021	6687	+7555	-198	-280	+6885	+624,7%
2022	1152	-5535	529	+727	+623	-91,0%
2023 (прогноз)	1179	+27	36	-493	+1143	+83,5%

* дані з 2014 р. вказані без урахування окупованих територій (Автономної Республіки Крим, Севастополя, частини Донбасу)

Джерело: побудовано автором на підставі [5]

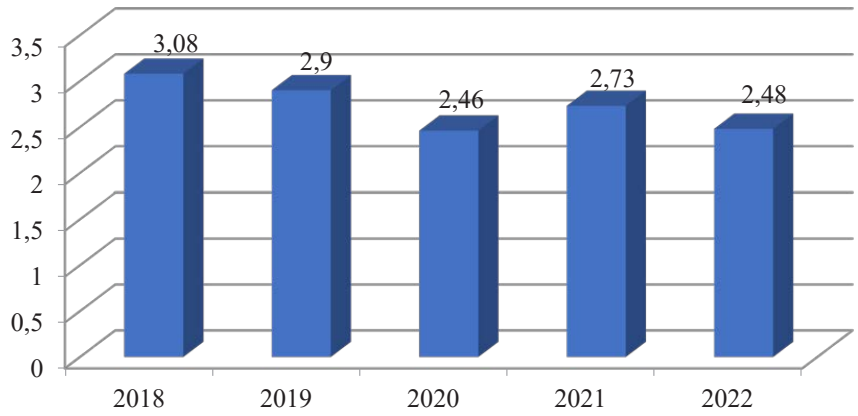

Рис. 2. Індекс інвестиційної привабливості України у період 2018–2022 рр.

Джерело: [8]

На рис. 2 зображено значення індексу інвестиційної привабливості України у період 2018–2022 рр.

Аналізуючи дані рис. 2 можна стверджувати, що інтегральний показник індексу інвестиційної привабливості економіки України відновився лише у ІІ половині 2022 року (2,48 бали із 5 можливих). Дане значення інтегрального показника ІІ половини 2022 року співставне значенню 2020 року, коли спостерігались відповідні зміни завдяки активній фазі пандемії COVID-19 [4].

За даними Європейської Бізнес Асоціації, війна в Україні займає перше місце серед факторів негативного впливу на інвестиційну привабливість національної економіки, друге місце посідають атаки на українську енергосистему, а третє – корупція. Серед небагатьох позитивних зрушень, які підвищують інвестиційні можливості є надання Україні статусу кандидата на вступ до ЄС, скасування мит і квот на український експорт [9, с. 228].

З метою покращення інвестиційної привабливості України у період 2023–2024 рр. варто звернути увагу на наступні заходи (рис. 3).

Наприклад, на 2023 рік прогнозують інвестиції в аграрну сферу, енергетику, інформаційні технології, будівництво, фармацевтику, нерухомість та інше.

Висновки. Сучасній світовій економіці притаманні перш за все зростання уваги до питань ефектив¬ності ведення бізнесу в умовах глоба-лізації фінансових ринків, лібералізації руху капіталу [6]. Одним із домінуючих елементів розвитку України в сучасних умовах є інвестиції. Від ефективності їх використання залежать стан виробництва, рівень технічного оснащення підприємств і можливість розв'язання соціальних та екологічних проблем економіки. Характер інвестиційних процесів, їх інтенсивність та результативність, а також управління ними залежать від інвестиційної привабливості, що сформована в економіці держави. Тож, це питання є стратегічним для України.

З огляду на проведені дослідження, визначено, що подальші дослідження необхідно проводити у напрямку удосконалення складових формування інвестиційної привабливості економіки держави та формування основи збереження та підвищення конкурентоспроможності економіки.

Рис. 3. Перелік заходів для покращення інвестиційної привабливості економіки України у 2023–2024 рр.

Джерело: авторська розробка

Бібліографічний список:

1. Про інвестиційну діяльність : Закон України від 18.09.1991 р. № 1560-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text (дата звернення: 07.09.2023).
2. Прямі іноземні інвестиції в Україну. URL: https://index.minfin.com.ua/ua/economy/fdi/2022/ (дата звернення: 09.09.2023).
3. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/ (дата звернення: 07.09.2023).
4. Пурій Г.М. Сучасний стан та основні тенденції залучення прямих іноземних інвестицій в економіку України. *Гроші, фінанси і кредит*. 2020. Вип. 44. С. 199–203.
5. Європейська Бізнес Асоціація. URL: https://eba.com.ua (дата звернення: 16.09.2023)
6. Небрат В.В., Корніяка О.В. Особливості механізмів капіталоутворення та інвестування в Україні як чинник фінансових ризиків в умовах війни та післявоєнного періоду. *Грааль науки*. 2022. № 16. С. 31–34.
7. Панухник О.В. Війна та український бізнес. Формування механізму зміцнення конкурентних позицій національних економічних систем у глобальному, регіональному та локальному вимірах. 2022. С. 32–34. URL: http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/38479/2/FMZKPNES_2022_Panukhnyk_O-War_and_ukrainian_business_32-34.pdf
8. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua
9. Мельник А.В., Гук О.В. Механізм забезпечення інноваційного розвитку на промисловому підприємстві. *Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи :* зб. тез доп. II Міжнарод. наук.-практ. конф. (Київ, 22 квітня 2021 р.). Київ, 2021. С. 228–229.
10. Єпіфанова І., Джеджула В., Косарук О., Сауляк А. Управління інвестиційним потенціалом підприємств харчової промисловості. *Innovation and Sustainability*. 2022. № 2. С. 8–17.

References:

1. Pro investytsiinu diialnist [On investment activity]: Zakon Ukrainy vid 18.09.1991 No. 1560-XII. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text (accessed September 7, 2023).
2. Priami inozemni investytsii v Ukrainu [Direct foreign investments in Ukraine]. Available at: https://index.minfin.com.ua/ua/economy/fdi/2022/ (accessed September 9, 2023).
3. Natsionalnyi bank Ukrainy [National Bank of Ukraine]. Available at: https://bank.gov.ua/ (accessed September 7, 2023).
4. Purii H. M. (2020) Suchasnyi stan ta osnovni tendentsii zaluchennia priamykh inozemnykh investytsii v ekonomiku Ukrainy [The current state and main trends of foreign direct investment attraction in the economy of Ukraine]. *Hroshi, finansy i kredyt – Money, finance and credit,* vol. 44, pp. 199–203.
5. Yevropeiska Biznes Asotsiatsiia [European Business Association]. Available at: https://eba.com.ua (accessed September 16, 2023).
6. Nebrat V. V., Korniiaka O. V. (2022) Osoblyvosti mekhanizmiv kapitaloutvorennia ta investuvannia v Ukraini yak chynnyk finansovykh ryzykiv v umovakh viiny ta pisliavoiennoho periodu [Peculiarities of mechanisms of capital formation and investment in Ukraine as a factor of financial risks in the war and post-war period]. *Hraal nauky – The grail of science*, no. 16, pp. 31–34.
7. Panukhnyk O. V. (2022) *Viina ta ukrainskyi biznes. Formuvannia mekhanizmu zmitsnennia konkurentnykh pozytsii natsionalnykh ekonomichnykh system u hlobalnomu, rehionalnomu ta lokalnomu vymirakh* [War and Ukrainian business. Formation of a mechanism for strengthening the competitive positions of national economic systems in global, regional and local dimensions], pp. 32–34. Available at: http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/38479/2/FMZKPNES_2022_Panukhnyk_O-War_and_ukrainian_business_32-34.pdf
8. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua
9. Melnyk A. V., Huk O. V. (2021) Mekhanizm zabezpechennia innovatsiinoho rozvytku na promyslovomu pidpryiemstvi [The mechanism of ensuring innovative development at an industrial enterprise]. *Biznes, innovatsii, menedzhment: problemy ta perspektyvy*: zb. tez dop. II Mizhnarod. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, April 22, 2021). Kyiv, pp. 228–229.
10. Yepifanova I., Dzhedzhula V., Kosaruk O., Sauliak A. (2022) Upravlinnia investytsiinym potentsialom pidpryiemstv kharchovoi promyslovosti [Management of investment potential of food industry enterprises]. *Innovation and Sustainability,* no. 2, pp. 8–17.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2023

УДК 657:332.012.332
JEL H83, M41
DOI 10.32782/2786-8273/2023-2-2

Бардаш С.В.
доктор економічних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу дослідження публічних фінансів,
Науково-дослідний інститут фінансової політики,
Державний податковий університет
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5711-5229

Serhii Bardash
State Tax University

Свірко С.В.
доктор наук з державного управління, доктор економічних наук,
професор, завідувач кафедри національної безпеки,
публічного управління та адміністрування,
Державний університет «Житомирська політехніка»
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9157-4672

Svitlana Svirko
Zhytomyr Polytechnic State University

Краєвський В.М.
доктор економічних наук, професор,
декан факультету податкової справи, обліку та аудиту,
Державний податковий університет
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3513-3666

Volodymyr Kraievskyi
State Tax University

ЗАГАЛЬНА КОНЦЕПЦІЯ ОРГАНІЗАЦІЇ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ СУБ'ЄКТІВ ДЕРЖАВНОГО СЕКТОРУ

GENERAL CONCEPT OF ORGANISATION OF ACCOUNTING FOR PUBLIC SECTOR ENTITIES

Анотація. *В статті доводиться актуальність визначення концепції організації бухгалтерського обліку суб'єктів державного сектору, адже без розуміння її компонент та їх відповідного врахування неможливо здійснити повну трансформацію бухгалтерського обліку у державному секторі. Згідно означеної мети визначено загальний рівень їх наукового обґрунтування, сформульована низка тверджень, пов'язаних з визначенням сутності, мети та принципів організації бухгалтерського обліку суб'єкта державного сектору, а також її компонент (поняття та загальних вимог до облікової політики, робочого плану рахунків, організації діловодства, документування операцій та документообігу, організації роботи облікового апарату, поняття, сутності та форм бухгалтерського контролю). Викладені пропозиції оптимізуватимуть обліковий процес та створюватимуть достатні умови для оперативного складання фінансової звітності суб'єктів державного сектору.*

Ключові слова: *бухгалтерський облік у державному секторі,: організація бухгалтерського обліку, суб'єкт державного сектору, облікова політика, бухгалтерський контроль.*

Abstract. Introduction. *The victory in the liberation war of Ukraine is a logical and unconditional event, which the whole civilized world is waiting for. The governments of the democratic countries of the world provide Ukraine with various support, the basis of which is financial assistance, the burden and volume of which depend on many factors, including from the efficiency of public finance management. It is impossible to achieve the specified result without transforming the accounting system in the public sector. The urgency of reforming the accounting and financial reporting system in the public sector is explained by the need to: increase the level of openness, reliability and transparency of financial reporting in order to ensure the effectiveness of management decision-making in the field of public finances; ensuring comparability of financial reporting indicators of the public sector of Ukraine and the public sector of other countries; ensuring the consolidation of financial statements at different levels.* ***Purpose.*** *Definition of the general concept of accounting organization in the public sector and theoretical interpretation of the essence of its components.* ***Methods.*** *The research was conducted on the basis of the dialectical method, comparative analysis of the sustainable system of accounting knowledge in the public sector and the received statements presented in recent publications, the method of constructive criticism using abstraction, analogy, synthesis and generalization of results.* ***Results.*** *It was established that the transformation of the accounting of public sector entities should be accompanied by a change in approaches to the organization of accounting. A critical analysis of the achieved level of scientific substantiation of the content of the accounting organization of public sector entities made it possible to form a system of views regarding its significant improve-*

© Бардаш С.В., Свірко С.В., Краєвський В.М., 2023

*ment, as well as its component. **Conclusion.** Formulated concepts and general requirements for accounting policy, working plan of accounts, organization of office management, documentation of operations and document flow, organization of work of the accounting apparatus, accounting control significantly complement the system of theoretical knowledge and specify the content of the procedures that make up the content of the organization of accounting of public sector entities. Taking into account the received conclusions and presented proposals will optimize the accounting process and create sufficient conditions for the prompt preparation of financial statements of public sector entities.*

***Keywords:** accounting in the public sector, accounting organization, public sector entity, accounting policy, accounting control.*

Постановка проблеми. Перемога у визвольній війні демократичної України є логічною та безумовною подією, на яку очікує весь цивілізований світ. Уряди демократичних країн світу надають Україні різноманітну підтримку, основу якої складає фінансова допомога, тяглість та обсяги якої залежать від багатьох факторів, у т.ч. від ефективності управління державними фінансами. Досягти означеного результату неможливо без завершення процесу трансформації системи бухгалтерського обліку в державному секторі.

Зменшення кількості суб'єктів державного сектору, яке спостерігається упродовж останніх трьох років, не знімає з порядку денного питання актуальності реформування системи бухгалтерського обліку та фінансової звітності в державному секторі. Зокрема це стосується: підвищення рівня відкритості, достовірності та прозорості фінансової звітності з метою забезпечення ефективності прийняття управлінських рішень у сфері державних фінансів; забезпечення порівнянності показників фінансової звітності державного сектору України та державного сектору інших країн; забезпечення консолідації фінансової звітності на різних рівнях.

Повна трансформація системи бухгалтерського обліку в державному секторі без комплексного розв'язання питань, пов'язаних з належною організацією бухгалтерського обліку, є вкрай ускладненою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем трансформації бухгалтерського обліку в державному секторі набули вагомого значення після усвідомлення незворотності соціально-економічного розвитку за стандартами ЄС. Серед небагаточисленної когорти дослідників означених проблем варто згадати Гізатуліну Л., Канєву Т., Ловінську Л., Лукановську І., Свірко С., Сушко Н., Фаріон А., Хорунжак Н. В публікаціях згаданих дослідників, а також в працях, що були опубліковані останнім часом іншими авторами, здійснені певні спроби щодо:

– висвітлення окремих компонент організації бухгалтерського обліку в державному секторі (надалі – ОБОДС), серед яких: питання формування робочого плану рахунків, визначення принципів його розробки; питання організації праці та визначення повноважень співробітників бухгалтерської служби тощо [1–3];

– розкриття особливостей формування облікової політики та її зміни [4; 5];

– формування загальних рекомендації щодо поліпшення методики й організації обліку суб'єктів державного сектору [6];

– визначення нових завдань щодо вдосконалення методики організації, ведення обліку, обумовлених змінами законодавства, результатами апробації нового плану рахунків, нових форм фінансової звітності [7];

– дослідження основних елементів, принципів, завдань та вимог організації бухгалтерського обліку в державному секторі економіки [8];

– визначеннння основного призначення, основних етапів підготовки наказу про облікову політику, принципів та елементів облікової політики, обов'язкових до врахування суб'єктами державного сектору [9];

– розкриття місця та ролі облікової політики бюджетних установ, її мети, а також факторів, які слід враховувати під час формування облікової політики бюджетної установи, визначення етапів розробки облікової політики, а також формування розпорядчих документів щодо облікової політики [10].

Високо оцінюючи спроби дослідників наблизити бухгалтерський облік у державному секторі до параметрів його відповідності стандартам ЄС слід визнати, що питання його організації розглядаються фрагментарно або іноді лише декларуються. Так, наприклад, в публікації [4] автор зазначає, що актуальною проблемою є окремі аспекти формування облікової політики установ державного сектору, які досі залишаються невирішеними, проте метою дослідження обирає обґрунтування специфіки порядку зміни облікової політики. Відсутність необхідної кореляції проблеми та мети проведеного дослідження, викладені у публікації [4], а також твердження автора, що: «Формування облікової політики бюджетних установ … є процесом, який поєднує організацію бухгалтерського обліку та його методичні засади», а також те, що автором «визначено необхідність організації і формування облікової політики з урахуванням її особливостей» [4, с. 796], свідчить про фрагментарне, а можливо й викривлене, на нашу думку, розуміння сутності ОБОСДС.

Про фрагментарне розуміння сутності ОБОСДС свідчить аналіз структурних елементів публікації [6], адже обираючи за мету дослідження наукове обґрунтування рекомендацій щодо поліпшення методики й організації обліку суб'єктів державного сектору (надалі – СДС), автори стверджують, що реалізація зазначеної мети забезпечується шляхом розв'язання трьох задач, з яких лише одна має безпосереднє відношення до ОБОСДС, – уточнення змісту облікової політики бюджетних установ для формування їх єдиної методології обліку.

Про складність дослідження питань ОБОСДС свідчать й окремі публікації, наприклад, [7], в який, виходячи з назви, мали б розглядатися методичні засади організації обліку активів СДС, проте, навіть в меті статті жодного слова про методичні засади організації обліку немає. Майже тотожну думку слід висловити й щодо публікації [8], адже питання ОБОДС залишилось без бажаного розгляду.

Отже, вважаємо, що на сьогодні відсутнє цілісне теоретичне обґрунтування сутності та змісту компонент ОБОДС, що суттєво ускладнює завершення трансформації бухгалтерського обліку у державному секторі.

Метою статті є визначення загальної концепції організації бухгалтерського обліку в державному секторі та теоретичне обґрунтування сутності її компонент.

Виклад основного матеріалу дослідження. Уряд України та безпосередньо Міністерство фінансів України прикладають максимум зусиль для завершення процесу як реалізації стратегії реформування системи управління державними фінансами, так й удосконалення системи бухгалтерського обліку в державному секторі (надалі – СБОДС) [11].

Більша частина обсягу завдань, пов'язаних з удосконаленням СБОДС вже виконана, адже: затверджені 20 національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі (надалі – НП(С)БОДС) та план рахунків бухгалтерського обліку (для забезпечення єдиного підходу у відображенні господарських операцій в державному секторі); запроваджені нові форми фінансової звітності та затверджено порядок їх заповнення; затверджено типове положення про бухгалтерську службу бюджетної установи; здійснено перехід бюджетних установ на ведення бухгалтерського обліку за методом нарахування; запроваджено інформаційно-аналітичну систему «Є-Казна» [12].

Діяльність в означеному напрямку продовжуються, адже ще слід: розробити нові НП(С)БОДС на основі прийнятих останнім часом МСБОДС; ввести зміни до НП(С)БОДС, що обумовлені внесеними змінами до МСБОДС та змінами у національному законодавстві; розробити методичні рекомендації щодо застосування введених у дію НП(С)БОДС.

Отримані результати, а також завдання, що підлягають виконанню, пов'язані з ОБОДС, адже це питання методології та методики, без з'ясування яких праця облікових працівників втрачає сенс.

Нажаль в окремих публікаціях викладаються думки, зміст яких суттєво спрощує уявлення про ОБОДС, вважаючи, що для цього достатньо розробити два основні документи: 1) Наказ про облікову політику (визначає методологічні питання бухгалтерського обліку без розкриття питань, що стосуються організації такого обліку); 2) Наказ або Положення про організацію бухгалтерського обліку і фінансової звітності [9].

На нашу думку, при розгляді питань удосконалення ОБОДС слід виходити з того, що організація бухгалтерського обліку має бути підпорядкована головному завданню будь-якої інформаційної системи, – забезпеченню системного перетворення обліково-економічної інформації про явища та процеси, що виникають в межах функціонування СДС з метою формування подальшого активного впливу на них через систему заходів та інструментів управління. Коло питань, що охоплюється поняттям «організація обліку» дуже широке та постійно змінюється під впливом зростаючих вимог до обліку, як до однієї з найважливіших функцій управління [13].

Відповідно, під ОБОДС слід розуміти цілеспрямовану діяльність керівника СДС з створення, постійного впорядкування та удосконалення системи бухгалтерського обліку з метою продукування даною системою інформації, що задовольнятиме запити внутрішніх та зовнішніх користувачів.

За наведеного визначення ОБОДС її об'єктом виступатиме система бухгалтерського обліку (об'єкти обліку, рахунки, форма ведення, форма бухгалтерського обліку, тип (організаційна структура) бухгалтерії, види звітності, кадрове забезпечення, способи контролю функціонування системи). З урахуванням означеного, метою ОБОДС слід вважати створення необхідних та достатніх умов для ефективного виконання системою бухгалтерського обліку інформаційної функції задля контролю, аналізу та подальшої розробки управлінських рішень.

Розглядаючи питання визначення концепції ОБОДС, слід зважати на склад суб'єктів державного сектору, адже це:

1) Міністерство фінансів України, яке забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері бухгалтерського обліку;

2) розпорядники бюджетних коштів;

3) Державна казначейська служба України;

4) фонди загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування.

Всі СДС мають вести бухгалтерський облік, який, залежно від особливостей функціонування СДС, має відмінний предмет. Так, Державна казначейська служба України та її органи ведуть бухгалтерський облік виконання державного і місцевих бюджетів. Розпорядники бюджетних коштів ведуть бухгалтерський облік виконання кошторисів бюджетних установ. Фонди загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування ведуть бухгалтерський облік виконання кошторисів та бюджетів фондів. Означені особливості за великим рахунком не впливатимуть на компонентний склад концепції ОБОДС, проте матимуть певний вплив на їх зміст, зокрема це стосується облікової політики, робочого плану рахунків бухгалтерського обліку, положення про бухгалтерію, об'єктів бухгалтерського контролю.

Доволі часто у науковій та навчально-методичній літературі завдання бухгалтерського обліку розглядаються як завдання організації обліку. На нашу думку такий підхід слід вважати хибним. Загальним, а отже одночасно й специфічним змістом завдань ОБОДС має бути створення передумов для: 1) своєчасного, повного, достовірного, безперервного відображення всіх фактів, що мають вартісний вимір та виникають під час функціонування СДС; 2) застосування передбачених, а отже дозволених процедур, прийомів та способів обробки даних; 3) оперативного складання звітності.

Іншим, не менш важливим питанням ОБОДС є її принципи (принцип – складова системи регулятивів, правило, що виступає в якості засобу подальшого пізнання та регулює й орієнтує процес діяльності на досягнення її мети [14]). Наразі слід зазначити, що окремі дослідники, на нашу думку, помилково включають у питання принципів організації бухгалтерського обліку принципи бухгалтерського обліку. Ми погоджуємося, що принципи бухгалтерського обліку мають бути зазначені в наказі про облікову політику, який є обов'язковим регламентом організації бухгалтерського обліку, однак ми безапеляційно стверджуємо, що жодного відношення принципи бухгалтерського обліку не мають до принципів діяльності, пов'язаної з ОБОДС.

Отже, створюючи систему бухгалтерського обліку, слід обов'язково дотримуватись принципів її організації: законності (дотримання діючих нормативно-правовим актам); оперативності (швидкості і своєчасності здійснення бухгалтерських операцій); адекватності (повноти і точності відображення даних); контрольованості (можливості проведення перевірки функціонування системи бухгалтерського обліку); прозорості (зро-

зумілості дій з інформацією); ефективності (мінімізації витрат, дотримання режиму ресурсозбереження при створенні системи бухгалтерського обліку та забезпеченості її життєдіяльності); порівнянності (можливості проведення контрольних та аналітичних процедур).

На нашу думку, ОБОДС складається з трьох пов'язаних стадій, результати виконання яких створюють умови для бухгалтерського обліку як технологічного процесу, в якому поєднується жива праця облікового персоналу СДС, засоби праці – технічне забезпечення бухгалтерського обліку, а також специфічні предмети праці, – бухгалтерські документи, – для одержання поточної та остаточної інформації.

На першій, методичній стадії ОБОДС, що відповідає першому рівню системи бухгалтерського обліку, здійснюється вибір конкретного застосування елементів методу бухгалтерського обліку, а саме: проведення комплексу заходів, що створюватимуть умови для первинного документування (вибір об'єктів первинного документування та носіїв первинної інформації, складання переліку форм первинних документів, встановлення порядку та процедур здійснення записів в первинних документах); визначення об'єктів, встановлення строків та порядку проведення інвентаризації; вибір методу оцінки нефінансових та фінансових активів; калькулювання (визначення номенклатури статей витрат, способу калькулювання тощо); вибір номенклатури рахунків (робочого плану рахунків) бухгалтерського обліку і розробка структури субрахунків та аналітичних рахунків; вибір і затвердження переліку типових для СДС бухгалтерських проводок; визначення переліку та розробки форм управлінської звітності й порядку їх заповнення.

Друга стадія організації бухгалтерського обліку – технічна, – це вибір форми обліку, що найбільше відповідає специфіці діяльності та розміру СДС.

Якщо під час першої та другої стадії здійснюється організація ведення облікових записів, то третя стадія полягає в організації роботи облікового апарату. Вона включає: встановлення найбільш економної і найбільш зручної загальної схеми обліку (облік централізований або децентралізований); визначення оптимальної структури облікового апарату (розподіл облікової праці за ділянками обліку); встановлення норм праці та часу, необхідного для виконання робіт і визначення оптимальної чисельності бухгалтерів; набір кадрів та їх навчання; організацію робочих місць бухгалтерів; раціональне розміщення облікового апарату (розташування поруч з іншими функціональними підрозділами); встановлення належних інформаційних зв'язків між окремими відділами бухгалтерії, якщо такий поділ доцільний, та між бухгалтерією і підрозділами СДС, а також із зовнішнім середовищем (встановлення належного діловодства та документообігу); організацію матеріального, інформаційного і технічного забезпечення облікових працівників; мотивацію працівників бухгалтерії (оплата праці, інші види стимулювання); встановлення правильного і точного обліку роботи працівників, а також контроль за виконанням ними своїх функцій; організацію архіву бухгалтерських документів; організацію безпеки та захисту облікової інформації.

Слід також зважати на те, що ефективна ОБОДС є можливою завдяки розробці ряду регламентів, а саме: положення про бухгалтерську службу СДС; положення про головного бухгалтера; схеми документообігу; посадових інструкцій працівників бухгалтерії СДС; плану проведення інвентаризаційної роботи; графіків виконання облікових робіт (індивідуального та структурного); плану проведення заходів бухгалтерського контролю.

Однією з головних компонент концепції ОБОДС є облікова політика СДС, – сукупність принципів, методик і процедур, які самостійно обирає та яких зобов'язаний дотримуватись СДС при веденні бухгалтерського обліку та складанні фінансової звітності, виходячи з чинних НП(С)БОДС, інших нормативних актів, а також особливостей діяльності СДС.

Переважна більшість дослідників проблем трансформації БОДС, у т.ч. його організації, акцентують увагу на питаннях, пов'язаних з обліковою політикою СДС.

Так, на думку автора публікації [9] чіткість та ефективність організації облікового процесу в установах державного сектору забезпечують додатки до Наказу про облікову політику: 1) Робочий план субрахунків бухгалтерського обліку. 2) Порядок закриття аналітичних рахунків. 3) Робоча схема кореспонденцій субрахунків бухгалтерського обліку. На нашу думку авторка публікації [9] помиляється, стверджуючи, що додатки до наказу, як і сам наказ забезпечують чіткість та ефективність ОБОДС, адже вони є її компонентами та мають вплив не на організацію, а безпосереднє ведення бухгалтерського обліку СДС.

Автор іншої публікації [5, с. 145] також, на нашу думку, абсолютно безпідставно підтримує тезу, що для досягнення мети завданнями облікової політики бюджетної установи є: закріплення базових принципів організації та ведення бухгалтерського обліку, планування діяльності бюджетної установи; своєчасне попередження негативних явищ у фінансово-господарській діяльності; виявлення й ефективне використання внутрішньогосподарських резервів; контроль наявності та руху як бюджетних, так і позабюджетних засобів, їхнього цільового призначення та раціонального використання. Тотожна позиція викладена й в іншій публікації [9]. По-перше, не може бути завданням облікової політики бюджетної установи закріплення базових принципів організації бухгалтерського обліку, адже облікова політика, що закріплена у відповідному наказі, є продуктом ОБО, тому зазначення в ній принципів організації бухгалтерського обліку є хибним твердженням. Аналогічна думка має бути висловлена щодо закріплення базових принципів планування діяльності бюджетної установи. По-друге, жодний наказ про облікову політику не може своєчасно попередити негативні явища у фінансово-господарській діяльності. По-третє, такі завдання, як: виявлення й ефективне використання внутрішньогосподарських резервів; контроль наявності та руху як бюджетних, так і позабюджетних засобів, їхнього цільового призначення та раціонального використання, не мають жодного відношення до організації або ведення БОСДС, це завдання внутрішнього контролю, задля виконання якого використовується інформаційна база БОСДС.

Також в окремих публікаціях, наприклад у статті [9], зазначається, що метою облікової політики є формування методів та принципів обліку, які зможуть забезпечити формування прозорої та достовірної фінансової звітності, яка відповідає вимогам, зазначеним у НП(С)БОДС 101 «Подання фінансової звітності». Наве-

дене твердження автора публікації [9] є хибним, адже СДС не формує методи та принципи обліку, він їх обирає з нормативно встановлених, тому метою облікової політики СДС є забезпечення необхідних умов для гарантування повноти та достовірності як поточної, так і підсумкової інформації фінансової звітності СДС.

Означена мета досягається завдяки неухильному дотриманню зазначених у наказі про облікову політику принципів обліку, методів оцінки та процедур обліку всіх об'єктів (нефінансових та фінансових активів, коштів бюджетів та розпорядників бюджетних коштів, розрахунків, видів капіталу та фінансового результату, зобов'язань, доходів, витрат), що використовуються для складання і подання фінансової звітності СДС.

Під час формування облікової політики СДС необхідно керуватися НП(С)БОДС 125 та Методичними рекомендаціями [15], а також зважати на: 1) можливий вплив галузевих особливостей, нормативної бази, що має вплив на обліковий процес, а також існуючу систему ОБОСДС; 2) особливості застосування методичних прийомів, способів та процедур обліку, а також їх документування.

На наше переконання, облікова політика СДС має охоплювати не лише питання бухгалтерського обліку та фінансової звітності, вона має також визначати аспекти управлінського обліку та управлінської звітності, у т. ч. податкового обліку, – податкових розрахунків [16], які також мають місце у діяльності СДС.

Облікова політика СДС оформлюється наказом керівника СДС та має мати низку додатків, головним з яких є робочий план рахунків бухгалтерського обліку СДС.

Головним фактором складання робочого плану рахунків є визначення облікової номенклатури. Також слід пам'ятати, що з метою більш повного відображення всіх фактів діяльності СДС у системі бухгалтерського обліку дозволяється до робочого плану рахунків включати додаткові субрахунки, які непередбачені типовим планом рахунків бухгалтерського обліку.

Також до безумовно важливих питань ОБОДС слід віднести питання організації діловодства, документування операцій та документообігу.

Не менш важливим питанням є організація роботи облікового апарату. Завдання і функції бухгалтерії, а також інших підрозділів СДС, зайнятих матеріальним обліком, визначені нормативними документами. Функції працівників бухгалтерії регламентуються посадовими інструкціями, які мають розроблятися головним бухгалтером з урахуванням дотримання кореляції прав, обов'язків та відповідальності конкретних виконавців облікових процедур.

Слід зважати на те, що структура бухгалтерії залежить від обсягу і характеру діяльності СДС, кількості філій, підрозділів, обсягу та рівня автоматизації облікових робіт. Перед обранням структури слід враховувати форму функціонування бухгалтерії, адже в державному секторі вона може бути централізована або децентралізована та в межах окремого СДС може мати лінійну, лінійно-штабну, або комбіновану структури.

Важливе значення в плануванні діяльності бухгалтерії СДС відіграє Положення про структурний підрозділ (бухгалтерію). На другому місці за значенням знаходяться посадові інструкції співробітників бухгалтерії, які дозволяють: встановити для кожного працівника перелік належних до виконання операцій; визначити та закріпити обов'язки кожного співробітника, а також його права та персональну відповідальність; контролювати виконання роботи кожним виконавцем та оцінювати її результати.

Також, розглядаючи питання ОБОДС, слід звернути увагу на бухгалтерський контроль, частота та об'єкти якого мають визначатися під час ОБОДС. Огляд проведених досліджень надає підстав стверджувати, що серед науковців не існує більш-менш узгодженої думки щодо сутності бухгалтерського контролю.

Зважаючи на результати раніш проведених досліджень, ми дійшли висновку, що бухгалтерський контроль слід вважати складовою внутрішньогосподарського контролю [17], який охоплює всі сфери діяльності СДС.

Об'єктом бухгалтерського контролю є функціонування системи бухгалтерського обліку та комплекс факторів, що впливають на її функціонування, а саме: організація матеріальної відповідальності; організація пропускного режиму; організація складського господарства.

Відповідно завданнями бухгалтерського контролю є перевірка дій облікового персоналу, а також матеріально-відповідальних осіб, пов'язаних з: складанням облікових документів; проведенням облікових процедур; дотриманням принципів та методики складання управлінської та фінансової форм звітності.

Наразі до основних форм бухгалтерського контролю СДС слід відносити перманентні документальні перевірки як у середині бухгалтерії (компетенція головного бухгалтера, його заступника), так і у місцях оформлення первинних документів (структурні підрозділи, місця знаходження / експлуатації / використання / зберігання нефінансових та фінансових активів). В межах означених форм контролю незалежно від виду контролю мають використовуватися відповідні методичні прийоми контролю, описані у джерелі [18]. Такі перевірки можуть бути проведені у будь-який час з ініціативи головного бухгалтера або бухгалтерів, які відповідають за ведення тієї або іншої ділянки облікового процесу. Окремою, специфічною формою бухгалтерського контролю є проведення інвентаризацій, особливо таких, що проводяться перед складанням фінансової звітності. Специфічність даної форми контролю полягає у тому, що бухгалтерія не може на свій власний розсуд провести інвентаризацію. Вона може лише ініціювати її проведення на підставі наказу керівника СДС. Специфічність інвентаризації також полягає й у тому, що шляхом її проведення контролюється й діяльність самої бухгалтерії (повнота відображення інформації первинних документів, своєчасність відображення тощо).

Зрозуміло, що реалізація бухгалтерського контролю СДС набуває завершеності лише завдяки належній організації матеріальної відповідальності, адже матеріально-відповідальні особи складають матеріальні звіти про наявність та рух фінансових активів, коштів бюджетів та розпорядників бюджетів.

Висновки. Державний сектор України є одним із важливих компонентів економіки воєнного стану та повоєнного відродження загалом, тому його стан та перспективи покращення можуть бути повністю ідентифіковані завдяки показникам функціонування державних фінансів, що визначаються на основі зведення фінансової звітності суб'єктів державного сектору. Забезпечення

необхідної якості та достовірності інформації, прозорості державних фінансів є головною метою реформування бухгалтерського обліку суб'єктів державного сектору.

Встановлено, що трансформація обліку суб'єктів державного сектору має супроводжуватись зміною підходів до його організації. Критичний аналіз досягнутого рівня наукового обґрунтування змісту організації бухгалтерського обліку суб'єктів державного сектору дозволив сформувати систему поглядів щодо її суттєвого удосконалення, а також її компонент.

Сформульовані поняття та загальні вимоги до облікової політики, робочого плану рахунків, організації діловодства, документування операцій та документообігу, організації роботи облікового апарату, поняття, сутності та форм бухгалтерського контролю суттєво доповнюють систему теоретичних знань та уточнюють зміст процедур, що складають зміст організації бухгалтерського обліку суб'єктів державного сектору. Врахування отриманих висновків та викладених пропозицій оптимізуватиме обліковий процес, створюватиме достатні умови для оперативного складання фінансової звітності суб'єктів державного сектору, а отже складатиме інформаційне забезпечення ефективного управління державними фінансами.

Бібліографічний список:

1. Свірко С.В., Фаріон А.І. План рахунків бухгалтерського обліку в секторі загального державного управління: вихідні положення та формотворчі фактори. *Формування ринкової економіки*. 2014. № 32. С. 349–360.

2. Хорунжак Н.М. Модернізація обліку і контролю в бюджетних установах в умовах системної трансформації управління : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спец. 08.00.09 – бухгалтерський облік, аналіз і аудит (за видами економічної діяльності). Тернопіль, 2014. 537 с.

3. Свірко С.В., Дикий А.П., Самчик М.Ю. Первинна організація бухгалтерського обліку в бюджетних установах: розробка робочого плану рахунків. *Вісник ЖДТУ. Серія: Економічні науки*. 2017. Вип. 1(79). С. 53–65.

4. Артеменко Н.В. Облікова політика установ державного сектору: сучасні підходи, порядок та умови зміни. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. Випуск 17. С. 792–797.

5. Труш І.Є. Особливості формування облікової політики суб'єкта державного сектору. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки*. 2016. Випуск 16. Ч. 3. С. 144–146.

6. Канєва Т.В., Шевченко С.О. Облікова політика суб'єктів державного сектору економіки України. *Економічний вісник університету*. 2015. Вип. 27(1). С. 77–81.

7. Юрченко О.Б. Активи суб'єктів державного сектору економіки: поняття, класифікація та методичні засади організації обліку. *Економічний простір*. 2020. № 161. С. 140–146.

8. Шутка С.Є., Воляник Г.М., Колінько Н.І. Модернізація обліку в установах державного сектору економіки. *Публічне управління і адміністрування в Україні.* 2022. Випуск 29. С. 53–60.

9. Откаленко О.М. Основні аспекти облікової політики суб'єктів державного сектору. *Інфраструктура ринку*. 2019. Випуск 33. С. 347–353.

10. Крамаренко К.М. Роль облікової політики у забезпеченні ефективної діяльності бюджетних установ. *Ефективна економіка*. 2021. № 10. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2021/80.pdf

11. Бардаш С.В., Краєвський В.М. Умови інформаційного забезпечення повоєнного відродження державного сектору України. 2023. Title of an article. *Scientific Collection «InterConf»*. No. 158. P. 58–64. URL: https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/issue/view/16-18.06.2023

12. Уряд ухвалив Стратегію модернізації системи бухобліку та фінзвітності в держсекторі до 2025 року. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-uhvaliv-strategiyu-modernizaciyi-sistemi-buhobliku-ta-finzvitnosti-v-derzhsektori-do-2025-roku

13. Бардаш С.В. Організація обліку на підприємстві : навчально-методичний посібник для студентів спеціальності 7.050106 «Облік і аудит» усіх форм навчання. Київ : МІУ, 2006. 219 с.

14. Бардаш С.В. Класифікація принципів контролю як складного поліморфного явища. *Економіка та держава*. 2012. № 7. С. 4–8.

15. Методичні рекомендації щодо облікової політики суб'єкта державного сектору : затв. наказом МФУ від 23.01.2015 р. № 11. Дата оновлення: 28.12.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0011201-15#n550

16. Бутинець Ф.Ф., Шатило Н.В. Податковий облік в Україні : навч. посіб. Житомир : ЖІТІ, 1999. 372 с.

17. Бардаш С.В. Щодо побудови базової класифікаційної моделі господарського контролю. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2009. Вип. 2. С. 66–71.

18. Бардаш С.В., Дерій В.А., Петренко Н.І. Контроль і ревізія. Практикум. Житомир : ЖІТІ, 2000. 384 с.

References:

1. Svirko S. V., Farion A. I. (2014) Plan rakhunkiv bukhhalterskoho obliku v sektori zahalnoho derzhavnoho upravlinnia: vykhidni polozhennia ta formotvorchi faktory [Plan of accounting accounts in the general public administration sector: initial provisions and formative factors]. *Formuvannia rynkovoi ekonomiky – Formation of market economy*, no. 32, pp. 349–360.

2. Khorunzhak N. M. (2014) *Modernizatsiia obliku i kontroliu v biudzhetnykh ustanovakh v umovakh systemnoi transformatsii upravlinnia* [Modernization of accounting and control in budgetary institutions in the conditions of systemic transformation of management]: dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia doktora ekonomichnykh nauk za spets. 08.00.09 – bukhhalterskyi oblik, analiz i audyt (za vydamy ekonomichnoi diialnosti). Ternopil.

3. Svirko S. V., Dykyi A. P., Samchyk M. Iu. (2017) Pervynna orhanizatsiia bukhhalterskoho obliku v biudzhetnykh ustanovakh: rozrobka robochoho planu rakhunkiv [The primary organization of accounting in budget institutions: development of a working plan of accounts]. *Visnyk ZhDTU. Seriia: Ekonomichni nauky – Visnyk ZSTU: Economic Sciences*, vol. 1(79), pp. 53–65.

4. Artemenko N. V. (2017) Oblikova polityka ustanov derzhavnoho sektoru: suchasni pidkhody, poriadok ta umovy zminy [Accounting policy of public sector institutions: modern approaches, order and conditions of change]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky – Global and national economic problems*, vol. 17, pp. 792–797.

5. Trush I. Ie. (2016) Osoblyvosti formuvannia oblikovoi polityky subiekta derzhavnoho sektoru [Peculiarities of forming the accounting policy of a public sector entity]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia Ekonomichni nauky – Scientific Bulletin of Kherson State University. Economic sciences series*, vol. 16(3), pp. 144–146.

6. Kanieva T. V., Shevchenko S. O. (2015) Oblikova polityka subiektiv derzhavnoho sektoru ekonomiky Ukrainy [Accounting policy of subjects of the state sector of the economy of Ukraine]. *Ekonomichnyi visnyk universytetu – Economic Bulletin of the University*, vol. 27(1), pp. 77–81.

7. Iurchenko O. B. (2020) Aktyvy subiektiv derzhavnoho sektoru ekonomiky: poniattia, klasyfikatsiia ta metodychni zasady orhanizatsii obliku [Assets of subjects of the state sector of the economy: concepts, classification and methodological principles of accounting organization]. *Ekonomichnyi prostir – Economic space,* no. 161, pp. 140–146.

8. Shutka S. Ie., Volianyk H. M., Kolinko N. I. (2022) Modernizatsiia obliku v ustanovakh derzhavnoho sektoru ekonomiky [Modernization of accounting in institutions of the state sector of the economy]. *Publichne upravlinnia i administruvannia v Ukraini*, vol. 29, pp. 53–60.

9. Otkalenko O. M. (2019) Osnovni aspekty oblikovoi polityky subiektiv derzhavnoho sektoru [Main aspects of the accounting policy of public sector entities]. *Infrastruktura rynku – Market infrastructure*, vol. 33, pp. 347–353.

10. Kramarenko K. M. (2021) Rol oblikovoi polityky u zabezpechenni efektyvnoi diialnosti biudzhetnykh ustanov [The role of accounting policy in ensuring the effective operation of budget institutions]. *Efektyvna ekonomika – Efficient economy*, no. 10. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2021/80.pdf

11. Bardash S. V., Kraievskyi V. M. (2023) Umovy informatsiinoho zabezpechennia povoiennoho vidrodzhennia derzhavnoho sektoru Ukrainy. Title of an article. *Scientific Collection "InterConf",* no. 158, pp. 58–64. Available at: https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/issue/view/16-18.06.2023

12. Uriad ukhvalyv Stratehiiu modernizatsii systemy bukhobliku ta finzvitnosti v derzhsektori do 2025 roku [The Government adopted the Strategy for the Modernization of the Accounting and Financial Reporting System in the State Sector by 2025]. Available at: https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-uhvaliv-strategiyu-modernizaciyi-sistemi-buhobliku-ta-finzvitnosti-v-derzhsektori-do-2025-roku

13. Bardash S. V. (2006) *Orhanizatsiia obliku na pidpryiemstvi* [Organization of accounting at the enterprise]: navchalno-metodychnyi posibnyk dlia studentiv spetsialnosti 7.050106 "Oblik i audyt" usikh form navchannia. Kyiv: MIU, 219 p.

14. Bardash S. V. (2012) Klasyfikatsiia pryntsypiv kontroliu yak skladnoho polimorfnoho yavyshcha [Classification of control principles as a complex polymorphic phenomenon]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and the state*, no. 7, pp. 4–8.

15. Metodychni rekomendatsii shchodo oblikovoi polityky subiekta derzhavnoho sektoru [Methodological recommendations regarding the accounting policy of a public sector entity]: zatv. nakazom MFU vid 23.01.2015. No. 11. Data onovlennia: 28.12.2020. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0011201-15#n550

16. Butynets F. F., Shatylo N. V. (1999) *Podatkovyi oblik v Ukraini* [Tax accounting in Ukraine]: navch. posib. Zhytomyr: ZhITI, 372 p.

17. Bardash S. V. (2009) Shchodo pobudovy bazovoi klasyfikatsiinoi modeli hospodarskoho kontroliu [Regarding the construction of the basic classification model of economic control]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu – Bulletin of the Kyiv National Trade and Economic University*, vol. 2, pp. 66–71.

18. Bardash S.V., Derii V.A., Petrenko N.I. (2000) *Kontrol i reviziia. Praktykum* [Control and revision. Practicum]. Zhytomyr: ZhITI, 384 p.

Стаття надійшла до редакції 13.09.2023

УДК 336.221
JEL H25
DOI 10.32782/2786-8273/2023-2-3

Грін О.В.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту,
Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID: https://orcid.org/0009-0009-3815-2791
Olha Grin
Lviv National University of Ivan Franko

Петик М.І.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту,
Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-6022-2690
Marta Petyk
Lviv National University of Ivan Franko

Фецяк С.Б.
магістр,
Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID: https://orcid.org/0009-0000-8405-4628
Svitlana Fetsiak
Lviv National University of Ivan Franko

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ ІТ-ГАЛУЗІ В УКРАЇНІ

CURRENT TRENDS OF THE IT INDUSTRY TAXATION SYSTEM IN UKRAINE

Анотація. *Розкрито місце ІТ-галузі в економіці України та особливості її оподаткування. Відзначено, що ІТ-технології є одним із пріоритетних секторів економічного розвитку України. Наголошено на необхідності податкового регулювання їх системи оподаткування, уніфікації положень вітчизняного податкового законодавства відповідно до міжнародних стандартів. Досліджено кількість платників податків – суб'єктів ІТ підприємництва, обсяги та характеристики податкових надходжень від них до державного бюджету протягом останніх трьох років. Проаналізовано нещодавні зміни у системі оподаткування ІТ-сфери й оцінено їхній вплив на розвиток галузі, а саме, завершення терміну звільнення від сплати ПДВ операцій з постачання програмної продукції, який діяв з 2013 року; запровадження спеціального правового режиму Дія.Сіті, його переваги та недоліки. Визначено пріоритетні напрями вдосконалення оподаткування галузі ІТ-технологій.*

Ключові слова: *система оподаткування, ІТ-послуги, ІТ-компанія, ІТ-галузь, фізична особа – підприємець, єдиний податок, ПДВ, режим Дія.Сіті.*

Abstract. Introduction. *IT services are gradually introduced in all spheres of the world economy. In Ukraine, the IT industry has long occupied an important place in the domestic economy, having become significantly more active during the years of the strictest quarantine restrictions due to COVID-19. Today, the IT industry is developing and continues to support other sectors of the economy, even in the conditions of the Russian Federation's military aggression in Ukraine. The IT sphere as a priority branch of the domestic economy, recognized as such in Ukraine by the highest level officials, needs a favorable environment for its further development and a balanced tax policy.* ***Purpose.*** *The purpose of the article is to generalize and assess the current trends in the development of the IT industry taxation system in Ukraine, to provide recommendations for its improvement.* ***Methods.*** *In the course of the research, the authors used the dialectic approach as the main scientific principle of studying concepts about the IT industry, the method of observation, economic analysis, statistical, the method of comparison and generalization, deduction and induction.* ***Results.*** *The main tax changes in recent years for the IT sector are the provision, in accordance with the government's decisions, of the right to switch to paying a single tax of group 3 at a preferential rate of 2% of total income to subjects of the general and simplified taxation systems for the period of martial law, which made it possible to counteract the negative the impact of war. Completion of the VAT exemption period for the supply of software products in the customs territory of Ukraine from January 1, 2023, which led to an increase in the expenses of IT companies and the cost of their products. The introduction of the Diya.City legal regime with special tax preferences for IT companies and their employees and clear requirements and criteria for acquiring its residency, which attracted the interest of many IT giants, but in the conditions of a certain decline in the global IT market, became inaccessible to small companies.* ***Conclusion.*** *Improvement of the national system of taxation of IT business requires taking into account the factors of its internationality, which need to be solved.*

© Грін О.В., Петик М.І., Фецяк С.Б., 2023

It is also promising to further improve the legal regime of Diya.City in the direction of its expansion for other priority sectors of the economy and including VAT benefits in the Diya.City mechanism. To ensure the appropriate level of competitiveness of domestic IT services, it is important to promote the development of IT outsourcing, research public-private IT centers, the IT sphere in the public sector, e-commerce, startups and telecommunications services.

Keywords: *taxation system, IT services, IT company, IT industry, individual entrepreneur, single tax, VAT, Diya.City regime.*

Постановка проблеми. У сучасному глобалізованому світі особливого значення набуває інформаційний продукт, роль якого ґрунтується на активному використанні прогресивних інформаційних технологій (далі – ІТ). ІТ поступово впроваджують в усі сфери світової економіки. Інформаційним продуктом вважають продукт (послугу) інформаційного суспільства, який, не перетинаючи національних державних кордонів, демонструє стрімкий розвиток, забезпечує високий ступінь комп'ютеризації усіх галузей промисловості, і є наслідком зміни способу життя у суспільстві.

Результати дослідження Асоціації ІТ Ukraine 2022 року показали, що незважаючи на повномасштабне вторгнення в Україну російської федерації 24 лютого 2022 р., ІТ-галузь не лише досягла 10% зростання у порівнянні з попереднім роком [1], а й продовжувала розвивати інші галузі економіки, такі як агропромисловий комплекс, промисловість, фінанси, оборонна сфера тощо. Зауважимо, що ІТ-галузь ніколи не входила до переліку пріоритетних галузей економіки, визначених такими Кабінетом міністрів України, проте вона вже давно зайняла своє вагоме місце у вітчизняній економічній системі.

Крім того, за підсумками роботи на Всесвітньому економічному форумі у Давосі 2023 року [10] визначено чотири пріоритетні галузі, які повинні стати рушіями відновлення української економіки у післявоєнний період: 1) мілітарі-тек (високотехнологічне озброєння); 2) металургія, гірнича промисловість та машинобудування; 3) сільське господарство та харчова промисловість; 4) ІТ-галузь.

Таким чином ІТ-галузь потребує посиленої уваги зі сторони держави у різних напрямах її підтримки, у тому числі вдосконалення податкової політики, приведення її до вимог міжнародних стандартів та умов, що склалися в інформаційному суспільстві. Необхідність оцінки нещодавніх змін у системі оподаткуванні ІТ-послуг та визначення перспектив подальшого розвитку зумовлює актуальність наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд та дослідження наукової літератури показує, що податкове регулювання сфери надання ІТ-послуг є предметом дискусій багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених. Окремі напрями досліджень, пов'язані з процесом оподаткування ІТ-послуг, відображено в працях Андрощука Г., Березі А., Борейко Н., Дульської І., Жарко Р., Кайзера Ю., Лазебника Ю., Малеця С., Прокопенко Н., Ріппі С., Швабія К., Шевченко М., Юрчук Г. та ін. Серед зарубіжних вчених Акерлоф Дж., Алексунін В., Вінстон Е., Калакота Р., Каравелі Х., Кларк М., Мелешенко І., Мунтіян В., Писаренко Ж., Стігліц Дж., Танзі В. та ін. зробили вагомий внесок у дослідження цієї проблематики. Проте, зважаючи на важливість досліджуваної теми і динамічний розвиток інформаційного суспільства вона потребує подальшого вивчення.

Метою дослідження є узагальнення та оцінка сучасних тенденцій розвитку системи оподаткування ІТ-галузі в Україні, надання рекомендацій щодо її вдосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному світі розвиток інформаційних технологій набирає обертів і посідає лідируючі позиції, оскільки ІТ-послуги стали невід'ємною частиною життя громадян і держави в цілому.

Для України ІТ-індустрія має особливе значення, оскільки на тлі військової агресії російської федерації, загальної економічної та політичної кризи вона спроможна за допомогою стрімкого розвитку підтримати вітчизняну економіку, забезпечити функціонування багатьох суміжних галузей через значний її внесок як експортної галузі у загальний ВВП країни, обсяги сплачених податків до державного бюджету.

За підсумками 2022 року, ІТ-галузь увійшла до ТОП-3 експортних галузей країни, забезпечивши економіку України 7,34 млрд доларів США експортного виторгу, а у першому півріччі 2023 року експортний виторг склав 3,38 млрд доларів США. Фокусними ринками для України залишаються США та Велика Британія, зокрема, їхні компанії часто виступають податковими резидентами Мальти та Кіпру, які теж займають провідні позиції у експорті ІТ-послуг.

Станом на 1 січня 2023 року сума податків та зборів до Зведеного бюджету України, сплачених ІТ-бізнесом, складає 32,2 млрд гривень. Це на 4,4 млрд гривень або на 16% більше за минулорічний показник [4].

Як бачимо з рис. 1, ІТ-галузь в Україні представляють переважно фізичні особи-підприємці (далі ФОП), на яких припадає 96% усіх суб'єктів ІТ-бізнесу. Це легко пояснити багатьма перевагами такої форми організації підприємницької діяльності, а саме: ФОП відносно легко зареєструвати, а в разі потреби – не складно ліквідувати реєстрацію; ФОП для ІТ-спеціаліста виступає першим офіційним етапом у створенні (або легалізації) і подальшому розвитку власної підприємницької діяльності; ФОП може бути платником єдиного податку.

Так, найменша фіскальна ефективність (рис. 2) від діяльності ІТ-бізнесу спостерігалася за підсумками 2020 року – року найбільш жорстких карантинних обмежень через пандемію COVID-19. А 2022 рік, тобто рік початку повномасштабної війни російської федерації в Україні, навпаки, продемонстрував зростання усіх показників, попри необхідність значної частини бізнесу переміститися закордон або у західні регіони України. Це стало можливим завдяки рішенням Кабінету Міністрів і Верховної Ради України в напрямі зменшення негативного впливу війни на економіку, заходів щодо оптимізації податкового навантаження на бізнес в Україні.

Як показує досвід, ІТ-сектор – одна з небагатьох сфер національної економіки, яка має можливість більш гнучко реагувати на різкі зміни зовнішнього середовища в Україні. Полегшує це дистанційний формат роботи ІТ-бізнесу та відносно проста можливість своєчасного переміщення працівників з небезпечних регіонів. Підприємці та ринок поступово пристосувалися до нових реалій та обмежень останніх років (карантинні обмеження, безпека, валюта тощо).

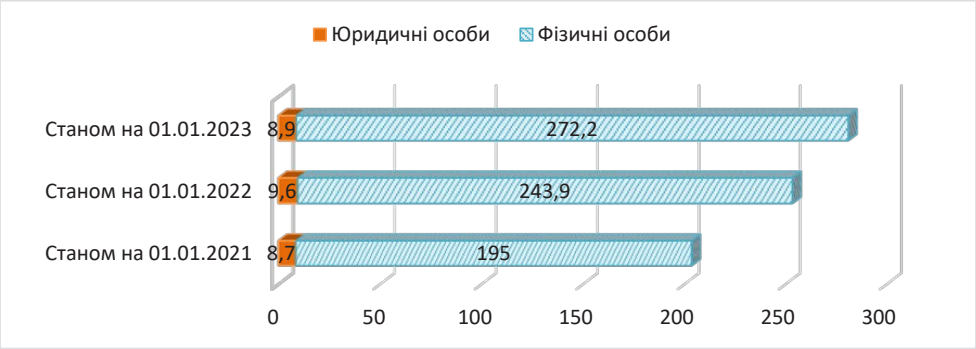

Рис. 1. Кількість платників податків з числа представників ІТ-галузі протягом 2020-2022 рр., тис. грн

Джерело: [4]

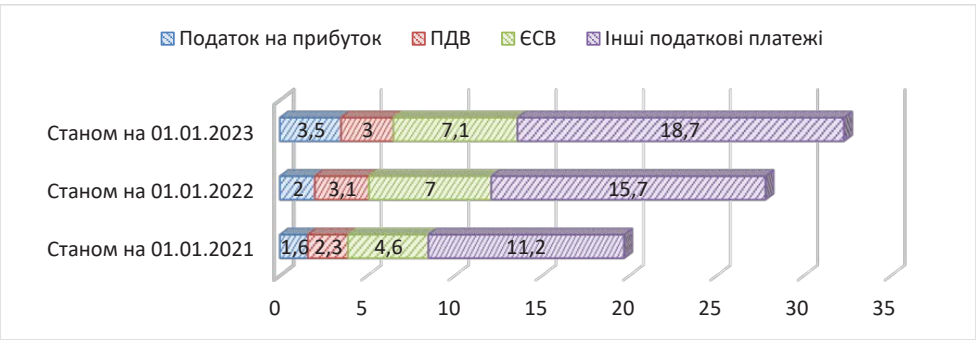

Рис. 2. Обсяг сплачених податків представниками ІТ-галузі в Україні протягом 2020-2022 рр., млрд грн

Джерело: [4]

Серед податкових платежів, які сплачували ІТ-компанії (рис. 2), чільне місце посідає податок на прибуток підприємств на загальній системі оподаткування. Його сплачують компанії зі значною чисельністю працівників і річним обсягом продажів понад 7,8 млн грн, тобто вище граничнодопустимого обсягу доходу для застосування третьої групи платників єдиного податку. Ставка податку на прибуток становить 18% від чистого прибутку.

В рамках протидії негативному впливу війни на економічних суб'єктів, з квітня 2022 року деякі платники загальної системи оподаткування отримали право перейти на сплату єдиного податку 3 групи за ставкою 2% від сукупного доходу замість 5% (або 3% і сплати ПДВ) на період дії воєнного стану, але вже з 1 серпня 2023 року пільгову ставку скасовано. Компаніям, які скористалися таким правом, потрібно правильно розділити періоди перебування на загальній та спрощеній системах оподаткування в цілях ведення обліку і звітності. Зі скасуванням 2% ставки, передбачено автоматичне відновлення прав і обов'язків платника ПДВ для тих суб'єктів, у кого реєстрація платником ПДВ була призупинена.

Варто зазначити, що з 1 січня 2023 року завершився термін звільнення від сплати ПДВ операцій з постачання програмної продукції, який діяв з 2013 року [3]. Як бачимо з рис. 2, ІТ-сектор поповнював протягом попередніх років Державний бюджет України надходженнями ПДВ з інших операцій, але не суттєво. За 10 років існування пільги з ПДВ ІТ-бізнес в Україні вийшов на новий рівень, став найдорожчим і найперспективнішим видом діяльності в Україні, а професія ІТ-спеціаліста – найбільш оплачувана і популярна на ринку праці останніх років.

Обов'язок сплати ПДВ передусім появився у ІТ-компаній, які працюють на внутрішньому ринку, тобто постачають програмну продукцію на митній території України, що є об'єктом оподаткування ПДВ, створюючи нерівні конкурентні умови на користь іноземних компаній. Вони змушені підвищувати вартість своїх продуктів, включаючи до їх ціни ПДВ, а також витрати на його адміністрування, оплату послуг податкових консультантів, підвищення кваліфікації бухгалтерів тощо.

Враховуючи те, що ПДВ є найскладнішим податковим платежем в Україні з точки зору його адміністрування, воно щоразу супроводжується новими труднощами, як от масове блокування податкових накладних з кінця 2022 року через зміну алгоритмів Системи моніторингу критеріїв оцінки ризиковості (СМКОР), яка призначена для перевірки податкових накладних з ПДВ в автоматичному режимі і блокування підозрілих операцій. В цей час під блокування потрапили одразу понад 1 млн податкових накладних, а 11 тисяч платників ПДВ отримали статус ризикового платника податків. Ситуація покращилась лише у червні 2023 року після внесення Кабінетом Міністрів України змін до відповідного Порядку.

Тому, зрозуміло чому ІТ-бізнес протягом 2022 року робив численні спроби продовжити дію звільнення від сплати ПДВ ще на 5 років [3], зареєструвавши відповідний законопроект. Однак, таку ініціативу категорично не підтримали Міністерство фінансів України і Комітет

Верховної ради України з питань бюджету через чинні домовленості України з міжнародними партнерами щодо фінансової підтримки в умовах воєнного стану, необхідність дотримання спільної для країн ЄС системи оподаткування ПДВ і забезпечення додатковими джерелами поповнення Державного бюджету України.

ІТ-сектор генерує суттєві надходження єдиного податку в Україні, обираючи для своїх ФОПів 2 або 3 групу спрощеної системи оподаткування, чим вельми мінімізує свої податкові зобов'язання з інших податкових платежів. ІТ-компанії ж обирають спрощену систему оподаткування, якщо перед ними постає завдання максимальної економії при незначний витратах на ведення підприємницької діяльності.

Втім, спрощена система оподаткування малого бізнесу часто розглядалась ІТ-галуззю як інструмент податкової оптимізації через оформлення відносин з ФОПами за допомогою цивільно-правових договорів замість трудових угод з найманими працівниками. Ці та інші зловживання зумовили необхідність пошуку напрямів виведення ІТ-галузі з таких схем «неприродньої» податкової мінімізації, зберігши достатньо стимулів для її подальшого розвитку.

Задля вирішення проблем ІТ-сектору, держава запровадила у 2022 році спеціальний правовий режим Дія.Сіті, який пропонує привабливі умови оподаткування доходів і прибутків ІТ-компаній та її працівників, і за своїм змістом є ще однією альтернативною системою оподаткування до чинних загальної системи і спрощеної для суб'єктів малого підприємництва.

Важливо, що правовий режим Дія.Сіті запроваджено на необмежений термін, але не менш як 25 років із дня, коли до його реєстру внесли запис про першого резидента.

Ключовими податковими преференціями Дія.Сіті є можливість для її резидентів застосовувати знижені податкові ставки [5]:

– податку на прибуток – 18% або 9% податку на виведений капітал (така прив'язка до факту розподілу прибутку і зниження ставки податку є дуже вигідною для високодохідних проєктів);

– податку на доходи фізичних осіб – 5%;

– єдиного соціального внеску – 22% мінімальної заробітної плати (сплата ЄСВ з мінімальної зарплати, а не фактичної економить сотні мільярдів гривень для бізнесу);

– військового збору – 1,5%.

Крім цього, резидент Дія.Сіті може обрати альтернативну модель найму – підписати гіг-контракт, окрім доступних трудових договорів за Кодексом законів про працю України (КЗпП) чи співпраці з ФОПом. Перевагами гіг-контракту є поєднанням в ньому ознак трудового та цивільно-правового договору, гнучкості фрілансу та базового соціального захисту. При цьому, він залишає достатньо можливостей для погодження сторонами індивідуальних умов співпраці.

В сучасних умовах господарювання, деякі труднощі у ІТ-компаній виникають з дотриманням критеріїв набуття резидентства Дія.Сіті, які окрім дотримання умов реєстрації за українським законодавством, ведення кваліфікованих видів діяльності, повинні ще відповідати таким вимогам [6]:

1) середня місячна винагорода залученим працівникам та гіг-фахівцям повинна становити не менше ніж еквівалент 1 200 євро, виняток – стартапи, які можуть вийти на такий рівень зарплати протягом року;

2) кількість працівників/гіг-спеціалістів за звітний період – не менше ніж 9 осіб;

3) сума кваліфікованого доходу – не менш як 90% суми загального доходу (за його наявності).

Вказані критерії часто є непідсильними малим ІТ-компаніям, оскільки в умовах воєнного стану і впливу світового скорочення та деякого падіння на ІТ-ринку, спричиненого завищеним попитом на ІТ-спеціалістів у 2020–2021 роках під час пандемії Ковід19 і значним прискоренням цифровізації багатьох сфер у попередні роки. Відповідно змінилась кон'юнктура цього ринку й в Україні, а саме зменшилась кількість замовлень, зросла пропозиція робочої сили, тому компанії не можуть стабільно виплачувати по 1 200 євро своїм працівникам і гіг-спеціалістам. Це змушує їх й надалі залишатись на спрощеній системі оподаткування без сплати ПДВ, за потреби, подрібнюючи свій бізнес на ФОПів. Тимчасово, на період дії воєнного стану, недотримання вимог щодо кількості фахівців і середньої зарплати не тягне за собою втрату статусу резидента Дія.Сіті, але вони є обов'язковими.

Попри це, у Реєстрі Дія.Сіті станом на 01.09.2023 р. зареєстровано близько 630 ІТ-компаній [7], з них 220 компаній пройшли реєстрацію у 2023 році, серед яких чимало вітчизняних і зарубіжних ІТ-гігантів. Більшість з них, реєструючись у Дія.Сіті робили це з пересторогою в тестовому режимі, однак вже зараз демонструють свою зацікавленість у подальшій все більшій інтеграції.

Фіскальна ефективність Дія.Сіті підтверджується показниками 2022 року, відповідно до яких його резиденти, а це на той час близько 400 компаній, сплатили понад 4 млрд грн податків [8], тобто в середньому по 10 млн грн кожна, надходження від яких законодавці очікують будуть зростати у наступні роки через збільшення популярності самого режиму.

Окрім основних завдань вдосконалення національної податкової системи, науковці [9, с. 48-49] виділяють специфічні чинники оподаткування послуг ІТ-бізнесу, які мають інтернаціональний характер і потребують вирішення, серед яких:

1. Встановлення податкового суверенітету і формування глобального простору управління. Через екстериторіальний характер надання ІТ-послуг, податкова політика має ґрунтуватися на чітких взаємовідносинах між ІТ-компанією та державою, в особі її податкового органу, в чиїй юрисдикції вона зареєстрована, з метою уникнення ухилень від сплати податків.

2. Визначення предмету податкового регулювання. ІТ-послуги надаються через Інтернет, тому узгодження потребує підхід до визнання місця і предмету податкового регулювання ІТ-послуг для усіх країн світу.

3. Недопущення подвійного оподаткування. Цей чинник є наслідком недосконалості попередніх і наголошує на необхідності врахування норм, які унеможливлять багаторазове оподаткування ІТ-послуг різними країнами, але й не суперечитимуть їх бюджетній та податковій політиці.

Висновки. Зважаючи на сучасні виклики для вітчизняної економіки через воєнний стан і часткове падіння світового ІТ-ринку, існуюча система оподаткування послуг ІТ-галузі потребує постійної модернізації шляхом формування та реалізації виваженої податкової політики з урахуванням її специфіки та необхідності уніфікації з міжнародними стандартами.

Перспективним, на нашу думку, є подальше вдосконалення правового режиму Дія.Сіті, його розширення для інших пріоритетних для вітчизняної економіки галузей, зокрема, промисловості, але з переглядом його критеріїв, вивчення можливості включення до податкового механізму Дія.Сіті звільнення від сплати ПДВ або запровадження його пониженої ставки для резидентів цього режиму. В цілому, ключові ідеї Дія.Сіті цілком можуть стати стартом для майбутньої реформи податкової системи в напрямі її лібералізації для повоєнного відновлення економіки України.

Окрім вирішення податкових проблем, пріоритетними напрямами покращення економічної ситуації в країні та забезпечення належного рівня конкурентоспроможності вітчизняних ІТ-послуг на міжнародному ринку є сприяння розвитку:

– ІТ-аутсорсингу, який полягає у передачі підприємством частини функцій з управління та підтримки власних інформаційних ресурсів зовнішньої ІТ-компанії і дозволяє провести оптимізацію оподаткування в ІТ-сфері через використання аутсорсерів, які сплачують єдиний податок, де замовник зможе включити вартість його послуг до складу своїх витрат і податкового кредиту з ПДВ [2];

– дослідницьких ІТ-центрів на основі державно-приватного партнерства для кращої комунікації ІТ-бізнесу і держави з метою оперативного вирішення нагальних проблем;

– ІТ у державному секторі для модернізації систем автоматизації, електронного митного контролю, розширення електронного податкового адміністрування, що потребує значних інвестицій, але є виправданим в довгостроковій перспективі;

– телекомунікаційних послуг та підвищення рівня їх якості, розширення використання е-комерції, підтримки стартапів, які становлять важливий сектор ІТ-ринку тощо.

Зростання ІТ-галузі та вітчизняної економіки в цілому потребує зваженої та достатньо ліберальної податкової політики, відсутності регуляторних перешкод, підвищення рівня ІТ-освіти та кваліфікації персоналу, а також захисту українських ІТ-компаній на внутрішньому ринку та активного просування на міжнародному.

Бібліографічний список:

1. Вишковська С. Як ІТ-індустрія розвиває інші галузі економіки у 2022 році. URL: https://finance.ua/ua/goodtoknow/jak-it-industrija-rozvyvae-inshi-galuzi-ekonomiky (дата звернення: 24.08.2023).

2. Карпова В. Оптимізація оподаткування ІТ-бізнесу за допомогою аутсорсингу. Бухгалтер і закон. URL: http://bz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/BZ008788 (дата звернення: 13.09.2023).

3. Обрусова І. ПДВ в ІТ-секторі: залишити не можна прибрати. *Юридична газета онлайн.* 2023. № 1-2 (759–760). URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/informaciyne-pravo-telekomunikaciyi/ (дата звернення: 02.09.2023).

4. Оновлені дані: ІТ – єдина експортна галузь в Україні, що зростає // Дані IT Ukraine Association. URL: https://itukraine.org.ua/updated-data-it-industry-is-the-only-growing-export-industry-in-ukraine.html (дата звернення: 24.08.2023).

5. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text (дата звернення: 13.09.2023).

6. Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні : Закон України від 15.07.2021 р. № 1667-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text (дата звернення: 13.09.2023).

7. Реєстр Дія.City. URL: https://city.diia.gov.ua/registry/resident (дата звернення: 13.09.2023).

8. Резиденти «Дія.City» сплатили за квартал понад 80 мільйонів податку на виведений капітал. URL: https://minfin.com.ua/ua/2023/05/26/106486968/ (дата звернення: 13.09.2023).

9. Тимошенко А.О. Оподаткування послуг в ІТ-сфері: проблеми та перспективи. *Економіка та держава*. 2018. № 4. С. 46–52. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/4_2018/12.pdf (дата звернення: 23.08.2023).

10. Які галузі будуть пріоритетними у відновленні економіки України – Свириденко з Давосу 2023. URL: https://news.finance.ua/ua/yaki-haluzi-budut-priorytetnymy-u-vidnovlenni-ekonomiky-ukrainy-svyrydenko-z-davosu-2023 (дата звернення: 24.08.2023).

References:

1. Vyshkovska S. (2023) How the IT industry will develop other sectors of the economy in 2022. Available at: https://finance.ua/ua/goodtoknow/jak-it-industrija-rozvyvae-inshi-galuzi-ekonomiky (accessed August 24, 2023).

2. Karpova V. (2023) Optimization of taxation of IT business with the help of outsourcing. Available at: http://bz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/BZ008788 (accessed September 13, 2023).

3. Obrusova I. (2023) AT in the IT sector: it is impossible to remove it. *Yurydychna hazeta onlayn – Legal newspaper online,* no. 1-2 (759–760). Available at: https://yur-gazeta.com/publications/practice/informaciyne-pravo-telekomunikaciyi/ (accessed Septemder 2, 2023).

4. Updated data: IT is the only growing export industry in Ukraine. (2023) *Dani IT Ukraine Association.* Available at: https://itukraine.org.ua/updated-data-it-industry-is-the-only-growing-export-industry-in-ukraine.html (accessed August 24, 2023).

5. Tax Code of Ukraine No. 2756-VI (December 2, 2010). Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text (accessed September 13, 2023).

6. Law of Ukraine on Stimulating the Development of the Digital Economy in Ukraine No. 1667-IX (July 15, 2021). Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text (accessed September 13, 2023).

7. Diya.City register. Available at: https://city.diia.gov.ua/registry/resident (accessed Septemder 13, 2023).

8. Residents of "Diya.City" paid more than 80 million tax on withdrawn capital for the quarter. Available at: https://minfin.com.ua/ua/2023/05/26/106486968/ (accessed Septemder 13, 2023).

9. Tymoshenko A. O. (2018) Taxation of services in the IT sphere: problems and prospects. *Ekonomika ta derzhava – Economy and the state,* no. 4, pp. 46–52. Available at: http://www.economy.in.ua/pdf/4_2018/12.pdf (accessed August 23, 2023).

10. Which sectors will be prioritized in the recovery of the economy of Ukraine – Svyridenko from Davos 2023 (2023). Available at: https://news.finance.ua/ua/yaki-haluzi-budut-priorytetnymy-u-vidnovlenni-ekonomiky-ukrainy-svyrydenko-z-davosu-2023 (accessed August 24, 2023).

Стаття надійшла до редакції 15.09.2023

УДК 352.65:658.8
JEL H83
DOI 10.32782/2786-8273/2023-2-4

Дєгтяр О.А.
доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри публічного управління та адміністрування,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6413-3580

Oleg Diegtiar
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

Фітковський В.В.
аспірант,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»;
Інститут післядипломної освіти та довузівської підготовки
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2980-3996

Vasyl Fitkovskyi
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
Institute of Postgraduate Education and Pre-University Training

МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ РЕАЛІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОЇ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

MODELING OF IMPLEMENTATION PROCESSES OF STATE MIGRATION POLICY MECHANISMS

Анотація. *У сучасному світі державна міграційна політика є однією з найважливіших складових соціально-економічного розвитку країн. Зростаюча міграція та рух населення роблять цю тему крайньо актуальною, вимагаючи нових підходів та стратегій у її впровадженні та вдосконаленні. Стабільність, ефективність та гнучкість державних міграційних політик є критично важливими для забезпечення балансу між потребами країни та правами мігрантів. Проте, моделювання цих процесів залишається складним завданням через різноманітність факторів, які впливають на міграцію, і постійні зміни в геополітичному та економічному середовищі. Мета статті полягає в розробці та впровадженні комплексної математичної моделі, яка б дозволила ефективно прогнозувати та оптимізувати реалізацію механізмів державної міграційної політики, з урахуванням різноманітних економічних, демографічних, політичних і соціокультурних факторів. Об'єкт і предмет дослідження. Об'єктом дослідження є державна міграційна політика, а предметом дослідження – процеси її реалізації та вплив на суспільство та економіку країни. Дослідження базується на комплексному підході, включаючи аналіз статистичних даних, моделювання на основі математичних та статистичних методів, інтерв'ю з експертами та опитування мігрантів. Особлива увага приділяється застосуванню машинного навчання для прогнозування та оптимізації міграційних потоків. У ході дослідження було розроблено і впроваджено модель для прогнозування міграційних потоків на основі даних про економічну та соціальну ситуацію. Також було визначено ключові чинники, які впливають на вибір країни для міграції та розроблено рекомендації для підвищення привабливості країни для потенційних мігрантів. Дослідження підтверджує важливість використання аналітичних та моделювальних підходів у вирішенні завдань державної міграційної політики. На основі отриманих результатів, рекомендується вдосконалювати стратегії привабливості країни для мігрантів, забезпечуючи більшу ефективність та сталість політики з міграційних питань для досягнення гармонії між потребами країни та інтересами мігрантів.*

Ключові слова: *публічне управління, міграційна політика, державна політика, міграція, механізми публічного управління.*

Abstract. Introduction. *In the modern world, the state migration policy is one of the most important components of the socio-economic development of countries. Growing migration and population movement make this topic extremely relevant, requiring new approaches and strategies in its implementation and improvement.* ***Formulation of the problem.*** *The stability, efficiency and flexibility of public migration policies are critical to ensure a balance between the needs of the country and the rights of migrants. However, modeling these processes remains a challenging task due to the variety of factors that influence migration and the constant changes in the geopolitical and economic environment.* ***The purpose*** *of the article is to develop and implement a complex mathematical model that would allow to effectively forecast and optimize the implementation of mechanisms of the state migration policy, considering various economic, demographic, political and socio-cultural factors.* ***Object and subject of research.*** *The object of the study is the state migration policy, and the subject of the study is the process of its implementation and its impact on society and the country's economy.* ***Methods.*** *The research is based on an integrated approach, including the analysis of statistical data, modeling based on mathematical and statistical methods, interviews with experts and surveys of migrants. Special attention is paid to the application of machine learning to predict and optimize migration flows.* ***Results.*** *During the study, a model for forecasting migration flows based on data on the economic and social situation was developed and implemented. Key factors influencing the choice of a country for migration were also identified and recommendations were*

© Дєгтяр О.А., Фітковський В.В., 2023

developed to increase the country's attractiveness for potential migrants. ***Conclusion.*** *The study confirms the importance of using analytical and modeling approaches in solving the tasks of state migration policy. Based on the obtained results, it is recommended to improve the attractiveness strategies of the country for migrants, ensuring greater efficiency and sustainability of the policy on migration issues to achieve harmony between the needs of the country and the interests of migrants.*

Keywords: *public administration, migration policy, state policy, migration, mechanisms of public administration.*

Постановка проблеми. Сучасна світова динаміка та глобальні виклики вимагають постійного аналізу та удосконалення механізмів державної міграційної політики. Міграція, в якій беруть участь мільйони людей, стала суттєвим явищем сучасного суспільства, яке впливає на соціальний, економічний та політичний ландшафт країн у всьому світі. Отже, питання, пов'язані з регулюванням та оптимізацією цього процесу, набувають все більшого значення. Моделювання процесів реалізації механізмів державної міграційної політики стає ключовою складовою вивчення даної теми. Відповідно до досліджень та аналізу цих моделей, можна розробити ефективні стратегії для управління міграційними потоками, забезпечити національну безпеку, підтримати соціальну інтеграцію іноземців та досягти інших важливих цілей. У цьому контексті доцільно проаналізувати та оцінити різноманітні моделі, що використовуються для передбачення та регулювання міграційних процесів, методи, які дозволяють враховувати економічні, демографічні, політичні та соціокультурні аспекти міграції, і аналіз їхньої застосованості у реальних умовах. Дослідження висвітлить важливість наукового моделювання в контексті державної міграційної політики та актуальні питання та перспективи в цьому напрямку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У статті проведено аналіз літературних джерел, зокрема, роботи авторів: Криницька Т.М., Жук Р., Мульска О.П., Бараняк І.Є., Іванюк У.В., Колосінська М.І., Шульц С.Л., Притика Х., Хорга І. [1–7] та інші.

Мета статті полягає в розробці та впровадженні комплексної математичної моделі, яка б дозволила ефективно прогнозувати та оптимізувати реалізацію механізмів державної міграційної політики, з урахуванням різноманітних економічних, демографічних, політичних і соціокультурних факторів.

Для досягнення мети дослідження, яка була сформульована, було виконано наступні завдання:

– аналіз статистичних та інформаційних джерел з метою збору даних для дослідження

– розробка математичної моделі для прогнозування та оптимізації міграційної політики,

– аналіз адекватності розробленої математичної моделі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для проведення обширного аналізу статистичних та інформаційних джерел з метою збору даних для дослідження були використані різноманітні джерела та методи [1–2]:

1. Державні статистичні органи, що надають широкий спектр даних про міграційні потоки, населення, економіку та соціокультурні аспекти країни, що включає в себе дані про кількість мігрантів, їхні професійні навички, рівень освіти та інші демографічні характеристики [7].

2. Міжнародні організації, такі як Міжнародна організація з міграції (МОМ), світові банки та ООН, що збирають і публікують дані про міграційні потоки та економічну ситуацію у багатьох країнах. Ці джерела можуть надати міжнародний контекст та порівняльний аналіз [8; 9].

3. Анкетування та соціологічні дослідження серед мігрантів та населення країни, що може допомогти збирати дані щодо соціокультурних аспектів, а також оцінювати громадську думку щодо міграційної політики.

4. Аналіз газет, журналів і веб-джерел, що дозволяє відслідковувати політичні рішення та громадську реакцію на них, що може бути корисним для розуміння контексту та громадського впливу на міграційну політику [10–11].

5. Інформація від міграційних служб, включаючи документацію про візи, імміграційні правила та статистику про прибуття та виїзд мігрантів, може надати важливий інсайт у міграційну політику країни [12].

6. Дослідження академічних та дослідницьких інститутів, академічні статті, дослідження та звіти від наукових інститутів, що можуть містити важливі дані та аналізи щодо різних аспектів міграційної політики [13–14].

Після збору даних з цих джерел, проведено аналіз та обробку інформації, використовуючи статистичні методи, програми для обробки даних та інші інструменти для створення бази для подальшого розроблення математичної моделі для прогнозування та оптимізації міграційної політики.

Для розробки моделі використано інтердисциплінарний підхід, який об'єднує методи математичного моделювання, статистики та соціології. Першим етапом побудови моделі є визначення змінних [3]. Визначення ключових змінних, які впливають на міграційні потоки дозволило сформувати факторну залежність, яка виглядає наступним чином:

$$\oint = [ВВП;РБ;Н;С;МП;ІМ]$$

де ВВП – внутрішній валовий продукт;

РБ – рівень безробіття;

Н – рівень народжуваності;

С – рівень смертності;

МП – міграційні потоки;

ІМ – інтеграція мігрантів.

Загалом обрані фактори можна розділи на три блоки: економічні (ВВП та рівень безробіття), природний приріст (рівень народжуваності та смертності), штучний приріст (міграція, інтеграція мігрантів) [4–5].

Після розробки математичної моделі з врахуванням різних економічних, природних та штучних факторів, була проведена її калібрування та валідація. Цей процес має на меті переконатися в тому, що модель коректно відтворює динаміку міграційних процесів та може бути використана для прогнозування на майбутнє [6–7].

Калібрування моделі включало в себе налаштування параметрів моделі так, щоб її результати відповідали історичним даним. Наприклад, параметри, що визначають вплив економічних чи демографічних факторів на міграційні потоки, були встановлені так, щоб відтворювати реальну ситуацію. Валідація моделі включала в себе порівняння результатів, отриманих за допомогою моделі, з історичними даними. Модель була протестована на різних періодах та в різних регіонах для переконання, що вона добре працює у різних умовах. В результаті валідації було переконливо під-

тверджено, що модель коректно відтворює міграційні процеси та є адекватною для подальших досліджень. За допомогою розробленої та валідованої моделі було проведено сценарний аналіз для прогнозування можливих наслідків різних міграційних стратегій, що дозволило визначити, які можливі варіанти політики можуть впливати на міграційні потоки, рівень населення та економічну динаміку країни. Сценарії включали в себе різні варіанти міграційних правил, економічних стратегій та політичних рішень. Дослідження різних сценаріїв дозволило з'ясувати, які зміни в політиці можуть призвести до змін у міграційних потоках, впливі на демографічну ситуацію та економічну стабільність.

На основі результатів калібрування, валідації та сценарного аналізу, можна зробити висновок, що розроблена математична модель є потужним інструментом для прогнозування та оптимізації міграційної політики. Вона може бути використана державними органами для прийняття більш обґрунтованих рішень щодо міграційних стратегій, а також для оцінки можливих наслідків різних політичних варіантів. Дослідники можуть використовувати цю модель для подальших досліджень у сфері міграційних процесів та їх впливу на суспільство і економіку.

Висновки. Отже, у результаті проведеного дослідження було проведено обширний аналіз статистичних та інформаційних джерел, щоб зібрати дані про міграційні потоки, економічну ситуацію, демографічні показники, політичні рішення та соціокультурні аспекти країни. На основі зібраних даних та попередніх досліджень була розроблена комплексна математична модель, яка враховує взаємозв'язок між різними факторами, що впливають на міграційну політику. Модель включає в себе стохастичні та детерміновані компоненти. Модель була піддана калібруванню та валідації за допомогою історичних даних для перевірки її точності та адекватності, що дозволило впевнитися в тому, що модель може правильно відтворювати реальні міграційні процеси. За допомогою розробленої моделі було проведено сценарний аналіз для прогнозування можливих наслідків різних міграційних стратегій. На цій основі були розроблені рекомендації для оптимізації міграційних механізмів та досягнення результатів в рамках реалізації державної міграційної політики.

У результаті дослідження було зроблено висновки щодо ефективності застосування математичної моделі для прогнозування та оптимізації міграційних процесів. Були сформульовані конкретні рекомендації для практичного впровадження отриманих результатів у сфері державної міграційної політики з метою покращення керованості та ефективності цього процесу.

Бібліографічний список:

1. Криницька Т.М. Існуючі підходи до моделювання міграційних процесів в Україні. Економіко-правові дискусії : матеріали III Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції студентів, аспірантів та науковців (м. Кропивницький, 30 квітня 2022 р.). Кропивницький : ЛА НАУ, 2022. С. 216–217. URL: https://dspace.sfa.org.ua/bitstream/123456789/1797/1/Economic_and_legal_discussions_30042022.pdf#page=216 (дата звернення: 29.08.2023).

2. Жук Р. Статистичне моделювання зовнішньої трудової міграції з України до країн ЄС. *Економіка та суспільство*. 2023. № 53. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-84 (дата звернення: 29.08.2023).

3. Мульска О.П, Бараняк І.Є., Іванюк У.В., Колосінська М.І. Соціально-демографічні чинники та міграційні процеси карпатського регіону. *Ефективна економіка*. 2019. № 11. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2019/68.pdf (дата звернення: 29.08.2023).

4. Мульска О.П. Міграційні процеси & економічне зростання: теорія каузальності та практика ефективного управління. Львів, 2022. 472 с. URL: http://ird.gov.ua/irdp/p20220004.pdf (дата звернення: 29.08.2023).

5. Ексклюзивність регулювання соціально-економічного розвитку регіонів України: ґенеза та напрями протидії : монографія / наук. ред. С.Л. Шульц. Львів, 2022. 290 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»). URL: http://ird.gov.ua/irdp/p20220003.pdf (дата звернення: 29.08.2023).

6. Prytula Kh.M., Horga I. (Eds.) Promoting the European integration processes in the Eastern Partnership countries: national and regional policy instruments. Dolishniy Institute of Regional Research of NAS of Ukraine. Lviv, 2022. 224 p. URL: http://ird.gov.ua/irdp/p20220001.pdf (дата звернення: 29.08.2023).

7. Зовнішня трудова міграція населення України. Київ : Державний комітет статистики України, Український центр соціальних реформ, 2022. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/katalog/ (дата звернення: 29.08.2023).

8. Міжнародна організація міграції. URL: https://ukraine.iom.int/uk (дата звернення: 29.08.2023).

9. Організація Об'єднаних Націй. URL: https://ukraine.un.org/uk (дата звернення: 29.08.2023).

10. Звіт за результатами дослідження потреб та викликів таких організацій. URL: https://cedos.org.ua/uk/articles/potreby-ta-vyklyky-orhanizatsii-hromadianskoho-suspilstva-shcho-pratsiuiut-z-mihrant_kamy-ta-mobilnym-naselenniam (дата звернення: 29.08.2023).

11. Міста і міграція: як ринки замінюють інтеграційні політики. URL: https://mistosite.org.ua/uk/articles/mista-i-mihratsiia-iak-rynky-ne-zaminiuiut-intehratsiini-polityky (дата звернення: 29.08.2023).

12. Eurostat. 2023. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/MIGR_RESFAS__custom_3332249/bookmark/table?lang=en&bookmarkId=864af24d-7693-456b-9adc-97c5f8dfc647 (дата звернення: 29.08.2023).

13. Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України. URL: https://idss.org.ua/otdely/sector_migr_dosl (дата звернення: 29.08.23).

14. Про Концепцію Державної міграційної політики : Указ Президента України від 30.05.2011 р. № 622/2011. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/622/2011 (дата звернення: 29.08.23).

References:

1. Krynytska T. M. (2022) Isnuiuchi pidkhody do modeliuvannia mihratsiinykh protsesiv v Ukraini [Existing approaches to modeling migration processes in Ukraine]. *Ekonomiko-pravovi dyskusii*: *materialy III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi Internet-konferentsii studentiv, aspirantiv ta naukovtsiv (m. Kropyvnytskyi, 30 kvitnia 2022).* Kropyvnytskyi: LA NAU. Available at:

https://dspace.sfa.org.ua/bitstream/123456789/1797/1/Economic_and_legal_discussions_30042022.pdf#page=216 (accessed August 29, 2023). (in Ukrainian)

2. Zhuk R. (2023) Statystychne modeliuvannia zovnishnoi trudovoi mihratsii z Ukrainy do krain YeS [Statistical modeling of external labor migration from Ukraine to EU countries]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society,* 53. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-84 (accessed August 29, 2023). (in Ukrainian)

3. Mulska O. P, Baraniak I. Ye., Ivaniuk U. V., Kolosinska M. I. (2019) Sotsialno-demohrafichni chynnyky ta mihratsiini protsesy karpatskoho rehionu [Socio-demographic factors and migration processes of the Carpathian region]. *Efektyvna ekonomika – Efficient economy*, no. 11. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2019/68.pdf (accessed August 29, 2023). (in Ukrainian)

4. Mulska O. P. (2022) *Mihratsiini protsesy & ekonomichne zrostannia: teoriia kauzalnosti ta praktyka efektyvnoho upravlinnia* [Migration processes & economic growth: the theory of causality and the practice of effective management]. Lviv. Available at: http://ird.gov.ua/irdp/p20220004.pdf (accessed August 29, 2023). (in Ukrainian)

5. Shults L. S. (ed.) (2022) *Ekskliuzyvnist rehuliuvannia sotsialno-ekonomichnoho rozvytku rehioniv Ukrainy: geneza ta napriamy protydii: monohrafiia* [Exclusivity of the regulation of socio-economic development of the regions of Ukraine: genesis and countermeasures: monograph]. Lviv. Available at: http://ird.gov.ua/irdp/p20220003.pdf (accessed August 29, 2022). (in Ukrainian)

6. Prytula Kh. M., Horga I. (eds.) (2022) Promoting the European integration processes in the Eastern Partnership countries: national and regional policy instruments. Lviv. Available at: http://ird.gov.ua/irdp/p20220001.pdf (accessed August 29, 2023).

7. Zovnishnia trudova mihratsiia naselennia Ukrainy [External labor migration of the population of Ukraine] (2022). Kyiv: Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy, Ukrainskyi tsentr sotsialnykh reform. Available at: https://ukrstat.gov.ua/druk/katalog/ (accessed August 29, 2023). (in Ukrainian)

8. Mizhnarodna orhanizatsiia mihratsii [International Organization for Migration]. Available at: https://ukraine.iom.int/uk (accessed August 29, 2023).

9. Orhanizatsiia Obiednanykh Natsii [United Nations]. Available at: https://ukraine.un.org/uk (accessed August 29, 2023).

10. Zvit za rezultatamy doslidzhennia potreb ta vyklykiv takykh orhanizatsii [A report based on the results of a study of the needs and challenges of such organizations]. Available at: https://cedos.org.ua/uk/articles/potreby-ta-vyklyky-orhanizatsii-hromadianskoho-suspilstva-shcho-pratsiuiut-z-mihrant_kamy-ta-mobilnym-naselenniam (accessed August 29, 2023).

11. Mista i mihratsiia: yak rynky zaminiuiut intehratsiini polityky [Cities and Migration: How Markets Replace Integration Policies]. Available at: https://mistosite.org.ua/uk/articles/mista-i-mihratsiia-iak-rynky-ne-zaminiuiut-intehratsiini-polityky (accessed August 29, 2023).

12. Eurostat (2023). Available at: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/MIGR_RESFAS__custom_3332249/bookmark/table?lang=en&bookmarkId=864af24d-7693-456b-9adc-97c5f8dfc647 (accessed August 29, 2023).

13. Instytut demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen imeni M. V. Ptukhy NAN Ukrainy [Institute of Demography and Social Research named after M. V. Ptukh of the National Academy of Sciences of Ukraine]. Available at: https://idss.org.ua/otdely/sector_migr_dosl (accessed August 29, 2023).

14. Pro Kontseptsiiu Derzhavnoi mihratsiinoi polityky: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 30.05.2011 No. 622/2011 [On the Concept of the State Migration Policy: Decree of the President of Ukraine No. 622/2011 (May 30, 2011)]. Available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/622/2011 (accessed August 29, 2023).

Стаття надійшла до редакції 15.09.2023

УДК 366.02+477
JEL E44, R20, O14
DOI 10.32782/2786-8273/2023-2-5

Добрянська Н.Б.
аспірант кафедри фінансових ринків та технологій,
Державний податковий університет
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4348-0580

Natalya Dobranska
State Tax University

ВПЛИВ ЦИФРОВІЗАЦІЇ НА ФІНАНСОВУ ПОВЕДІНКУ ДОМОГОСПОДАРСТВ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

THE IMPACT OF DIGITALIZATION ON THE FINANCIAL BEHAVIOR OF HOUSEHOLDS IN MODERN CONDITIONS

Анотація. *У статті проаналізовано негативні та позитивні сторони впливу цифровізації на фінансову поведінку домогосподарств. Розглянуто тенденції зміни споживчої поведінки домогосподарств під впливом технологій цифрової економіки, а також ризики та можливості, які виникають під час цифровізації. Проаналізовано зміни споживчої поведінки домогосподарств, що формуються під впливом цифрових технологій: розвиток онлайн-торгівлі, використання цифрових можливостей онлайн-сервісів для вивчення якостей товару та послуги. Запропоновано напрямки попередження можливих загроз, які можуть очікувати домогосподарства під час формування фінансової поведінки із використанням цифрових технологій.*

Ключові слова: *домогосподарство, фінансова поведінка, споживча поведінка домогосподарств, ринок фінансових послуг, цифровізація.*

Abstract. Introduction. *The consequences of the digitalization of economic relations are especially clearly felt in the field of financial services, where financial institutions are trying to make the most of the potential of these technologies and improve the quality of the services they provide. However, modern digital technologies affect the behavior of financial market entities in different ways. Today, digital technologies have occupied one of the most important niches in the development of the economy and the entire financial sphere of any developed country. On the one hand, this, of course, leads to the improvement of financial processes, the appearance of new opportunities for financial activity under the conditions of maintaining the quality of service of business entities and increasing achievements, and on the other hand, it can cause the occurrence of unforeseen events that can negatively affect the activities of entities management due to the emergence of risks and dangers in financial behavior. Therefore, there is a need to research questions regarding possible scenarios of financial behavior of market subjects, in particular, households, in conditions of digitalization and finding ways to prevent threats that may arise in the process of using digitalization tools in financial activities. The* ***purpose*** *of the article is analysis of opportunities and risks arising under the influence of digitalization on the financial behavior of households and the search for possible ways to prevent threats related to the use of modern digital technologies by households in the financial services market.* ***Results and conclusion.*** *The advantages and new opportunities that households receive under the influence of digital technologies and that affect their financial behavior are outlined. The threats and risks that haunt the financial activities of the household as a result of the influence of digital technologies on the market of financial services are identified and summarized. Special attention in the article is devoted to the analysis of the impact of the digital economy on the change in the consumer behavior of households. Ways to prevent possible threats and risks that households receive from the use of modern innovative information technologies are proposed.*

Keywords: *household, financial behavior, consumer behavior of households, financial services market, digitization.*

Постановка проблеми. Сьогодні цифрові технології зайняли одну з найважливіших ніш у розвитку економіки та усієї фінансової сфери будь-якої розвинутої країни. Наслідки цифровізації економічних відносин особливо яскраво відчуваються у сфері фінансових послуг, де фінансові установи намагаються максимально використати потенціал цих технологій та підвищити якість послуг, які ними надаються. Але, сучасні цифрові технології по-різному впливають на поведінку суб'єктів фінансового ринку. З одного боку, це звісно, призводить до покращення фінансових процесів, появи нових можливостей фінансової діяльності за умов збереження якості обслуговування суб'єктів господарювання та зростання досягнень, а з іншого може стати причиною виникнення непередбачуваних подій, які можуть негативно вплинути на діяльність суб'єктів господарювання через появу ризиків та небезпек у фінансовій поведінці. Тому виникає потреба у дослідженні питань щодо можливих сценаріїв фінансової поведінки суб'єктів ринку, зокрема, домогосподарств, в умовах цифровізації та пошуку шляхів попередження загроз, які можуть виникати у процесі використання інструментів цифровізації у фінансовій діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комплексний характер проблем, пов'язаних із фінансовою поведінкою домогосподарств та її зміною під впливом цифровізації, визначає наявність значної кількості робіт, що висвітлюють різні сторони цього питання. Роль цифрових технологій у процесі надання фінансових послуг домогосподарствам сьогодні активно досліджуються як вітчизняними, так і закордонними науковцями. Поглибленню теоретичних положень щодо формування фінансової поведінки домогосподарств присвячено наукові праці таких учених, як:

© Добрянська Н.Б., 2023

Fernandes D., Kaiser T., Lynch J., Sagi J., Кізима Т., Ломачинська І., Онишко С., Сірко А., Шаманська О.

Такі науковці, як Вінник О., Полторак А., Паламарчук В., Пшик Б., Чміль Г. у своїх роботах розглядають питання виникнення потенційних загроз та ризиків від використання цифрових технологій у фінансовій сфері банківськими й небанківськими установами, а також негативний вплив для інших економічних суб'єктів від потенційних зазначених перешкод.

Сучасні вітчизняні науковці, а саме: Попело О., Холявко Н., Дубина М., Тарасенко А. чимало уваги у своїх роботах приділяють виявленню та аналізу змін у фінансовій поведінці домогосподарств, викликаних інноваційними інформаційними технологіями, що використовуються фінансовими установами. У своїх дослідженнях ці авторів розглядають провідні інноваційні технології у фінансовому секторі та окреслюються сфери їх застосування з позиції домашніх господарств, намагаються виявити та охарактеризувати переваги, а також нові та додаткові можливості, що виникають у домогосподарствах завдяки використанню фінансовими установами інноваційних інформаційних технологій.

Зважаючи на численні напрацювання науковців у сфері дослідження особливостей впливу цифровізації на ринок фінансових послуг, актуальними залишається дослідження проблем вивчення та обґрунтування впливу сучасних цифрових технологій на фінансову поведінку домогосподарств, аналізу загроз для домогосподарств, які можуть виникати при використанні ними сучасних фінансових послуг, та пошуки шляхів попередження або мінімізації таких загроз та уникнення ризиків, пов'язаних з використанням домогосподарствами цифрових технологій.

Метою статті є аналіз впливу цифровізації на фінансову поведінку домогосподарств, пошук нових можливостей, вияв ризиків та окреслення можливих шляхів попередження загроз, пов'язаних з використанням домогосподарствами сучасних цифрових технологій на ринку фінансових послуг.

Виклад основного матеріалу. Цифровізація економіки в нашій країні на сьогодні здійснюється згідно з Цифровою аджендою України – 2020, яка є первинним документом для суб'єктів споживчого ринку в контексті використання цифрових технологій [1], Концепцією розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки [2] та Концепцією розвитку цифрових компетентностей до 2025 року [3]. Цифрові технології, що забезпечують цифровізацію не лише економіки, а й інших сфер суспільного життя, зазвичай пропагуються як надзвичайно прогресивні, такі, що забезпечать прорив в усіх напрямах суспільного буття, зробивши його ефективним, приємним та легким, звільнивши людей від рутинних дій [4, с. 57]. Всім відомим фактом є те, що цифрові технології глибоко пронизують майже всі сфери відносин сучасного суспільства та стрімко поширюються. Не є винятком і економічна сфера, де вплив цифровізації відчувається особливо гостро, оскільки застосування передових інформаційних інновацій дає можливість суб'єктам господарювання підвищити рівень власної ефективності та конкурентоспроможності. Під впливом цифровізації економіка змінює парадигму економічного розвитку у бік використання інтернет-технологій у всіх аспектах комунікації зі споживачем та зміни споживчих трендів. Завдяки формуванню єдиного цифрового простору, проникнення цифрових технологій у всі напрями діяльності фінансових установ та взаємодія між суб'єктами фінансової сфери, посідає особливо важливе місце [5, с. 110].

Активна позиція сучасних суб'єктів господарювання, зокрема, домогосподарств, на внутрішніх ринках споживання країни, їх прогресивний розвиток та прагнення до підвищення ефективності економічних взаємовідносин також знаходиться під впливом процесів цифровізації. Проте для домогосподарств цифровізація сфери фінансових послуг поряд з появою значних додаткових переваг та можливостей несе певні загрози та ризики, виникнення яких може негативно вплинути на їхній фінансовий стан, збереження особистої інформації та фінансової конфіденційної.

Для чіткішого розуміння, як саме процеси цифровізації впливають на фінансову поведінку суб'єктів господарювання, зокрема, домогосподарств, варто окреслити загальні особливості впливу цифрових технологій на формування та розвиток фінансових відносин загалом. До таких особливостей відносять: впровадження цифрових технологій у сферу надання фінансових послуг; зростання рівня доступності фінансових послуг для громадян; розширення спектру фінансових послуг, які можна отримати онлайн; зростання швидкості проведення фінансових операцій; збільшення кількості безготівкових розрахунків; активне використання нових інноваційних технологій у роботі фінансових установ; підвищення прозорості функціонування фінансових установ; віртуалізація сфери фінансових послуг, створення та розвиток віртуальних валют; створення цифрових активів, виникнення нових форм накопичення ресурсів; застосування можливостей цифрових технологій для оцінки фінансових ризиків; зростання доступності позикових коштів для економічних агентів взагалі у світі [6. с. 101].

Важливим, на нашу думку, є аналіз впливу цифровізації на споживчу поведінку домогосподарств, адже цифровізація економіки змінює стратегію споживчих трендів. Проаналізуємо вплив цифрової економіки на зміну споживчої поведінки домогосподарств у сегменті попиту на товари повсякденної необхідності. Товари, що мають короткий період життєвого циклу, купуються домогосподарствами для частого вжитку. До них належать продовольчі та непродовольчі товари. У зв'язку з тим, що цей ринок є досить конкурентним як у сфері продажів, так і просування, у ньому активно використовуються цифрові технології.

Як правило, рішення про купівлю таких товарів частини здійснюється безпосередньо в магазині та носить спонтанний та емоційний характер. Однак вплив на зміну такого рішення можливий за допомогою цифрових технологій. Основними стійкими тенденціями зміни поведінки споживачів у домогосподарствах є розвиток електронної торгівлі за допомогою онлайн-сервісів, адаптація стратегій продажів до реальностей цифрової економіки, активізація діяльності агрегаторів онлайн-продажів, збільшення кількості покупок по акціях в магазинах, розвиток і зростання кількості онлайн-продажів у споживчій поведінці обумовлений низкою соціальних факторів. Для сучасної ситуації характерне підвищення соціальної мобільності та економія часу на здійснення покупок.

При цьому серйозний вплив на активізацію онлайн-продаж справила пандемія коронавірусу, коли можливість покупок за допомогою агрегаторів онлайн-продажів стала повсякденною ситуацією. Споживачі домашніх господарств формують вимоги до онлайн-продажів: насамперед це підвищення комфортності здійснення покупок, сервіси економії часу, розширення форматів пропозицій від онлайн-майданчиків. При цьому підвищується вимогливість до безпеки в період здійснення транзакцій на сервісах безконтактної оплати щодо захисту персональних даних.

Для споживчої поведінки домогосподарств характерно, що у придбанні покупок популяризація ідеї усвідомленого споживання, виникнення нових технологічних рішень у сфері споживання домогосподарств. Кількість пропозицій на інтернет-сервісах призводить до того, що виникає необхідність у зручній навігації по сайту, можливості порівняння товарів, обмеження реклами та її відключення.

Розвиток здорового способу життя стає невід'ємною частиною споживчої поведінки домогосподарств. У зв'язку з тим, що формати цифрової економіки крім інструментів продажу мають у своєму розпорядженні можливості дати характеристику товару, зокрема, продуктів, споживач має право отримати додаткову інформацію про товар, наприклад, кількість калорій, інгредієнтів тощо. До того ж є можливість при купівлі онлайн уважно ознайомитися з даною інформацією, оскільки здійснення покупки в онлайн-форматі може тривати довше, ніж покупка в магазині.

При здійсненні покупок у форматі онлайн з'являється можливість познайомитися з усвідомленою поведінкою виробника щодо навколишнього середовища (використання екологічних упаковок, багаторазової тари, акції збереження екології). Можливість аналізу покупки призводить до того, щоб провести фінансовий аналіз покупки та зіставлення з власними фінансовими можливостями. При цьому в поведінці споживачів домогосподарств спостерігається тенденція збереження індексу споживчої впевненості, але при цьому зберігається режим економії.

Це призводить до того, що домогосподарства продовжують раціональніше здійснювати власні покупки та зменшувати кількість спонтанних покупок. Маркетингові стратегії онлайн-продажів пропонують споживачам накопичувати бали і здійснювати покупки більш економно в період акцій і використовувати накопичені бали для отримання знижки при купівлі певних видів товарів. Це дає змогу домогосподарствам свідомо прагнути придбати товар за знижкою та отримати вигідну економію.

Важливим аспектом аналізу фінансової поведінки домогосподарств є використання індексів, які відображають поточне становище, споживчі настрої та економічні очікування.

За даними Info Sapiens, не зважаючи на війну у країні, у липні 2023 було зафіксовано стабілізацію і навіть незначне зростання за більшістю показників порівняно з показниками минулого року. Протягом липня фіксується незначне зростання як індексу споживчих настроїв, так і індексів поточного становища та економічних очікувань [7]. Паралельно оцінюючи показники, які характеризують рівень цифровізації домогосподарств, можемо припустити, що завдяки цифровим технологіям, домогосподарства мають змогу здійснювати фінансові операції, займатися звичною діяльністю через мережу інтернет та компенсувати втрачені через війну можливості новими перевагами цифровими, пов'язаними з використанням цифрових технологій.

Аналізуючи вплив процесів цифровізації на домогосподарства та їх фінансову поведінку, доречно наголосити, що сфера фінансових послуг та модель фінансового обслуговування громадян зазнали позитивних змін, змінилася швидкість отримання фінансових послуг, з'явилися нові можливості щодо кредитування та здійснення розрахунків за допомогою смартфонів, що в свою чергу внесло зміни у фінансову поведінку домогосподарств та їх взаємодію з фінансовими установами.

Також, позитивною стороною впливу цифровізації на фінансову поведінку домогосподарств є необмежені можливості швидкого та недорого вартісного процесу отримання необхідної інформації в мережі інтернет. Мобільні додатки дають змогу в зручному форматі здійснювати будь-які розрахунки. Значною популярністю користується практика ведення власного малого бізнесу та просування товарів через соціальні мережі. Завдяки цифровізації домогосподарства отримали можливість економити час та кошти під час проведення банківських операцій, використання послуг системи адміністрування та отримання сервісного обслуговування в он-лайн режимі.

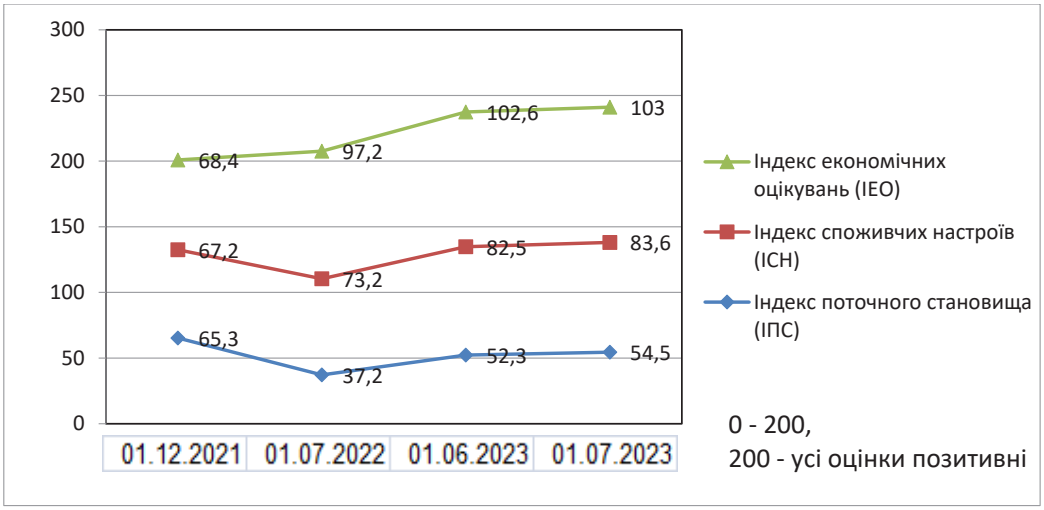

Рис. 1. Динаміка індексів споживчих настроїв домогосподарств в Україні

Джерело: складено автором на основі даних [7]

Узагальнивши, можемо стверджувати, що завдяки цифровізації у розрізі фінансової поведінки домогосподарства отримали такі можливості, як: скорочення часу для здійснення фінансових операцій; підвищення рівня приватності проведення фінансових операцій; постійний доступ до здійснення фінансових послуг; можливість здійснювати операції з різними видами валют у різних країнах світу [8, с. 148]; зручність зберігання всіх платежів та інших операцій в архівах; широкий спектр додаткових фінансових послуг, які можна отримати, використовуючи онлайн-додатки (страхування, інвестування, депозити); кращий рівень доступності до інформації фінансових установ; зростання рівня моніторингу власних коштів; простота здійснення розрахунків, переказів, оплати рахунків; підвищення рівня доступності позикових коштів; можливість здійснювати фінансові операції та керувати власними коштами за допомогою смартфона, в режимі онлайн; нагадування від банківських та небанківських установ клієнтам про наступні платежі за зобов'язаннями за чинними угодами; отримання постійних повідомлень про стан рахунку, перекази коштів, їх зарахування від фінансової установи [9].

Поряд із значною кількістю переваг та можливостей, стрімке поширенням процесу цифровізації спричиняє появу ризиків та загроз, які здатні негативно вплинути на діяльність домогосподарств. Це пов'язано з тим, що сьогодні внаслідок активного використання сучасних інформаційних технологій, населення переважно зберігає інформацію у цифровому вигляді, що призводить до активізації та поширення кіберзлочинів з метою заволодіння фінансовими, матеріальними або інформаційними ресурсами для цілей власного використання, перепродажу чи шантажу. Так, в сфері платіжних систем домогосподарства стикаються з крадіжками грошей з банківських рахунків, здійсненням несанкціонованих трансакцій, фальсифікацією електронного цифрового підпису тощо. Не менш небезпечними можуть бути махінації з платіжними картками та їх реквізитами, правопорушення за операціями з продажу товарів через інтернет-магазини та сервісне обслуговування; зарахування грошей на рахунки шахраями для ідентифікації персональних даних тощо. В соціальних мережах загрозами можуть бути створені противоправні контенти, викрадання аккаунтів, які мають широку цільову аудиторію для монетизації та отримання економічних вигід [10]. Наслідком таких загроз можуть бути досить високі фінансові втрати, а вирішення проблем займатиме значний період, враховуючи велику кількість клієнтів у фінансових установ.

Проаналізувавши вплив цифровізації на фінансову поведінку домогосподарств, можна виокремити загрози та ризики, які можуть виникати у процесі використання цифрових технологій. Серед таких, на наш погляд, варто виокремити: низький рівень фінансової та цифрової грамотності; цифрова нерівність серед громадян та різний доступ до інформаційно-комунікаційних технологій, пов'язаний з територією проживання домогосподарств; нерівні можливості для придбання необхідних мобільних пристроїв; втрата особистої та фінансової інформації внаслідок хакерських дій; поширення фейкової інформації щодо функціонування фінансових установ; маніпулювання людською свідомістю для впливу на фінансову поведінку; поширення особистої інформації у відкритому доступі внаслідок кібератак на роботу фінансових установ [11]; схиляння домогосподарств до нераціональної поведінки у сфері прийняття фінансових рішень унаслідок використання сучасних цифрових технологій. Також варто зазначити, що цифрові технології значно ускладнюють процес виявлення та ідентифікації шахраїв, що вимагає від фінансових установ більших фінансових ресурсів, часу, а отже, клієнти можуть довго очікувати рішення про повернення втрачених ними коштів.

З метою попередження можливих загроз та ризиків, які виникають в процесі поширення цифрових технологій у фінансовій сфері, необхідно, перш за все, покращити захист домогосподарств на інституціональному рівні. Зокрема, необхідно удосконалити нормативно-правову базу в частині здійснення операцій з використанням цифрових технологій, посилити покарання за правопорушення в цифровому просторі, залучити міжнародну технічну допомогу у сфері кібербезпеки України, налагодити взаємозв'язки між державними службами на національному рівні, стимулювати розвиток інноваційних технологій з метою гарантування кібербезпеки, систематично оновлювати програмне забезпечення, застосовувати системи антивірусного захисту, системи глибокого аналізу мережевого трафіку, створювати резервні копії, дотримуватися парольної політики тощо [12, с. 129]. Не менш важливим напрямом попередження загроз, спричинених використанням домогосподарствами цифрових технологій є забезпечення розуміння власних дій як у ситуаціях втрати особисто клієнтами фінансової інформації, так і в тих ситуаціях, коли її втрата відбувається у результаті неефективної роботи систем безпеки фінансових установ та ін.

Висновки. Отже, у рамках даного дослідження було з'ясовано особливості впливу цифровізації на формування та розвиток фінансових відносин, зокрема, фінансової поведінки домогосподарств. Встановлено переваги та нові можливості, які отримують домогосподарства під впливом цифрових технологій та які впливають на їхню фінансову поведінку. Визначено та узагальнено загрози і ризики, які переслідують фінансову діяльність домогосподарства в результаті впливу цифрових технологій на ринок фінансових послуг. Проведено аналіз впливу цифрової економіки на зміну споживчої поведінки домогосподарств. Це проявляється у збільшенні частки онлайн-продажів у споживчих стратегіях домогосподарств, підвищенні рівня усвідомленого споживання та формування здорового способу життя із застосуванням елементів вигідної економії. Запропоновано шляхи попередження можливих загроз та ризиків, які отримують домогосподарства від використання сучасних інноваційно-інформаційних технологій.

Бібліографічний список:

1. Цифрова адженда України – 2020. Концептуальні засади. Першочергові сфери, ініціативи, проекти цифровізації України до 2020 року. URL: https://ucci.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf (дата звернення: 12.09.2023).

2. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації» від 17 січня 2018 р. № 67-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-p/ed20180117#n23 (дата звернення: 12.09.2023).

3. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації» від 03 березня 2021 р. № 167-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#n13 (дата звернення: 14.09.2023).

4. Вінник О. Переваги та ризики цифровізації економіки: проблеми правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право.* 2020. № 3. С. 56–62. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/3/11.pdf

5. Онишко С. Розвиток фінансового ринку в умовах цифровізації. Фінансова система країни: тенденції та перспективи розвитку : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. інт.-конф. (м. Острог, 22 жовтня 2021 р.). Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2021. С. 110–113.

6. Дубина М., Попело О., Тарасенко О. Інституційні трансформації фінансової системи України в умовах розвитку цифрової економіки. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2021. № 1. С. 91–110.

7. Індекси споживчих настроїв. URL: https://www.sapiens.com.ua/ua/publication-single-page?id=253# (дата звернення: 14.09.2023).

8. Полторак А.С., Паламарчук В.Ю. Моніторинг стану фінансової безпеки домогосподарств та його впливу на рівень фінансової безпеки України. *Вісник економічної науки України*. 2020. № 2. С. 145–151. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/monitoring-stanu-finansovoyi-bezpeki-domogospodarstv-ta-yogo-vplivu-na-riven-finansovoyi-bezpeki-ukrayini

9. Сірко А.В. Реалії цифрової економіки: нові можливості та виклики для суспільства і держави. *Ефективна економіка*. 2020. № 11. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8337

10. Фінансова безпека домогосподарств в Україні: сучасні проблеми та механізм забезпечення : монографія / за заг. ред. доктора економічних наук, професора Б.І. Пшика. Львів : СПОЛОМ, 2020. 274 с. URL: https://financial.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/11/Finansova-bezpeka.pdf

11. Україна 2030 Е − країна з розвинутою цифровою економікою. URL: https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html

12. Чміль Г.Л. Цифровізація діяльності суб'єктів споживчого ринку: можли-вості та загрози. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм.* 2021. № 13. С. 124–134. URL: https://periodicals.karazin.ua/irtb/article/view/17538

References:

1. Tsyfrova adzhenda Ukrainy – 2020. Kontseptualni zasady. Pershocherhovi sfery, initsiatyvy, proekty tsyfrovizatsii Ukrainy do 2020 roku [Digital Agenda of Ukraine – 2020. Conceptual principles. Priority areas, initiatives, projects of digitalization of Ukraine until 2020]. Available at: https://ucci.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf. (accessed September 12, 2023). (in Ukrainian)

2. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku tsyfrovoi ekonomiky ta suspilstva Ukrainy na 2018-2020 roky ta zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo yii realizatsii" vid 17 sichnia 2018 r. № 67-r [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the Concept of development of the digital economy and society of Ukraine for 2018–2020 and approval of the action plan for its implementation" of January 17, 2018 No. 67-r]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018- p/ed20180117#n23 (accessed September 12, 2023). (in Ukrainian)

3. Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny "Pro skhvalennya Kontseptsiyi rozvytku tsyfrovykh kompetentnostey ta zatverdzhennya planu zakhodiv shchodo yiyi realizatsiyi" vid 03 bereznya 2021 r. №167-r [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On the approval of the Concept of the development of digital competences and the approval of the plan of measures for its implementation" dated March 3, 2021 No. 167]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#n13 (accessed September 12, 2023). (in Ukrainian)

4. Vinnyk O. (2020) Perevahy ta ryzyky tsyfrovizatsii ekonomiky: problemy pravovoho rehuliuvannia [Advantages and risks of digitalization of the economy: problems of legal regulation]. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i parvo –Entrepreneurship, economy and law*, no. (3), pp. 56–62. Available at: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/3/11.pdf.

5. Onyshko S. (2021) Rozvytok finansovoho rynku v umovakh tsyfrovizatsiyi [Development of the financial market under the conditions of digitalization]. The country's financial system: trends and development prospects: materials of the VIII International. science and practice int.-conf. (Ostrog, October 22, 2021). Ostroh: Publishing House of the National University "Ostroh Academy", pp. 110–113. Available at: https://eprints.oa.edu.ua/8586/1/Tezy_fin_systema_2021.pdf

6. Dubyna M., Popelo O. and Tarasenko O. (2021) Instytutsiini transformatsii finansovoi systemy Ukrainy v umovakh rozvytku tsyfrovoi ekonomiky [Institutional Transformations of the Financial System of Ukraine in the Conditions of the Digital Economy Development]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and prospects of economics and management*, no. 1, pp. 91–110. DOI: https://doi.org/10.25140/2411-5215-2021-1(25)-91-110

7. Indeksy spozhyvchykh nastroiv [Indices of consumer sentiment] (2023). Available at: https://www.sapiens.com.ua/ua/publication-single-page?id=253# (accessed September 14, 2023).

8. Poltorak A., Palamarchuk V. (2020) Monitorynh stanu finansovoi bezpeky domohospodarstv ta yoho vplyvu na riven finansovoi bezpeky Ukrainy [Monitoring the state of financial security ofhouseholds and its impact on the level of financial security of Ukraine]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy –Herald of eco-nomic science of Ukraine*, no. (2), pp. 145–151. Available at: https://cyberleninka.ru/article/n/monitoring-stanu-finansovoyi-bezpeki-domogospodarstv-ta-yogo-vplivu-na-riven-finansovoyi-bezpeki-ukrayini

9. Sirko A. (2020) Realii tsyfrovoi ekonomiky: novi mozhlyvosti ta vyklyky dlia suspilstva i derzhavy [Realities of the digital economy: new opportunities and challenges for society and the state]. *Efektyvna ekonomika – Effective economy*, no. (11). Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8337

10. Pshyk B.I. (2020) Finansova bezpeka domohospodarstv v Ukraini: suchasni problemy ta mekhanizm zabezpechennia [Financial security of households in Ukraine: modern problems and mechanism of provision]. Lviv: SPOLOM. Available at: https://financial.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/11/Finansova-bezpeka.pdf

11. Ukraina 2030 E − kraina z rozvynutoiu tsyfrovoiu ekonomikoiu [Ukraine 2030 E – a country with a developed digital economy]. Available at: https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyuekonomikoyu.html (in Ukrainian).

12. Chmil H. (2021) Tsyfrovizatsiia diialnosti subiektiv spozhyvchoho rynku: mozhlyvosti ta zahrozy [Digitization of the activities of consumer market subjects: opportunities and threats]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriia: Mizhnarodni vidnosyny. Ekonomika. Krainoznavstvo. Turyzm – Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazin. Series: International relations. Economy. Loca studies. Tourism*, no. (13), pp. 124–134. Available at: https://periodicals.karazin.ua/ irtb/article/view/17538

Стаття надійшла до редакції 15.09.2023

УДК 334.012.63/.64:355(477)
JEL G30, M29, O16, O19, F33, F39, F41
DOI 10.32782/2786-8273/2023-2-6

Кобеля-Звір М.Я.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри підприємництва, торгівлі та логістики,
Львівський торговельно-економічний університет
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5627-9408

Maryana Kobelya-Zvir
Lviv University of Trade and Economics

Звір Ю.В.
здобувач,
Львівський торговельно-економічний університет

Yurii Zvir
Lviv University of Trade and Economics

ГРАНТИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО БАНКУ РЕКОНСТРУКЦІЇ ТА РОЗВИТКУ ДЛЯ МІКРО-, МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ УКРАЇНИ

GRANTS OF THE EUROPEAN BANK FOR RECONSTRUCTION AND DEVELOPMENT FOR MICRO, SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES OF UKRAINE

Анотація. *У статті розглянуто гранти Європейського банку реконструкції та розвитку для представників мікро-, малого та середнього бізнесу в Україні. На прикладі чотирьох грантових інструментів продемонстровано, що пряма грантова підтримка від ЄБРР має різні форми. Розглянуто потужний кредитно-грантовий інструмент для представників малого та середнього бізнесу, який працював із 2018 по 2023 роки в Україні завдяки співпраці АТ «Укрексімбанк» та Європейського банку реконструкції та розвитку. Зазначено, що з 2023 року для українського бізнесу відкрита програма, що підтримується ЄБРР, «Буткемп економічного відновлення», яка є безпрецедентною навчальною ініціативою для українських підприємців. Продемонстровано, в яких темах можуть надаватися консультаційні послуги в межах грантової підтримки від ЄБРР: стратегія, маркетинг, система якості, інформаційні технології, організаційний розвиток, інженерні рішення, операційна ефективність, управління фінансами, енергоефективність та охорона довкілля, екологічний менеджмент. Окреслено можливості для українського бізнесу в Проекті «Кліматичні інноваційні ваучери», що фінансується Європейським банком реконструкції та розвитку та його Центром фінансування та трансферу технологій для зміни клімату. Розглянуто основні причини не надто активного використання грантових інструментів Європейського банку реконструкції та розвитку представниками мікро-, малого та середнього бізнесу в Україні, а саме: низька культура використання ваучерних інструментів; відсутність усвідомлення українськими підприємцями, що навчальні заходи можуть стати ефективним поштовхом до переходу на новий рівень розвитку бізнесу; надто велика сума кредиту, яку необхідно позичити у «Укрексімбанку» задля отримання гранту від ЄБРР; низький рівень обізнаності представників бізнесу України в можливостях отримати грант на консалтингову підтримку від ЄБРР. Зазначено, що основною причиною є відсутність належної інформаційно-роз'яснювальної роботи та просвітницьких заходів про грантові можливості ЄБРР. Підсумовано, що за умови зниження впливу зазначених перепон представники українського бізнесу мають можливість значно підвищити свою конкурентоспроможність, масштабувати бізнес, вийти на новий рівень прибутковості тощо.*

Ключові слова: *гранти, гранти ЄБРР, гранти для бізнесу, міжнародна технічна допомога, гранти у негрошовій формі, гранти на навчання, гранти на консалтинг.*

Abstract. Introduction. *The article examines the grants of the European Bank for Reconstruction and Development for representatives of micro, small and medium businesses in Ukraine. The example of four grant instruments shows that the EBRD's direct grant support mostly takes different forms. The loan-grant tool for strengthening representatives of small and medium-sized businesses, which was operational from 2018 to 2023 in Ukraine thanks to the cooperation of JSC "Ukreximbank" and the European Bank for Reconstruction and Development, was considered. It is noted that from 2023, the Economic Recovery Bootcamp program, supported by the EBRD, is open to Ukrainian businesses, which is an unprecedented educational initiative for Ukrainian entrepreneurs. It has been demonstrated in what directions consulting services can be provided within the framework of EBRD grant support: strategy, marketing, quality system, information technologies, organizational development, engineering solutions, operational efficiency, financial management, energy efficiency and environmental protection, ecological management. Opportunities for Ukrainian business in the Climate Innovation Vouchers project, funded by the European Bank for Reconstruction and Development and its Center for Financing and Technology Transfer for Climate Change, are outlined.* ***Conclusion.*** *The main reasons for the not very active use of grant tools of the European Bank for Reconstruction and Development by representatives of micro, small and medium businesses in Ukraine are considered, namely: low culture of using voucher tools; lack of awareness by Ukrainian entrepreneurs that training events can be an effective impetus for the transition to a new level of business development; too large a loan amount that must be borrowed from Ukrexibank in order to receive a grant from the EBRD; low level of awareness among business representatives of Ukraine about the possibility of obtaining a*

© Кобеля-Звір М.Я., Звір Ю.В., 2023

grant for consulting support from the EBRD. ***Results.*** *It was concluded that, provided these obstacles are reduced, Ukrainian business representatives have the opportunity to significantly increase their competitiveness, scale their business, reach a new level of profitability, etc.*

Keywords: *grants, EBRD grants, grants for business, international technical assistance, grants in kind, training grants, consulting grants.*

Постановка проблеми. Україна є членом ЄБРР із серпня 1992 р. Це зазначено у відповідному Указі Президента України від 14.07.1992 № 379/92 [15], згідно з яким наша країна приєдналася до Угоди про заснування Європейського банку реконструкції та розвитку. ЄБРР – найбільший інституційний інвестор в Україні. Банк підтримує МСП в Україні з 1997 р. За цей час фінансування отримали понад 1300 компаній. ЄБРР уже інвестував в Україні €18,3 млрд [9]. Пряма грантова підтримка від Банку здебільшого має консалтингову форму. Проте є допомога у вигляді ваучерів та навчальних ініціатив, а також кредитно-грантових інструментів. Ефект від грантів ЄБРР значний: пришвидшений організаційний розвиток, масштабування бізнес-діяльності, вихід на іноземні ринки тощо. Проте є ряд перепон, які мінімізують використання грантових можливостей представниками бізнесу України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діяльності ЄБРР присвячені праці таких іноземних вчених, як Звєрєв А. [5], Сімен А. [4], Лессамбо Ф. [3] та ін. Аспекти співробітництва з ЄБРР відображено в дослідженнях вітчизняних науковців: Дунас О. [8], Ковбасюк Ю. [12], Колосова В. [13], Іванов С. [10], Швець Г. [18], Шевчук А. [19], та ін. Враховуючи інформацію у дослідженнях, доцільно зауважити, що невивченими виявилися грантові можливості від ЄБРР, такі як кредитно-грантові інструменти, підтримка у формі навчальних ініціатив та ваучерів, а також гранти на консультаційні послуги. Поза увагою науковців залишаються причини не надто активного використання грантів ЄБРР представниками МСП України.

Метою дослідження є огляд грантових інструментів від ЄБРР, їх можливостей для розвитку та посилення конкурентоспроможності бізнесу, а також аналіз причин не надто активного використання цих грантів підприємцями України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Цілі ЄБРР в Україні: сприяти збільшенню кількості робочих місць, підвищенню загального рівня кваліфікації співробітників, нарощенню виробничих потужностей, тощо. Ці складники безпосередньо впливають на формування ефективного і сталого бізнес-клімату, а також на розвиток технологій та українського виробництва в цілому [2; 9]. Підтримка бізнесу від ЄБРР – це інвестиції в різних формах та програмах. Розглянемо деякі.

1. Кредитно-грантова допомога

З 2018 по 2023 роки представники мікро-, малих та середніх підприємств могли скористатися кредитно-грантовою підтримкою від АТ «Укрексімбанк» та Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР). Відповідно, ці банки уклали кредитну угоду на суму, що еквівалентна 25 млн дол. США для реалізації Програми кредитування мікро-, малих та середніх підприємств, що спрямована на підтримку Угоди про поглиблену та всеохоплюючу зону вільної торгівлі України з ЄС (ПВЗВТ). Програма підтримувалася за рахунок фінансування Європейським Союзом у межах Ініціативи EU4Business [2]. За цією програмою підприємці могли отримати кредит до 3,0 млн євро терміном від 18 місяців на фінансування бізнес-діяльності, а додатковою перевагою для підприємств, які успішно реалізували інвестиційні субпроекти, стала можливість отримати грантові кошти від ЄБРР у сумі до 15% від суми кредиту [9; 16]. Для участі у Програмі допускалися українські підприємства, які відповідали таким критеріям прийнятності: резидент України; приватна форма власності; річний товарообіг не більше екв. 50 млн євро та валюта балансу не більше екв. 43 млн євро (і не належать до групи компаній із товарообігом понад екв. 50 млн євро та валютою балансу понад екв. 43 млн євро); кількість співробітників не більше 249; відсутність у переліку осіб, не прийнятних для ЄБРР [14]; наявність усіх необхідних схвалень та дозволів та відповідність вимогам українського чинного законодавства в сфері охорони навколишнього середовища, соціального законодавства та законодавства в сфері охорони праці та техніки безпеки, відповідність кредитним процедурам АТ «Укрексімбанк».

Проекти, що фінансувалися за рахунок Програми ЄБРР, мали серед іншого відповідати таким критеріям: фінансова життєздатність; місце реалізації – територія України; відповідність чинному законодавству України, включаючи законодавство в сфері охорони навколишнього середовища, охорони праці та здоров'я, трудовому законодавству та нормативним положенням і стандартам, що діють в Україні; відповідність принаймні одній директиві ЄС, яка застосовується відповідно до ПВЗВТ; закупівлі у межах субпроектів здійснюються відповідно до комерційної практики, чинних принципів та правил закупівлі товарів та послуг, що фінансуються ЄБРР.

Укрексімбанк за спільною програмою з ЄБРР надав українському бізнесу близько 700 мільйонів гривень інвестиційних коштів із грантовими компонентами [9; 16].

2. Грантова підтримка консалтингових проектів

Така підтримка спрямована на надання допомоги підприємствам малого та середнього бізнесу, які потребують професійних знань і досвіду для зростання й забезпечення конкурентоспроможності. Вона передбачає залучення досвідчених консультантів задля виявлення потреб та подальшого розвитку бізнесу. Фінансування консультаційних проектів забезпечується: США та Швецією у межах Фонду сприяння малому бізнесу ЄБРР, Європейським Союзом та Швецією. Завдяки ресурсам донорів із початком повномасштабної війни Банк збільшив розмір компенсації вартості проектів із залученням місцевих консультантів із 50% до 85% [9; 17].

ЄБРР допомагає: оцінити потреби бізнесу; залучити відповідного консультанта; супроводити проект від початку й до його завершення; компенсувати 85% вартості проекту (без ПДВ). Консультації надаються за такими напрямами:

Стратегія. Стратегічне планування, розроблення бізнес-планів та експортних стратегій.

Маркетинг. Дослідження ринків та споживачів, брендинг, розроблення веб-рішень, маркетингові стратегії.

Системи якості. Підготовка до сертифікації за міжнародними стандартами управління, безпеки харчових продуктів, безпеки праці тощо.

Інформаційні технології. Розроблення інформаційних систем, корпоративних порталів, систем обліку, CRM, ERP тощо.

Організаційний розвиток. Формування організаційної структури, управління ефективністю персоналу, впровадження систем мотивації тощо

Інженерні рішення. Розроблення технічної документації, архітектурних й інфраструктурних проектів тощо.

Операційна ефективність. Опис та оптимізація бізнес-процесів, управління ланцюжком постачань, вибір оптимальних логістичних рішень тощо.

Управління фінансами. Удосконалення управлінського обліку, перехід на міжнародні стандарти фінансової звітності.

Енергоефективність та охорона довкілля. Енергетичний аудит/сертифікація та рейтинги: інженерні рішення з енергоефективності, системи енергоменеджменту, відновлювальна енергія.

Екологічний менеджмент: екологічний аудит/оцінка впливу, екологічні інженерні рішення, системи екологічного менеджменту [9; 17].

З 2010 року ЄБРР надав грантову підтримку більше ніж 1 100 представникам МСБ в Україні. Досягнення ЄБРР у напрямку розвитку консалтингу в Україні:

– 9500 робочих місць створено малим та середнім бізнесом;

– 86% відзначили зростання обороту;

– 22% підприємств збільшили експорт;

– 43% підприємств вдруге скористалися консалтинговим проектом за підтримки ЄБРР та донорів [9; 17].

3. Гранти на навчання

Усвідомлюючи потреби підприємницької спільноти України, ЄБРР та Швейцарія запровадили «Буткемп економічного відновлення» – це грантова програма для українських підприємців, у межах якої 60 000 грантових місць нададуть для навчання українських підприємців на освітній платформі Prometheus. Українські підприємці мають можливість навчатися на курсах Гарварду, Дарденської бізнес-школи університету Вірджинії та Університету Райса, а також співвласника «Нової пошти», Preply, Євгена Клопотенка та інших провідних підприємців України.

Програма призначена допомогти українським підприємцям:

– адаптувати бізнес до різких змін в економічній ситуації в Україні;

– отримати практичні навички, необхідні для старту, відновлення або масштабування бізнесу;

– здобути актуальні в умовах воєнного часу знання для започаткування та розвитку власної справи.

Бажаючі можуть пройти навчання на чотирьох курсах: про започаткування власної справи від вітчизняних підприємців, основи програмування від Гарвардського університету, зростання бізнесу від Дарденської бізнес-школи та основи фінансів від Університету Райса [6].

4. Ваучерна підтримка

Проект «Кліматичні Інноваційні Ваучери» від ЄБРР – це інструмент фінансової підтримки українських компаній, які займаються розробкою та впровадженням кліматичних технологій та прагнуть використати їх для зменшення шкідливого впливу на довкілля чи витрат енергії. Це гранти, які допомагають МСП покрити 75% витрат (до 50 000 євро) на послуги, що допоможуть їм ефективно та швидко рухатися вперед. За допомогою ваучерів підприємці фінансують послуги, що надають їм інші компанії та установи з експертизою у різних сферах діяльності: від патентування та юридичних послуг до маркетингових досліджень, інжинірингу, промислового дизайну та інших. У межах Проекту «Кліматичні Інноваційні Ваучери» розглядаються будь-які технології, що:

– Зменшують використання викопного палива та енергії.

– Збільшують використання відновлюваних джерел енергії.

– Зменшують викиди NO2 або метану від сільськогосподарських процесів.

– Сприяють адаптації до зміни клімату.

Це також інші технології, що зменшують викиди парникових газів в інших напрямках: від IT-розробок, які зменшують споживання енергії, до обладнання, яке дозволяє ефективно використовувати ресурси.

Програма фінансується Європейським банком реконструкції та розвитку (ЄБРР) та його Центром фінансування та трансферу технологій для зміни клімату (FINTECC) за фінансової підтримки Європейського Союзу. Менеджером програми, що її координує та впроваджує, є Greencubator [11].

Дослідження продемонструвало, що грантова підтримка від ЄБРР має форму як грошової, так і негрошової допомоги МСП України. Проте, незважаючи на наявність широкого спектра грантових інструментів, які здатні суттєво покращити бізнес-процеси, переважна більшість підприємців не надто активно використовує грантові можливості. Розглянемо основні причини цього (відповідно до опитування, проведеного Центром розвитку «ЧАС ЗМІН» у квітні 2023 року серед представників МСП) [1].

1. Причиною неактивного використання представниками МСП кредитно-грантової допомоги від Укрексімбанку та ЄБРР із 2018 по 2023 рр є той факт, що умовою отримання гранту було використання кредитних коштів до 3,0 млн євро терміном від 18 місяців на фінансування бізнес-діяльності. Як з'ясувалося, не кожному підприємцю необхідна така велика сума, а тим, хто мав потребу в цих ресурсах, банк відмовляв із різних причин в отриманні кредитного фінансування. Відповідно, механізмом, що може суттєво понизити цей бар'єр, є застосування значно лояльніших умов отримання грошових грантів від ЄБРР для розвитку бізнесу в Україні.

2. Низький рівень обізнаності представників МСП України в можливостях отримати грант на консалтингову підтримку від ЄБРР. Дієвим механізмом для підвищення рівня поінформованості підприємців є проведення широкої просвітницької кампанії поза межами веб-сайту «Merezha» [7] та фб сторінки «ЄБРР: консультації для малого бізнесу в Україні» [17]. Варто значно розширити присутність роз'яснювального контенту на інших каналах комунікації, активніше залучати до просвітницької діяльності органи влади, бізнес, торгово-промислові палати, бізнес-клуби тощо.

3. Відсутність усвідомлення українськими підприємцями, що навчальні заходи можуть стати ефективним поштовхом до переходу на новий рівень розви-

тку бізнесу. Для подолання цього бар'єра не обійтися без наповнення інформаційного поля меседжами про роль бізнес-освіти від лідерів думок, успішних підприємців тощо. Демонстрація історій успіху, трансляція мотиваційних меседжів є дієвими для підвищення зацікавленості бізнесу в навчальних ініціативах, у тому числі від ЄБРР.

4. Низька культура використання ваучерних інструментів представниками українського бізнесу стає на заваді ефективним трансформаціям, які б могли відбуватися в бізнес-процесах, якщо б підприємці грамотно застосовували механізми ваучерного фінансування. Як метод для подолання цього бар'єра є масштабне інформування аудиторії засобами класичних та новітніх медіа про історії успіху використання ваучерів, зокрема Проекту «Кліматичні Інноваційні Ваучери» від ЄБРР.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, для посилення конкурентоспроможності українського бізнесу в умовах війни дієвою є допомога ЄБРР. Проте відсутність належної інформаційно-роз'яснювальної роботи та просвітницьких заходів про грантові інструменти ЄБРР для МСП стає на заваді активному використанню підприємцями цих грантових можливостей. За умови зниження зазначених перепон представники українського бізнесу мають можливість значно підвищити свою конкурентоспроможність. Подальшого дослідження потребує вплив грантів ЄБРР на різні сектори бізнесу: агросфера, переробна промисловість, будівництво, оптова та роздрібна торгівля тощо.

Бібліографічний список:

1. Центр розвитку «ЧАС ЗМІН». URL: http://www.chaszmin.com.ua/granty-2023/ (дата звернення: 13.09.2023).
2. EU4BUSINESS. URL: https://www.eu4business-ebrdcreditline.com.ua/?lang=uk (дата звернення: 01.09.2023).
3. Lessambo F.I. International Financial Institutions and Th eir Challenges: A Global Guide for Future Methods. The European Bank for Reconstruction and Development. Chennai, India, 2015. 261 p.
4. Simen A. EBRD Equity Investment. *Bulletin of the Transilvania University of Brasov. Series V: Economic Sciences*. 2012. Vol. 5. Is. 1. P. 163–168.
5. Zverev A. Afterword: EBRD Support for CIS Model Laws. *Review of Central & East European Law.* 2011. Vol. 36. P. 501–504.
6. Буткемп економічного відновлення. URL: https://prometheus.org.ua/prometheus-plus/bootcamp/ (дата звернення: 07.09.2023).
7. Грантова підтримка консалтингових проєктів. URL: https://www.merezha.ua/grants/ebrd-asb?fbclid=IwAR13OsnWV1eWz6W6eRta2WPwPEe6dQ5zCcfDBB8g2og_Ug9BSSFytKKmGIU (дата звернення: 03.09.2023).
8. Дунас О.І. Правовий статус міжнародних фінансових організацій : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ : Б. в., 2009. 20 с.
9. Європейський банк реконструкції та розвитку. URL: https://www.ebrd.com/home (дата звернення: 02.09.2023).
10. Іванов С. М. Перспективні напрямки використання ресурсного потенціалу ЄБРР в Україні. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=eiou_2017_2_9 (дата звернення: 13.09.2023).
11. Кліматичні Інноваційні Ваучери. URL: https://climate.biz/ (дата звернення: 28.09.2023).
12. Ковбасюк Ю. В. Європейський банк реконструкції та розвитку: аспекти діяльності : монографія. Київ : Вид-во УАДУ, 2002. 268 с.
13. Колосова В. П., Іванова І. М. Співробітництво України з міжнародними фінансовими організаціями: сучасний стан та перспективи розширення. *Фінанси України.* 2014. № 11. С. 33–47.
14. Перелік осіб, неприйнятних для ЄБРР. URL: https://www.ebrd.com/ineligible-entities-list.html (дата звернення: 22.09.2023).
15. Про членство України в Європейському банку реконструкції та розвитку : Указ Президента України від 14.07.1992 № 379. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/379/92 (дата звернення: 23.09.2023).
16. Укрексімбанк. URL: https://www.eximb.com/ (дата звернення: 11.09.2023).
17. ЄБРР: консультації для малого бізнесу в Україні. URL: https://www.facebook.com/ebrdbasukraine/?locale=uk_UA (дата звернення: 21.09.2023).
18. Швець Г. Співробітництво ЄБРР та України у сфері малого та середнього підприємництва. URL: http://slovzbir.onu.edu.ua/index.php/2225-6407/article/view/180129 (дата звернення: 11.09.2023).
19. Шевчук А. Роль Європейського банку реконструкції та розвитку у підтримці малого бізнесу в Україні. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/9661/Prav%20inst%20mechan%202018-2.pdf?sequence=1&isAllowed=y#page=680 (дата звернення: 27.09.2023).

References:

1. Tsentr rozvytku "ChAS ZMIN" ["TIME OF CHANGE" development center]. Available at: http://www.chaszmin.com.ua/granty-2023/ (accessed September 13, 2023).
2. EU4BUSINESS. Available at: https://www.eu4business-ebrdcreditline.com.ua/?lang=uk (accessed September 1, 2023).
3. Lessambo F. I. (2015) *International Financial Institutions and Their Challenges: A Global Guide for Future Methods*. The European Bank for Reconstruction and Development. Chennai, India, 261 p.
4. Simen A. (2012) EBRD Equity Investment. *Bulletin of the Transilvania University of Brasov. Series V: Economic Sciences*, vol. 5, is. 1, pp. 163–168.
5. Zverev A. (2011) Afterword: EBRD Support for CIS Model Laws. *Review of Central & East European Law,* vol. 36, pp. 501–504.
6. Butkemp ekonomichnoho vidnovlennia [Bootcamp of economic recovery]. Available at: https://prometheus.org.ua/prometheus-plus/bootcamp/ (accessed September 7, 2023).
7. Hrantova pidtrymka konsaltynhovykh proiektiv [Grant support for consulting projects]. Available at: https://www.merezha.ua/grants/ebrd-asb?fbclid=IwAR13OsnWV1eWz6W6eRta2WPwPEe6dQ5zCcfDBB8g2og_Ug9BSSFytKKmGIU (accessed September 3, 2023).
8. Dunas O. I. (2009) Pravovyj status mizhnarodnykh finansovykh orhanizatsij [Legal status of international financial organizations]: avtoref. dys. … kand. iuryd. nauk: 12.00.11. Kyiv: B. v., 20 p.
9. Yevropejs'kyj bank rekonstruktsii ta rozvytku [European Bank for Reconstruction and Development]. Available at: https://www.ebrd.com/home (accessed September 2, 2023).

10. Ivanov S. M. Perspektyvni napriamky vykorystannia resursnoho potentsialu YeBRR v Ukraini [Prospective directions for using the EBRD's resource potential in Ukraine]. Available at: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=eiou_2017_2_9 (accessed September 13, 2023).

11. Klimatychni Innovatsijni Vauchery [Climate Innovation Vouchers]. Available at: https://climate.biz/ (accessed September 28, 2023).

12. Kovbasiuk Yu. V. (2002) *Yevropejs'kyj bank rekonstruktsii ta rozvytku: aspekty diial'nosti* [European Bank for Reconstruction and Development: aspects of activity] : monohrafiia. Kyiv : Vyd-vo UADU, 268 s.

13. Kolosova V. P., Ivanova I. M. (2014) Spivrobitnytstvo Ukrainy z mizhnarodnymy finansovymy orhanizatsiiamy: suchasnyj stan ta perspektyvy rozshyrennia [Cooperation of Ukraine with international financial organizations: current state and prospects for expansion]. *Finansy Ukrainy – Finances of Ukraine,* no. 11, pp. 33–47.

14. Perelik osib, nepryjniatnykh dlia YeBRR [List of persons unacceptable to the EBRD]. Available at: https://www.ebrd.com/ineligible-entities-list.html (accessed September 22, 2023).

15. Pro chlenstvo Ukrainy v Yevropejs'komu banku rekonstruktsii ta rozvytku [On Ukraine's membership in the European Bank for Reconstruction and Development]: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 14.07.1992 No. 379. Available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/379/92 (accessed September 23, 2023).

16. Ukreksimbank [Ukreximbank]. Available at: https://www.eximb.com/ (accessed September 11, 2023).

17. YeBRR: konsul'tatsii dlia maloho biznesu v Ukraini [EBRD: consultations for small businesses in Ukraine]. Available at: https://www.facebook.com/ebrdbasukraine/?locale=uk_UA (accessed September 21, 2023).

18. Shvets H. *Spivrobitnytstvo YeBRR ta Ukrainy u sferi maloho ta seredn'oho pidpryiemnytstva* [Cooperation between the EBRD and Ukraine in the field of small and medium-sized entrepreneurship]. Available at: http://slovzbir.onu.edu.ua/index.php/2225-6407/article/view/180129 (accessed September 11, 2023).

19. Shevchuk A. *Rol' Yevropejs'koho banku rekonstruktsii ta rozvytku u pidtrymtsi maloho biznesu v Ukraini* [The role of the European Bank for Reconstruction and Development in supporting small businesses in Ukraine]. Available at: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/9661/Prav%20inst%20mechan%202018-2.pdf?sequence=1&isAllowed=y#page=680 (accessed September 27, 2023).

Стаття надійшла до редакції 15.09.2023

УДК 336.221.264, 336.225.673, 336.228.3
JEL H20, H21, H25, M41
DOI 10.32782/2786-8273/2023-2-7

Кучеренко С.М.
керівник департаменту консалтингу,
ТОВ «Кейнас-Консалтинг»;
аспірант кафедри обліку та консалтингу,
Державний податковий університет
ORCID: https://orcid.org/0009-0002-4133-5547

Serhii Kucherenko
Keynas-Consulting LLC;
State Tax University

ПОДВІЙНА ПРИРОДА ПОДАТКОВОГО РИЗИКУ

DOUBLE NATURE OF TAX RISK

Анотація. *Податкові ризики є неодмінною складовою сучасного економічного середовища. Дослідженню цього явища присвячено чимало наукових праць. Проте, їхній аналіз показує, що погляди вчених на сутнісну природу податкового ризику дещо відрізняються: дехто вбачає в ньому лише негативний аспект, який полягає у потенційних фінансових втратах, інші наполягають на тому, що податковий ризик може мати як негативний, так і позитивні ефект. Останній, на їхню думку, полягає у можливості отримати додаткові економічні вигоди. У даній статті наведено результати аналізу суті ризику загалом та податкового ризику зокрема, досліджено різні бачення вчених на природу цього явища та наведено аргументи, які на думку автора, унеможливлюють доцільність виділення позитивної складової податкового ризику.*

Ключові слова: *негативні наслідки податкового ризику, податковий ризик для держави, податковий ризик суб'єкта господарювання, податковий ризик, природа податкового ризику, ризик.*

Abstract. Introduction. *Tax risks are an essential component of the modern economic environment. Many scientific works are devoted to the study of this phenomenon. However, their analysis shows that the views of scientists on the essential nature of tax risk are somewhat different: some see in risk only a negative aspect, which consists in potential financial losses; others insist that tax risk can have both a negative and a positive component. The latter involves the possibility of receiving certain economic benefits from making risky decisions. In this article we will try to understand what is the reason for such disagreements.* ***Purpose.*** *The purpose of the article is to reveal the nature of tax risk based on a comparison of the interpretations of this concept by various scientists, to formulate one's own vision of tax risk, as well as to evaluate the fairness of the statement that tax risk has both a negative and a positive component.* ***Methods.*** *As research methods to achieve the set goal, general scientific methods of cognition were used, including: analysis – to clarify the essence of the concepts of "risk" and "tax risk" and assess the validity of the statement about the presence of a positive component in the risk; deduction – when dividing the risk into a phenomenon and a process or action; synthesis – when formulating one's own definition of the concept of tax risk.* ***Results.*** *To date, there is no unambiguous interpretation of the concept of "risk". And this is not surprising, because risk is a rather broad, complex and multifaceted phenomenon. It accompanies almost all spheres of life and exists regardless of whether we are aware of its presence in a specific situation or not. At the conceptual and everyday level, in the minds of people, "risk" is identified with a certain danger, threat, and the possibility of losses. Modern scientists come to the same conclusions when studying this concept. At the same time, there are scientists who believe that risk is not always a negative phenomenon, and as a result of the occurrence of one or another risk, a business entity may have a positive result. In the event that the subject takes a risk, he can be in a winning position, which would not happen in case of not accepting the risk, rejecting it. In our opinion, the mentioned scientists arrived at such a vision of risk due to the fact that they considered risk not as a phenomenon, but as a process or action. We do not support such a two-faceted approach neither to defining the essence of risk in general nor to tax risks in particular, and we believe that as a phenomenon "risk" should always be associated with the occurrence of an unfavorable outcome. Another thing is that the result of a certain decision (action, choice), which contains an element of risk, can have various consequences – both positive and negative. But the presence of an element of risk in such a choice, action or decision is precisely associated with an unfavorable outcome. In simple words: if the consequence of the decision can only be a positive result, then there is no element of risk in it. And if a decision or choice can lead to both favorable and undesirable consequences, then we are dealing with the presence of risk. And if a certain risk was realized, it always means the realization of a negative, undesirable scenario, which one wanted to avoid when making a decision or making a choice.* ***Conclusion.*** *The difference in the views of modern scientists on the nature of tax risk, in our opinion, is due to the fact that one group of scientists considers risk as a phenomenon, and the other as a decision-making process that can have both negative and positive consequences. We are inclined to the fact that the presence of an element of risk in a certain decision or action de facto predicts the probability of the implementation of the negative scenario. This is the key difference between a risky and a risk-free decision. Based on this, the approach that singles out the positive component of risk, in our opinion, needs to be updated and revised.*

Keywords: *negative consequences of tax risk, tax risk for the state, tax risk of the business entity, tax risk, the nature of the tax risk, risk.*

Постановка проблеми. Податкові ризики є невід'ємною складовою сучасного економічного середовища. Дослідженню цього явища присвячено чимало наукових праць. Проте, їхній аналіз показує, що погляди вчених на сутнісну природу податкового ризику дещо відрізняються: дехто вбачає в ризику лише негативний

© Кучеренко С.М., 2023

аспект, який полягає у потенційних фінансових втратах; інші наполягають на тому, що податковий ризик може мати як негативну, так і позитивну складову. Остання, нібито, передбачає можливість отримання певних економічних вигід від прийняття ризикованих рішень. Хто правий та в чому причина таких розбіжностей – спробуємо розібратися в рамках цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням суті та характеристик податкових ризиків займались такі вітчизняні науковці як Андрущенко В. [1], Виклюк М. [3], Вітлінський В. [4; 5], Десятнюк О. [7], Канюк В. [7], Краєвський В. [12], Редич О. [4] і багато інших. Ці вчені зробили значний вклад у розробку теоретичних і практичних аспектів податкової ризикології.

Мета статті полягає у розкритті природи податкового ризику на основі порівняння тлумачень цього поняття різними науковцями, формулюванні власного бачення податкового ризику, а також у оцінці справедливості твердження про те, що податковий ризик має як негативну, так і позитивну складову.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогоднішній день відсутнє однозначне тлумачення поняття «ризик». І це не дивно, адже ризик є досить широким, складним та багатоаспектним явищем. Він супроводжує практично всі сфери життя та існує незалежно від того, усвідомлюємо ми його наявність в конкретній ситуації чи ні.

Дослідження його природи почнемо з аналізу лексичного значення слова «ризик», яке являє собою зміст, закріплений у свідомості людей, зв'язок певного звучання з певним явищем дійсності, поняттям, дією.

У різних мовах «ризик» означає: круча, скеля (ridsikon, ridsa) – у грецькій; небезпека, загроза, лавірування між скель (risiko, risikare) – у італійській; загроза, ризикувати (risday) – у французькій, тобто буквально об'їжджати кручу, скелю. У словниках Вебстера та Ожогова ризик тлумачиться як небезпека, можливість збитку або втрати та можливість небезпеки або дія навмання зі сподіванням на щасливий вихід [11, с. 203].

Також існує думка про те, що етимологія цього слова походить із Південної Америки. До цього терміну південноамериканські народи апелювали маючи на увазі підвищену небезпеку на морі [14, с. 88].

В українській мові «ризик» означає «усвідомлену можливість небезпеки, сміливий, ініціативний вчинок, дію з надією на успіх, позитивний результат; можливість збитку або невдачі в якій-небудь справі» [8, с. 306].

Як бачимо, на понятійно-побутовому рівні у свідомості людей «ризик» як явище ототожнюється із певною небезпекою, загрозою, можливістю втрат. До таких же висновків приходять і сучасні вчені при дослідженні цього поняття. Так, Десятнюк О.М. та Канюк В.М. відмічають, що етимологічні дослідження терміну «ризик» у різних галузях науки (зокрема в праві та психології) свідчать, що здебільшого під ним розуміють невизначеність, небезпеку, можливість настання шкідливих подій (наслідків) [7, с. 100]. На думку Седих О.І., у широкому розумінні ризик являє собою щось таке, що може призвести до негативних результатів, до того, що фінансові результати після оподаткування операції або господарської діяльності можуть бути не такими, як очікувалося [15, с. 119].

В той же час, зустрічаються вчені, які вважають, що ризик – це не завжди втрати, і в результаті того чи іншого ризику у суб'єкта господарювання можливе настання позитивного результату. У випадку коли суб'єкт ризикує, тобто іде на певний ризик, він може бути у виграшному становищі, чого б не відбулося у разі неприйняття ризику, його відкидання.

Такий підхід близький, зокрема, вже згаданим Десятнюк О.М. та Канюку В.М., які розділяють думку про те, що під економічним ризиком варто розуміти не лише ймовірність настання ситуації (події), яка спричиняє непередбачувані несприятливі наслідки для суб'єкта господарювання у вигляді матеріальних і фінансових втрат (збитків), а й можливість отримання позитивного результату, наприклад додаткового прибутку, економії фінансових ресурсів чи витрат [7, с. 100].

На нашу думку, до такого бачення ризику згадані вчені дійшли за рахунок того, що розглядали ризик не як явище, а як процес або дію. До таких висновків нас підштовхує наступне.

У посібнику Черненко Н.М. зазначається, що уперше поняття «ризик» було визначено в словнику В. Даля, де воно розглядалося шляхом аналізу дієслова «ризикувати»: «Ризикувати, ризикнути – сподіватися на вдачу, на непевну справу, наважитися, йти на авось, робити щось без розрахунку, піддатися випадковості, діяти сміливо, заповзято, сподіваючись на щастя, ставити на кін (від гри)»; Ожегов С. розглядає ризик як можливу небезпеку, або дії на вдачу, сподіваючись на щасливий результат; Зінченко В. і Мещеряков Б.– дію, що спрямована на привабливу мету, досягнення якої пов'язане для людини з елементами небезпеки, загрозою втрати, неуспіху [18, с. 23].

Як бачимо, в енциклопедичних джерелах можливість настання як негативного, так і позитивного результату розглядається для певних дій з елементами ризику. Але чи можна розглядати в якості дії податковий ризик та, відповідно, говорити про те, що йому можуть бути притаманні позитивні наслідки? Для того, щоб це з'ясувати, проаналізуємо спочатку наскільки зміст «податкового ризику» відрізняється від «ризику» в широкому розумінні. При цьому, заради об'єктивного підходу, розглянемо зміст податкових ризиків з точки зору протилежних суб'єктів: платників податків та держави.

Почнемо із суб'єктів господарювання. Пропоновані науковцями визначення терміну «податковий ризик» для цієї категорії осіб систематизуємо в таблиці 1.

Як бачимо, наведені тлумачення податкового ризику для суб'єктів господарювання ототожнюються із настанням для них, як платників податків, негативних наслідків у вигляді додаткових фінансових витрат в результаті певних подій, серед яких можна виділити наступні:

– введення нових видів податків і зборів;

– збільшення ставок діючих податків і зборів;

– зміна строків і умов податкових платежів;

– відміна діючих податкових пільг;

– донарахування податків і зборів, пені та штрафів в ході податкової перевірки.

Тепер з'ясуємо, що таке податкові ризики для держави.

Андрущенко В. та Тучак Т. під цим явищем розуміють втрату податкових надходжень при потенційній можливості їх одержати [1, с. 76].

Виклюк М.І. зазначає, що під податковими ризиками варто розуміти ймовірність виникнення негативних наслідків для податкової системи через неефективність її побудови і функціонування, дії існуючих загроз та впливу на неї зовнішніх і внутрішніх чинників [3, с. 244].

Таблиця 1

Погляди науковців на трактування поняття «податковий ризик» суб'єктів господарювання

№ з/п	Автор, джерело	Визначення поняття
1.	Бланк І.О. [2, с. 526]	Податковий ризик – це ймовірність введення нових видів податків і зборів на здійснення окремих аспектів господарської діяльності; можливість збільшення рівня ставок діючих податків і зборів; зміна строків і умов здійснення окремих податкових платежів; ймовірність відміни діючих податкових пільг у сфері господарської діяльності підприємства.
2.	Вітлінський В.В., Редич О.В. [4, с. 31]	Податковий ризик – це економічна категорія, що відображає особливості сприйняття суб'єктами економічних відносин об'єктивно існуючих невизначеності, конфліктності та загроз, притаманних процесам оподаткування й адміністрування податків, що призводять до невикористаних можливостей і фінансових збитків як для держави, так і для платника податків.
3.	Матвійчук А.В. [13, с. 18]	Податковий ризик – це вид фінансового ризику, що визначає можливість виникнення втрат у зв'язку з введенням нових або збільшенням рівня ставок діючих податків і зборів. Він також пов'язаний із імовірністю зміни строків і умов здійснення окремих податкових пільг у сфері господарської діяльності підприємства.
4.	Фурман В.М. [17, с. 108–109]	Податковий ризик пов'язаний з імовірністю виникнення непередбачених фінансових втрат при запровадженні нових видів податків, збільшенні ставок податків, скасуванні наданих підприємству податкових пільг чи «податкових канікул», зміні порядків і строків внесення податкових платежів.
5.	Ярошенко І.В. [19, с. 185]	Податковий ризик з позиції платника податків слід розглядати як дорахування податків, пені, штрафів у процесі податкової перевірки на основі виявлених розбіжностей, невідповідностей між даними платника та податківця в питаннях трактування податкового законодавства, що може призвести до збільшення податкового тягаря для підприємства.

Джерело: сформовано автором

Вітлінський В. та Тимченко О. зазначають, що податковий ризик – це імовірність недоотримання фактичних податкових надходжень порівняно з плановими (прогнозованими) [5, с. 132].

Гранатуров В. та Ясенова І. вказують, що податковий ризик – це економічна категорія, яка характеризує невизначеність кінцевого результату діяльності щодо забезпечення надходжень коштів до бюджетів усіх рівнів і державних цільових фондів унаслідок можливого впливу (дії) на нього низки об'єктивних та/або суб'єктивних факторів, які не враховуються при його плануванні [6, с. 91].

Фролов С.М., Козьменко О.В. та Бойко А.О. відмічають, що податковий ризик – це економічна категорія, яка відображає певну невизначеність, що присутня в діяльності суб'єкта господарювання або держави стосовно стабільності податкової політики, а також можливість відхилень від запланованих податкових надходжень до державного та місцевих бюджетів внаслідок ухилення від сплати податків чи порушення податкового законодавства [16, с. 152].

У сфері трансфертного ціноутворення Краєвський В.М. та Муравський О.Ю. під ризиком визначають ймовірність недоотримання податкових надходжень до бюджету у зв'язку із порушенням платниками податків правил трансфертного ціноутворення в частині здійснення контрольованих операцій із недотриманням правил «витягнутої руки» [12, с. 24].

Отже, більшість вчених схиляється до того, що для держави податковий ризик – це можливість втрати частини бюджетних надходжень від податкових платежів.

Як бачимо, податковий ризик – це про потенційні втрати. Але, як ми вже згадували, деякі автори виділяють і позитивний аспект цього явища. У таблиці 2 наведемо декілька визначень поняття «податковий ризик», які пропонуються прихильниками двоаспектної (позитивно-негативної) природи ризику.

Ми не підтримуємо такий двоаспектний підхід ні до визначення суті ризику в цілому, ні до податкових ризиків зокрема, і вважаємо, що як явище «ризик» завжди слід пов'язувати із настанням саме несприятливого результату. Інша справа, що результат певного рішення (дії, вибору), яке містить елемент ризику, може мати різні наслідки – як позитивні, так і негативні. Але наявність елементу ризику в такому виборі, дії чи рішенні пов'язується саме із несприятливим результатом. Простими словами: якщо наслідком рішення може бути лише позитивний результат, то елементу ризику в ньому немає. А якщо рішення чи вибір можуть призвести як до сприятливих наслідків, так і до небажаних – то маємо справу з наявністю ризику. І якщо певний ризик реалізувався, то це завжди означає реалізацію негативного, небажаного сценарію, якого хотілося оминути при прийнятті рішення чи здійсненні вибору.

Візьмемо для прикладу рішення підприємницької або інвестиційної діяльності. Вони передбачають здійснення певних витрат/інвестицій з наміром отримати прибуток за умови прийняття на себе ризику втрати певної частини інвестицій. Тобто, у особи є альтернатива: здійснювати певні дії для досягнення вигоди приймаючи до уваги ймовірність можливих втрат, або відмовитись від таких ризикових дій та зберегти наявні ресурси у незмінній кількості та вартості. Якщо очікуваний ризик реалізувався – ми несемо збитки, якщо не реалізувався – отримуємо прибуток.

Якщо розглядати сферу податкових відносин, то прийняття рішень з елементами ризику наочно можна побачити на прикладі держави. Наприклад, йдучи на впровадження нових податків, збільшення ставок існуючих податків або відміну пільг, держава йде на певний ризик, який може мати двоякий ефект: 1) платники податків сумлінно приймуть нові правила гри і доходи бюджету зростуть; 2) платники податків будуть обтяжені новим тягарем та підуть в тінь, а доходи бюджету знизяться. В останньому випадку, який призводить до несприятливого результату, має місце реалізація ризику.

Якщо ж розглядати ситуацію з боку суб'єкта господарювання, то прийняття ним рішень з елементами

Таблиця 2

Приклади трактування двоаспектної природи поняття «податковий ризик»

№ з/п	Автор, джерело	Визначення поняття
1.	Десятнюк О. [7, с. 107]	Податковий ризик суб'єкта підприємницької діяльності є різновидом фінансового ризику, який має суб'єктивно-об'єктивну природу і виникає в процесі виконання підприємницькою організацію обов'язків платника податків. Він – це перманентна ймовірність настання в результаті впливу екзогенних і ендогенних факторів, пов'язаних з процесом оподаткування, фінансових, процесуально-правових, соціальних та інших наслідків, що характеризуються невизначеністю і проявляються як у вигляді різних втрат (збитків, невикористаних можливостей, упущеної вигоди), так і в можливості отримання додаткової вигоди (доходу, прибутку, економії витрат, додаткових можливостей) внаслідок негативних і позитивних відхилень від запланованих цілей податкової діяльності такого суб'єкта підприємництва.
2	Євченко Н. [9]	Податковий ризик з точки зору менеджменту банку є невизначеністю у досягненні банком поставлених цілей, що припускає існування як негативних, так і позитивних відхилень внаслідок здійснення фінансово-господарської, в тому числі і податкової, діяльності.
3	Коломієць Г. [10]	Податкові ризики належать до категорії спекулятивних ризиків, оскільки їхні наслідки можуть виявлятися не тільки у вигляді втрат, але й у вигляді позитивних результатів. І цей процес носить двосторонній характер. Наприклад, законодавче пом'якшення умов оподаткування спричиняє скорочення податкового навантаження, збільшення прибутку і грошового потоку для платника податку, зменшення податкових порушень і, як наслідок, зменшення податкових надходжень до державного бюджету.

Джерело: сформовано автором

ризику для отримання певної податкової вигоди виглядає досить дивно. Адже прийняття ризикованих рішень у питаннях сплати податків так чи інакше пов'язується із навмисним порушенням норм податкового законодавства. Більш того, отримання неправомірної податкової вигоди взагалі може бути класифіковано як кримінальний злочин. Звичайно, дехто може не погодитись з цим та згадати про податкову оптимізацію. Але, на нашу думку, податкова оптимізація не є класичним проявом прийняття ризикованого рішення, адже вона базується на використанні законодавчо встановлених можливостей економії на сплаті податків. Ризик при законній оптимізації можливий лише внаслідок різного тлумачення норм законодавства платниками податку та податківцями.

А якщо говорити про оптимізацію «за гранню» закону, то повертаємось до умисного ухилення від оподаткування, тобто діяльності за межами встановлених норм та правил. Прикладами такого незаконного ухилення можуть бути: 1) ведення господарської діяльності без державної та податкової реєстрації суб'єкта підприємницької діяльності; 2) умисне декларування занижених доходів або завищених фіктивних витрат; 3) використання в податковій звітності посилань на пільги, на які фактично відсутнє право. На нашу думку, згадані дії є неприйнятними та не потребують більш детального розгляду в рамках цієї статті.

Узагальнюючи наведені вище визначення та власні роздуми, ми би запропонувати наступне тлумачення поняття «податковий ризик суб'єкта господарювання». Податковий ризик суб'єкта господарювання – це явище, яке пов'язане із ймовірністю настання для нього негативних наслідків у сфері справляння податків, а саме – необхідністю здійснення додаткових фінансових витрат внаслідок зміни державою встановлених правил оподаткування, допущення помилок при обчисленні податків, донарахування контролюючим органом податків, штрафних санкцій та пені внаслідок виявлених порушень податкового законодавства.

Висновки. Відмінність поглядів сучасних вчених на природу податкового ризику, на нашу думку, пов'язана з тим, що одна група вчених розглядає ризик як явище, а інша – як процес прийняття рішень, які можуть мати як негативні, так і позитивні наслідки. Ми схиляємося до того, що наявність елементу ризику в певному рішенні або дії де-факто передбачає ймовірність реалізації саме негативного сценарію. Це і є ключовою відмінністю ризикового та безризикового рішення. Виходячи з цього, підхід, який виділяє позитивну складову ризику, на нашу думку, потребує оновлення та перегляду.

Бібліографічний список:

1. Андрущенко В., Тучак Т. Ризики – сигнали тривоги в оподаткуванні. *Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України.* 2010. № 2 (49). С. 74–83.

2. Бланк І.А. Фінансовий менеджмент : навчальний курс. 2-ге вид., перероб. та дод. Київ : Ельга, Ніка-центр, 2004. 656 с.

3. Виклюк М.І. Податкова безпека: дуалістичність економічної природи трактування змісту основних характеристик. *Інноваційна економіка.* 2013. № 5(43). С. 242–246.

4. Вітлінський В.В., Редич О.В. Концептуальні засади впровадження ризико-орієнтованого підходу в адмініструванні податків. Ірпінь : НУДПСУ, 2009. С. 27–40.

5. Вітлінський В.В., Тимченко О.М. Джерела і види податкових ризиків їх взаємозв'язок. Фінанси України. *Фінанси України.* 2007. № 3. С. 132–139.

6. Гранатуров В., Ясенова І. Податкові ризики держави: визначення та класифікація. *Фінанси України.* 2007. № 10. С. 86–95.

7. Десятнюк О., Канюк В. Сутнісно-теоретичні основи податкових ризиків суб'єктів підприємницької діяльності. *Світ фінансів.* 2014. № 3. С. 99–109.

8. Дубічинський В.В. Тлумачний словник української мови. Близько 20 000 слів і словосполучень / заг. ред. д-ра філолог. наук, проф. В.В. Дубічинського. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2010. 608 с.

9. Євченко Н.Г. Оцінка податкових ризиків банку в умовах невизначеності. *Ефективна економіка*. 2011. № 9. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=695

10. Коломієць Г. Податкові ризики: сутність та класифікація. *Ринок цінних паперів України. Вісник Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку*. 2009. № 5-6. С. 27–32.

11. Коюда П.М., Коюда О.П. Характеристика та класифікація ризиків. *Научно-технический сборник. Коммунальное хозяйство городов.* 2006. № 71. С. 203–214.

12. Краєвський В.М., Муравський О.Ю. Ризикоорієнтований підхід в системі податкового контролю за трансфертним ціноутворенням. *Український економічний часопис.* 2023. № 1. С. 23–28.

13. Матвійчук А.В. Аналіз і управління економічним ризиком : навч. посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 224 с.

14. Пікус Р.В. Оцінка підприємницького ризику. *Фінанси України.* 2004. № 5. С. 88–93.

15. Седих О.І. Податкові ризики підприємства в умовах глобалізації. *Економічний вісник Донбасу.* 2011. № 3(25). С. 118–122.

16. Фролов С.М., Козьменко О.В., Бойко А.О. Управління фінансовою безпекою економічних суб'єктів : навч. посіб. / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. С.М. Фролова. Суми : УАБС НБУ, 2015. 332 с.

17. Фурман В.М. Ризики в інвестиційній та фінансовій діяльності страховика. *Фінанси України.* 2008. № 2. С. 107–114.

18. Черненко Н.М. Ризик-менеджмент у закладах освіти : навчальний посібник. Серія «Управління закладом освіти». Одеса : Університет Ушинського, 2020. 116 с.

19. Ярошенко І.В. Податкові ризики та їх вплив на розвиток підприємств у воєнний період. *Науковий журнал «ECONOMIC SYNERGY».* 2022. № 4 (6). С. 180–189.

References:

1. Andrushchenko V. & Tuchak T. (2010) Ryzyky – syhnaly tryvohy v opodatkuvanni [Risks are alarm signals in taxation]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy – Scientific Bulletin of the National University of the State Tax Service of Ukraine,* no. 2 (49), pp. 74–83.

2. Blank Y. A. (2004) *Fynansovyi menedzhment: navchalnyi kurs.* 2-e yzd., pererab. i dop. [Financial management: training course. 2nd ed., revised. and additional]. Kyiv: Elha, Nyka-tsentr, 656 p.

3. Vykliuk M. I. (2013) Podatkova bezpeka: dualistychnist ekonomichnoi pryrody traktuvannia zmistu osnovnykh kharakterystyk [Tax security: the duality of the economic nature of the interpretation of the content of the main characteristics]. *Innovatsiina ekonomika – Innovative economy,* no. 5(43), pp. 242–246.

4. Vitlinskyi V. V. & Redych O. V. (2009) *Kontseptualni zasady vprovadzhennia ryzyko-oriientovanoho pidkhodu v administruvanni podatkiv* [Conceptual principles of implementing a risk-oriented approach in tax administration]. Irpin: NU DPSU, pp. 27–40.

5. Vitlinskyi V. V. & Tymchenko O. M. (2007) Dzherela i vydy podatkovykh ryzykiv yikh vzaiemozviazok [Sources and types of tax risks and their relationship]. *Finansy Ukrainy – Finances of Ukraine,* no. 3, pp. 132–139.

6. Hranaturov V., & Yasenova I. (2007) Podatkovi ryzyky derzhavy: vyznachennia ta klasyfikatsiia [State tax risks: definition and classification]. *Finansy Ukrainy – Finances of Ukraine,* no. 10, pp. 86–94.

7. Desiatniuk O., Kaniuk V. (2014) Sutnisno-teoretychni osnovy podatkovykh ryzykiv subiektiv pidpryiemnytskoi diialnosti [Substantial and theoretical foundations of tax risks of business entities]. *Svit finansiv – The world of finance,* no. 3, pp. 99–109.

8. Dubichynskyi V. V. (2010) *Tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy. Blyzko 20 000 sliv i slovospoluchen* [Explanatory dictionary of the Ukrainian language. About 20,000 words and phrases] / zah. red. d-ra filoloh. nauk, prof. V.V. Dubichynskoho. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub "Klub Simeinoho Dozvillia", 608 p.

9. Evchenko N. (2011) Otsinka podatkovykh ryzykiv banku v umovakh nevyznachenosti [Measurement of bank's tax risks in a volatile environment]. *Efektyvna ekonomika*, no. 9. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=695

10. Kolomiiets H. (2009) Podatkovi ryzyky: sutnist ta klasyfikatsiia [Tax risks: essence and classification]. *Rynok tsinnykh paperiv Ukrainy. Visnyk Derzhavnoi komisii z tsinnykh paperiv ta fondovoho rynku*, no. 5–6, pp. 27–32.

11. Koiuda P. M. & Koiuda O. P. (2006) Kharakterystyka ta klasyfikatsiia ryzykiv. [Characteristics and classification of risks]. *Nauchno-tekhnycheskyi sbornyk. Kommunalnoe khoziaistvo horodov – Scientific and technical collection. Utilities of cities,* no. 71, pp. 203–214.

12. Kraievskyi V. M., Muravskyi O. Yu. (2023) Ryzykoorijentovanyj pidxid v systemi podatkovoho kontrolju za transfertnym cinoutvorennjam [Risk-oriented approach in the system of tax control for transfer pricing]. *Ukrainskyi ekonomichnyi chasopys*, no. 1, pp. 23–28.

13. Matviichuk A. V. (2005) *Analiz i upravlinnia ekonomichnym ryzykom: navch. posibnyk* [Analysis and management of economic risk: education manual]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 224 p.

14. Pikus R.V. (2004) Otsinka pidpryiemnytskoho ryzyku [Evaluation of the undertaking of risk]. *Finansy Ukrainy. – Finance of Ukraine,* no. 5, pp. 88–93.

15. Sedykh O. I. (2011) Podatkovi ryzyky pidpryiemstva v umovakh hlobalizatsii [Tax risks of the enterprise in the conditions of globalization]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu. – Economic Herald of Donbass*, no. 3(25), pp. 118–122.

16. Frolov S. M., Kozmenko O. V. & Boiko A. O. (2015) *Upravlinnia finansovoiu bezpekoiu ekonomichnykh subiektiv:* navch. posib. [Management of financial security of economic entities] / za zah. red. d-ra ekon. nauk, prof. S.M. Frolova. Sumy: UABS NBU, 332 p.

17. Furman V. M. (2008) Ryzyky v investytsiinii ta finansovii diialnosti strakhovyka [Risks in the investment and financial activities of the insurer]. *Finansy Ukrainy. – Finance of Ukraine*, no. 2, pp. 107–114.

18. Chernenko N. M. (2020) *Ryzyk-menedzhment u zakladakh osvity: navchalnyi posibnyk. Seriia "Upravlinnia zakladom osvity"* [Risk management in educational institutions: a study guide. Series "Educational Institution Management"]. Odesa: Universytet Ushynskoho, 116 p.

19. Iaroshenko I. V. (2022) Podatkovi ryzyky ta yikh vplyv na rozvytok pidpryiemstv u voiennyi period [Tax risks and their influence on the development of enterprises during the war period]. *Naukovyi zhurnal "ECONOMIC SYNERGY" – Scientific journal "ECONOMIC SYNERGY",* no. 4 (6), pp. 180–189.

Стаття надійшла до редакції 12.09.2023

УДК 336.2+342.9(477)
JEL H20, H21, K34
DOI 10.32782/2786-8273/2023-2-8

Лекарь С.І.
доктор юридичних наук, професор,
заслужений економіст України,
професор кафедри фіскального адміністрування,
Державний податковий університет
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1578-068X

Sergii Lekar
State Tax University

Риженкова К.В.
директор,
Департамент трансферного ціноутворення
Державної податкової служби України
ORCID: https://orcid.org/0009-0007-2987-1001

Kateryna Ryzhenkova
Department of Transfer Pricing of the
State Tax Service of Ukraine

АДМІНІНСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОДАТКОВОЇ СФЕРИ ПІД ЧАС ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE TAX FIELD DURING THE MARTIAL LAW

Анотація. *У статті аналізуються прийняті державою інструменти адміністративно-правового регулювання фінансової та податкової системи в умовах введення правового режиму воєнного стану в Україні. Крім того досліджено ряд нормативно-правових актів, які встановлюють особливості такого регулювання в умовах воєнного стану. Констатовано, що адміністративно-правове регулювання податкової сфери під час дії зазначеного режиму може мати свої особливості, що не притаманні для мирного часу. Доведено, що науковцями приділена не достатня увага аналізу зазначених особливостей. Оскільки воєнний стан передбачає підвищену загрозу для національної безпеки та стабільності, держава зазвичай приймає ряд екстрених заходів, щоб забезпечити необхідні ресурси для ведення військових дій та дотримання порядку. У роботі автором визначені наступні основні заходи адміністративно-правового регулювання фінансової та податкової сфер, що прийняті в умовах дії правового режиму воєнного стану, які направленні на стабілізацію економіки в цілому, ними є: 1) мобілізація ресурсів; 2) виділення бюджетних коштів на воєнні та гуманітарні потреби; 3) залучення зовнішніх ресурсів; 4) регулювання валютних операцій; 5) регулювання цін; 6) контроль над фінансами та ресурсами; 7) економія ресурсів; 8) використання резервів та фондів. Зроблено висновок, що скасування і введення знову протягом року податкових перевірок не привносять стабільності і так у нестабільну податкову сферу та створює додаткове навантаження на суб'єктів господарювання. Визначено, що використання при формуванні фінансово-податкової політики держави тільки тих інструментів, які сприяють стабілізації фінансово-економічній сфері в умовах воєнного режиму не можуть гарантувати стійкий розвиток в умовах відновлення.*

Ключові слова: *податкова політика, фінансова політика, податкова сфера, податкова перевірка, адміністративно-правове регулювання, воєнний стан, правовий режим.*

Abstract. Introduction. *Administrative and legal regulation of the financial and tax spheres during the introduction of the legal regime of martial law may differ significantly from the normal conditions of the peacetime. Because martial law implies an increased threat to national security and stability, the state usually takes a number of emergency measures to provide the necessary resources to conduct military operations, maintain order, and stabilize the economy. the introduction of the legal regime of martial law on February 24, 2022 required the country's leadership to take measures to stabilize the financial system in general and the tax system in particular. All the above-mentioned problems and risks that arose in the tax field in connection with the war with Russia and the introduction of the legal regime of martial law require a more detailed study.* ***Purpose.*** *Improvement of administrative and legal regulation of the tax sphere during the operation of the legal regime of martial law.* ***Methods.*** *In the course of the research the following methods were used: dialectical, generalization, comparison, system analysis, observation of economic activity, graphic, etc.* ***Results.*** *Regulatory and legal acts have been analyzed and some basic measures of administrative-legal regulation of the financial and tax sphere of the state in the conditions of the legal regime of martial law have been singled out. Among the main measures, it is necessary to highlight: mobilization of resources; allocation of budget funds for military and humanitarian needs; attraction of external resources; regulation of currency transactions and prices; control over finances and resources; saving resources; use of reserves and funds. As a result of the study, it was proved that the administrative and legal regulation of the financial and tax sphere during martial law is aimed at ensuring financial stability, the ability to finance defense needs, and preserving the economic stability of the state.* ***Conclusion.*** *The article proves that the legal regime of martial law imposes its peculiarities on all spheres of the country's public life. This largely concerns the country's tax system. It is justified that in the conditions of a full-scale invasion, it is necessary to take immediate steps to stabilize the country's economy*

© Лекарь С.І., Риженкова К.В., 2023

and keep it "afloat". It was determined that the use of crisis tools such as regulation of the financial and tax spheres in "manual mode" can bring positive results for a short period. Therefore, it is necessary to take a balanced approach to the adoption of such tools and use those that are designed for a long-term period. Recommendations are proposed that will reduce the negative impact of military actions on the economy of Ukraine. To avoid hyperinflation or other negative consequences of martial law, the government can introduce price regulations that limit the prices of some goods and services. The state can strengthen control over banks, financial institutions and other key sectors of the economy to ensure efficient use of resources. It is necessary to use resources efficiently and limit unnecessary expenses. The legal regime of martial law can cause fluctuations in the foreign exchange market and lead to a decrease in foreign investment. To maintain the stability of the national currency, the state can regulate foreign exchange operations and other measures on exchange markets. To ensure financial stability during the legal regime of martial law, the state may turn to international partners or creditors for additional financial assistance or loans. The state can redistribute budget funds in favor of defense needs. Increasing defense spending may become a priority. During the period of the right-wing martial law regime, the state can take measures to mobilize financial, human and material resources, which may include increasing taxes, introducing special military levies, limiting some types of spending on civilian needs, etc.

Keywords: *tax policy, financial policy, tax sphere, tax audit, administrative and legal regulation, martial law, legal regime.*

Постановка проблеми. Адміністративно-правове регулювання фінансової та податкової сфер в період запровадження правового режиму воєнного стану може суттєво відрізнятися від звичайних умов мирного періоду. Оскільки воєнний стан передбачає підвищену загрозу для національної безпеки та стабільності, держава зазвичай приймає ряд екстрених заходів, щоб забезпечити необхідні ресурси для ведення військових дій, дотримання порядку та стабілізації економіки.

Останніми роками фінансово-податкова політика України відзначилася значними досягненнями та привернула значну увагу зовнішніх кредиторів, зокрема Міжнародного валютного фонду, Світового банку та Європейського Союзу. Під впливом останнього з цих факторів в Україні були проведені реформи, які часто включалися як у програми внутрішнього реформування, підготовлені українською владою, так і в документацію, розроблену цими міжнародними інституціями. Основною метою цих змін було досягнення прозорості бюджетного процесу, консолідації бюджету, посилення фінансового й бюджетного контролю, а також впровадження довгострокового бюджетного планування та формування стратегії державного боргу на довгий термін [1, с. 223]. Однак із початку повномасштабного нападу Росії економіка та фінансова система України були переведені з ринкових засад управління на управління в «ручному» режимі для реагування на безпрецедентні виклики [2]. Адже, за прогнозами керівництва країни, Україна може втратити трильйон доларів внаслідок війни [3].

Шевченко К. визначив, що управління фінансово-податковою системою у «ручному» режимі фактично будується на трьох конфліктуючих засадах: 1) фінансування Національним банком переважної частини бюджетного дефіциту за рахунок емісії формує девальваційний та інфляційний тиск; 2) збереження Міністерством фінансів низької дохідності гривневих державних облігацій, яка не покриває інфляції, стимулює споживання (тобто посилює інфляційний тиск) і перетікання заощаджень у валюту (посилює девальваційний тиск); 3) фіксація Національним банком обмінного курсу та посилення валютних обмежень дають змогу стримати цей девальваційний та інфляційний тиск [2]. Так, дійсно, введення правового режиму воєнного стану 24 лютого 2022 року вимагало від керівництва країни вжиття заходів для стабілізації фінансової системи взагалі і податкової зокрема. І не завжди ці заходи були популярними. Так, наприклад, відповідно до Закону України від 17 травня 2012 року № 4765-VI «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану», Постанови Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2012 року № 998 «Деякі питання здійснення повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» та Постанови Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2000 року № 1921 «Про затвердження Положення про військово-транспортний обов'язок», застосувалися різні механізми відчуження майна в умовах воєнного стану.

Крім зазначеного необхідно відмітити, що на тлі повномасштабного вторгнення стрімко зріз Індекс фінансового стресу (ІФС) і наблизився до історичного максимуму. Зросли всі його складові, що свідчить про системний характер стресу для фінансового сектору. Порівняно низьким залишався лише рівень субіндексу поведінки домогосподарств завдяки тому, що збереглася довіра населення до банківської системи і не було відпливу вкладів, що стримало зростання загального індексу [4, с. 7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Всі вище зазначені проблеми і ризики які виникли у податковій сфері у зв'язку із війною із Росією та введенням правового режиму воєнного стану потребують більш детального вивчення. Тим більше, що наукових досліджень присвячених досліджуванню адміністративно-правовому регулюванню податкової сфери у зазначених умовах практично відсутні. Так, наприклад, Латковський П. [1] акцентував свою увагу на дослідженні фінансової політики в умовах військового стану, а про податкову політику вказував лише в контексті податкового контролю. Інші автори взагалі не приділяли увагу інструментам адміністративно-правового регулювання, які направлені не тільки на вирішення кризових ситуацій, а на створенню умов для стійкості податкової сфери у післявоєнний період.

Метою статті є удосконалення адміністративно-правового регулювання податкової сфери під час дії правового режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нами було проаналізовано нормативно-правові акти та виокремлено деякі основні заходи адміністративно-правового регулювання фінансово-податкової сфери держави в умовах дії правового режиму воєнного стану.

1. Мобілізація ресурсів. Так, на виконання вимог статті 35 Закону України «Про національну безпеку України» передбачено, що «обсяг видатків на фінансування сектору безпеки і оборони має становити не менше 5 відсотків запланованого обсягу внутрішнього валового продукту, з яких не менше 3 відсотків – на фінансування сил оборони» [5]. Отже, у період дії

правого режиму воєнного стану держава може вживати заходів для мобілізації фінансових, людських та матеріальних ресурсів. Це може включати в себе збільшення податків, введення спеціальних військових зборів, обмеження деяких видів видатків на цивільні потреби тощо.

2. Виділення бюджетних коштів на воєнні та гуманітарні потреби. Наприклад, для покриття витрат місцевих бюджетів, понесених на оплату комунальних послуг, спожитих у будівлях (приміщеннях) комунальної форми власності, у яких розміщено тимчасово переміщених осіб на безоплатній основі з резервного фонду державного бюджету надається відповідна компенсація місцевим бюджетам [1]. Також Кабмін зробив секвестр бюджету і відмовився від всіх капітальних видатків. Кошти з поточних видатків спрямували в резервний фонд для фінансування потреб армії. Окрім витрат на військовий блок, уряд зосередився на фінансуванні гуманітарних та соціальних потреб [3]. Отже, держава може перерозподілити бюджетні кошти на користь оборонних потреб. Збільшення видатків на оборону може стати пріоритетом, а інші сектори, як-от освіта, охорона здоровя чи інфраструктура, можуть отримати менше фінансування.

3. Залучення зовнішніх ресурсів. Наприклад, Національний банк України отримав від Уряду Швеції 577,7 млн шведських крон (або майже 1,7 млрд гривень у еквіваленті) на спеціальний рахунок, відкритий для підтримки Збройних Сил України. Трансакція здійснена 6 липня цього року. Це вже другий переказ коштів Уряду Швеції на спецрахунок НБУ. 03 березня Національний банк вже отримував 500 млн шведських крон (або понад 1,5 млрд гривень у еквіваленті). Це була одна з перших значних сум, що надійшла на підтримку Збройних Сил України у шведських кронах одним платежем від початку російського вторгнення [6]. Взагалі, суми кредитів МВФ, ЄС, ЄІБ, Світового банку та іноземних урядів від початку війни на середину червня 2022 року перевищили 7 млрд дол. Сумарно надана і оголошена фінансова допомога – близько 30 млрд дол. [4, с. 8]. Таким чином, для забезпечення фінансової стабільності під час правового режиму воєнного стану, держава може звернутися до міжнародних партнерів чи кредиторів для отримання додаткової фінансової допомоги чи позик.

4. Регулювання валютних операцій. В перший день військового вторгнення регулятор в особі НБУ прийняв постанову № 18 від 24.02.2022 «Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану», якою було введено ряд істотних обмежень, зокрема: зафіксовано офіційний курс станом на 24.02.2022; обмежено зняття готівки; заборонено видачу коштів в іноземній валюті; зупинено роботу валютного ринку, крім продажу валюти; заборонені транскордонні валютні перекази; призупинено поповнення електронних гаманців електронними грошима та розповсюдження електронних грошей [7]. Правовий режим воєнного стану може викликати коливання на валютному ринку та зменшення іноземних інвестицій. Для підтримання стабільності національної валюти, держава може вжити регулювання валютних операцій та інших заходів на ринках обміну.

5. Регулювання цін. Так, Постановою Кабінету Міністрів від 19 червня 2023 р. № 650 «Про регулювання цін на окремі види продовольчих товарів та забезпечення стабільної роботи виробників продовольства в умовах воєнного стану» встановлений граничний рівень торговельної надбавки (націнки) на продовольчі товари вітчизняного виробництва, крім товарів, маркованих як органічна продукція: борошно пшеничне вищого сорту, молоко пастеризоване жирністю 2,5 відсотка (у плівці), хліб житньо-пшеничний, яйця курячі категорії С1, птиця (тушки курячі, четвертини тушки курячої), батон та олія соняшникова рафінована, в розмірі не більш як 10 відсотків з урахуванням рекламних, маркетингових послуг, послуг з підготовки, обробки, пакування, інших послуг, пов'язаних з реалізацією відповідних товарів кінцевому споживачу [8]. Для уникнення гіперінфляції чи інших негативних наслідків воєнного стану, держава може ввести цінові регулювання, які обмежують ціни на деякі товари та послуги.

6. Контроль над фінансами та ресурсами. Так, Національний банк України застосував заходи впливу у вигляді накладення штрафів до десяти фінансових компаній, двох лізингодавців та двох ломбардів за несвоєчасне подання регулятору звітності за IV квартал 2022 року та I квартал 2023 року [9]. Держава може зміцнити контроль за банками, фінансовими установами та іншими ключовими секторами економіки для забезпечення ефективного використання ресурсів.

7. Економія ресурсів. Так, відповідно до Постанови КМУ від 28 лютого 2022 року №169 «Деякі питання здійснення оборонних та публічних закупівель товарів, робіт і послуг в умовах воєнного стану», уповноважені особи повинні зважити необхідність та релевантність здійснення певних публічних закупівель, беручи до уваги потреби та наявність ресурсів в умовах воєнного стану [10]. Таким чином, умови воєнного стану можуть вимагати ефективного використання ресурсів, що може призвести до обмеження зайвих витрат.

8. Використання резервів та фондів. Держава може використовувати резервні фонди та резерви золота для підтримання фінансової стабільності під час воєнного стану.

Отже, адміністративно-правове регулювання фінансово-податкової сфери під час воєнного стану спрямоване на забезпечення фінансової стабільності, здатності фінансувати оборонні потреби та збереження економічної стійкості держави в умовах зазначеного стану.

Якщо вести мову про регулювання саме податкової сфери в умовах правового режиму воєнного стану то необхідно відзначити, що воно не є системною та послідовною. На підтвердження зазначеного наведемо приклад із введенням і скасуванням податкових перевірок.

Так, Законом України від 3 березня 2022 року № 2118-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період дії воєнного стану» [11] був запроваджений мораторій на проведення податкових перевірок. А вже 30 червня 2023 року Верховна Рада остаточно прийняла законопроект № 8401 «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей оподаткування у період дії воєнного стану» [12], відповідно до якого з 1 серпня 2023 року повертаються документальні та фактичні перевірки але вони повинні проводитися за наявності безпечних умов для проведення таких перевірок.

В цілому прийнятий закон, в базовому вигляді, відновлює ту податкову систему, яка існувала до початку

повномасштабного вторгнення рф. Наприклад, до плану-графіка проведення документальних планових перевірок, можуть бути включені тільки платники податків у сферах: виробництва або реалізації підакцизної продукції; організації та проведення азартних ігор в Україні (гральний бізнес); фінансових, платіжних послуг [13; 14].

Отже, скасування і введення знову протягом року податкових перевірок не привносять стабільності і так у нестабільну податкову політку та створює додаткове навантаження на суб'єктів господарювання.

Висновки. Правовий режим воєнного стану накладає свої особливості на всі сфери суспільного життя країни, а тим більше це стосується податкової. Зрозуміло, що в умовах повномасштабного вторгнення необхідно приймати негайні заходити для стабілізації економіки країни та утримання її «на плаву». Однак, використання кризових інструментів таких як регулювання фінансовою і податковою сферами у «ручному режимі» може принести позитивні результати на короткий період. Тому необхідно підходити виважено до прийняття таких інструментів та використовувати ті, які розраховані на довготривалий період. Та ті, які будить сприяти саме стійкому розвитку фінансово-податкової системи як в умовах воєнного стану, так і період відновлення.

Бібліографічний список:

1. Латковський П.П. Фінансова політика в умовах військового стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 1. С. 223–227. URL: http://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/05/44.pdf

2. Шевченко К. Фінансово-економічна політика за воєнного часу. 2022. URL: https://profpressa.com/news/irino-proponuiu-rozmistiti

3. Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку України. 2022. URL: https://smida.gov.ua/news/tag/%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0

4. Звіт про фінансову стабільність. Червень 2022. Національний банк України. 2022. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2022-H1.pdf?v=4

5. Про національну безпеку України : Закон України від 24.11.2021 р. № 2469-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text

6. Уряд Швеції перерахував 577,7 млн шведських крон на допомогу Збройним Силам України. 2022. URL: https://bank.gov.ua/ua/news/all/uryad-shvetsiyi-pererahuvav-5777-mln-shvedskih-kron-na-dopomogu-zbroynim-silam-ukrayini

7. Валютні обмеження для бізнесу в умовах воєнного стану. 2023. URL: https://biz.ligazakon.net/analitycs/219499_valyutn-obmezhennya-dlya-bznesu-v-umovakh-vonnogo-stanu

8. Про регулювання цін на окремі види продовольчих товарів та забезпечення стабільної роботи виробників продовольства в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів від 19.06.2023 р. № 650. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/KP230650?an=5

9. Чотирнадцять надавачів фінансових послуг оштрафовано. 2023. URL: https://bank.gov.ua/ua/news/all/chotirnadtsyat-nadavachiv-finansovih-poslug-oshtrafovano-17114

10. Медведєв Я. Закупівлі під час воєнного стану: регулювання та процедури. 2022. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/antimonopolne-konkurentne-pravo/zakupivli-pid-chas-voennogo-stanu-regulyuvannya-ta-proceduri.html

11. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період дії воєнного стану : Закон України від 03.03.2022 р. № 2118-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2118-20#Text

12. Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей оподаткування у період дії воєнного стану № 8401 від 31.01.2023 р. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41268

13. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей оподаткування у період дії воєнного стану : Закон України від 30.06.2023 р. № 3219-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3219-IX#Text

14. Повернення податкових перевірок: до чого готуватися бізнесу з 1 серпня. 2023. URL: https://bit.ly/3rwoszM

References:

1. Latkovskyi P. (2022) Finansova polityka v umovakh viiskovoho stanu [Financial policy under martial law]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo – Analytical and comparative jurisprudence*, no. 1, pp. 223–227. Available at: http://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/05/44.pdf

2. Shevchenko K. (2022) Finansovo-ekonomichna polityka za voiennoho chasu [Financial and economic policy under martial law]. Available at: https://profpressa.com/news/irino-proponuiu-rozmistiti

3. Ahentstvo z rozvytku infrastruktury fondovoho rynku Ukrainy (2022) [Agency for the development of infrastructure of the stock market of Ukraine]. Available at: https://smida.gov.ua/news/tag/%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0

4. Zvit pro finansovu stabilnist (2022) [Report on financial stability]. Available at: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2022-H1.pdf?v=4

5. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy [On the national security of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 24.11.2021 No. 2469-VIII. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text

6. Uriad Shvetsii pererakhuvav 577,7 mln shvedskykh kron na dopomohu Zbroinym Sylam Ukrainy (2022) [The Government of Sweden transferred SEK 577.7 million to aid the Armed Forces of Ukraine]. Available at: https://bank.gov.ua/ua/news/all/uryad-shvetsiyi-pererahuvav-5777-mln-shvedskih-kron-na-dopomogu-zbroynim-silam-ukrayini

7. Valiutni obmezhennia dlia biznesu v umovakh voiennoho stanu (2023) [Currency restrictions for business under martial law]. Available at: https://biz.ligazakon.net/analitycs/219499_valyutn-obmezhennya-dlya-bznesu-v-umovakh-vonnogo-stanu

8. Pro rehuliuvannia tsin na okremi vydy prodovolchykh tovariv ta zabezpechennia stabilnoi roboty vyrobnykiv prodovolstva v umovakh voiennoho stanu [On regulating the prices of certain types of food products and ensuring the stable operation of food producers under martial law]: Postanova Kabinetu Ministriv vid 19.06.2023. No. 650. Available at: https://ips.ligazakon.net/document/view/KP230650?an=5

9. Chotyrnadtsiat nadavachiv finansovykh posluh oshtrafovano (2023) [Fourteen providers of financial services were fined]. Available at: https://bank.gov.ua/ua/news/all/chotirnadtsyat-nadavachiv-finansovih-poslug-oshtrafovano-17114

10. Medvediev Ya. (2022) Zakupivli pid chas voiennoho stanu: rehuliuvannia ta protsedury [Procurement during martial law: regulation and procedures]. Available at: https://yur-gazeta.com/publications/practice/antimonopolne-konkurentne-pravo/zakupivli-pid-chas-voennogo-stanu-regulyuvannya-ta-proceduri.html

11. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo osoblyvostei opodatkuvannia ta podannia zvitnosti u period dii voiennoho stanu [On amendments to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the peculiarities of taxation and reporting during the period of martial law]: Zakon Ukrainy vid 03.03.2022 No. 2118-IX. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2118-20#Text

12. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakoniv Ukrainy shchodo osoblyvostei opodatkuvannia u period dii voiennoho stanu No. 8401 vid 31.01.2023. Available at: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41268

13. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakoniv Ukrainy shchodo osoblyvostei opodatkuvannia u period dii voiennoho stanu [Draft Law on Amendments to the Tax Code of Ukraine and other laws of Ukraine regarding the peculiarities of taxation during martial law]: Zakon Ukrainy vid 30.06.2023 No. 3219-IX. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3219-IX#Text

14. Povernennia podatkovykh perevirok: do choho hotuvatysia biznesu z 1 serpnia (2023) [Return of tax audits: what businesses should prepare for from August 1]. Available at: https://bit.ly/3rwoszM

Стаття надійшла до редакції 15.09.2023

УДК 63:(477)
JEL M21, Q13
DOI 10.32782/2786-8273/2023-2-9

Людвенко Д.В.
доктор економічних наук, доцент,
старший науковий співробітник відділу економіки
регіонального розвитку та прогнозування,
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7908-5718
Dmytro Ljudvenko
National Scientific Center "Institute of Agrarian Economics"

Томілова-Яремчук Н.О.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку і оподаткування,
Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6409-7487
Nadiia Tomilova-Yaremchuk
Bila Tserkva National Agrarian University

Крупа Н.М.
кандидат біологічних наук, доцент,
доцент кафедри садово-паркового господарства,
Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5299-3580
Nataliia Krupa
Bila Tserkva National Agrarian University

Хомяк Н.В.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку і оподаткування,
Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3002-9659
Nataliia Khomiak
Bila Tserkva National Agrarian University

Заболотний В.С.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку і оподаткування,
Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1172-5966
Vyacheslav Zabolotnyi
Bila Tserkva National Agrarian University

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА РЕГІОНІВ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД В УКРАЇНІ

PRIORITY DIRECTIONS OF FINANCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF REGIONAL AGRICULTURE IN THE POSTWAR PERIOD IN UKRAINE

Анотація. *Визначено стратегічні напрями регіонального розвитку сільського господарства. Внаслідок воєнних дій багато підприємств припинили свою роботу, значних руйнувань зазнала інфраструктура. Війна зосередила додаткову відповідальність на тих регіонах, які перебувають у тилу, щодо функціонування економіки, формування резервів, надання населенню послуг, підтримки критичної інфраструктури. У цій ситуації значно вищу спроможність і стійкість продемонстрували ті громади, які володіють розвинутим управлінським та фінансово-економічним потенціалом. Досліджено динаміку зміни виробництва зернових за окремими територіями України під час активних бойових дій. Встановлено напрями розвитку міжрегіональних продовольчих зв'язків. Обґрунтовано напрями підвищення конкурен-*

© Людвенко Д.В., Томілова-Яремчук Н.О., Крупа Н.М., Хомяк Н.В., Заболотний В.С., 2023

тоспроможності сільського господарства та в цілому АПК. Визначено сучасні стратегічні напрями регіонального розвитку сільського господарства в Україні.

Ключові слова: *стратегія, регіональний розвиток, сільське господарство, територіальні громади, економіка.*

Abstract. Introduction. *The list of measures taken in Ukraine in 2014–2021 to implement decentralization and the new state regional policy contributed to the balanced development of Ukrainian territorial communities and regions, and created thousands of horizontal links between them. However, despite this, no effective tools were developed to coordinate the sectoral policies of ministries in the regions where the implementation of the State Strategy for Regional Development and regional development strategies had too limited financial resources.* ***The purpose*** *of the article is to identify the priority areas of strategic financial and economic regional development of agriculture to provide local consumers with quality and affordable products in wartime and post-war.* ***Methods.*** *To achieve this goal, the article uses the following methods: the interrelation of analysis, accounting, information array and statistics. The economic analysis reflects the value assessment of the financial and economic agricultural sector, a process approach to the choice of analysis methodology and is comprehensive in nature. The information base of the study is based on data from analytical publications and expert opinions of specialists in various fields.* ***Results.*** *The strategic directions of development of innovation processes in the current economic conditions of agrarian regions of Ukraine are: improvement of the demographic situation in rural areas; overcoming social discrimination of the population and producers in rural areas; reducing the level of unemployment in rural areas, increasing employment; creation of new jobs; expanding the network of consulting services to provide legal, economic and technological advice to farmers; increasing the investment attractiveness of rural areas.* ***Conclusions.*** *The agricultural sector of the economy should operate on a new organizational, economic and technological basis, have an integral production and technological system of functionally interconnected enterprises, industries and spheres united by a common ultimate goal – to provide the population with food in the required volumes and at affordable prices. The basis for shaping the prospects for the existence of the Ukrainian village should be the optimization of priority areas of balanced development of rural areas in the context of further reform of the agrarian economy.*

Keywords: *strategy, regional development, agriculture, territorial communities, economy.*

Постановка проблеми. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2027 року (далі – ДСРР.-2027), яка була затверджена у 2020 році, стала головним планувальним документом державної регіональної політики України на 7 років з синхронізацією українського планувального циклу із європейським. Стратегія є цілісним планувальним документом, який має чіткі територіальні виміри, зорієнтовує державну регіональну політику на досягнення стратегічних цілей, які є визначальними для держави та її регіонів. Стратегія визначила окремі типи функціональних територій, щодо яких мають застосовуватись нові інноваційні інструменти для розвитку. В розвиток положень ДСРР.-2027 було підготовлено відповідне законодавче забезпечення, яке, не було ухваленим до початку великої війни з Росією [2].

Перелік заходів, що були проведені в Україні у 2014–2021 роках по децентралізації та нової державної регіональної політики сприяв збалансованому розвитку українських територіальних громад і регіонів, створив тисячі горизонтальних зв'язків між ними. Але, незважаючи на це, не було сформовано дієвих інструментів координації секторальних політик міністерств в регіонах, де реалізація Державної стратегії регіонального розвитку і регіональних стратегій розвитку мала надто обмежені фінансові ресурси. Окремо потрібно зазначити, що лише в 2014 році питання формування згуртованості українського простору почало набувати ознак державної політики. Відкрита агресія РФ проти України, що переросла у тотальну війну, призвела до руйнувань українських міст та сіл, знищення критичної інфраструктури у багатьох громадах та регіонах, мільйонів вимушених переселенців, суттєвих зсувів у демографічній ситуації в різних регіонах. Діяльність органів місцевого самоврядування територіальних громад в складних умовах війни, безповоротна допомога громад і регіонів найбільш постраждалим територіям показали правильність попередньої політики у сферах децентралізації та регіонального розвитку.

Проте війна дуже сильно вплинула на всі складові як внутрішньої політики держави так і державної регіональної політики.

Нині, до традиційних викликів, які були перед повномасштабним вторгненням РФ в Україні, додались нові, де наша держава, з різних причин навіть не могла врахувати при плануванні як мало ймовірні. Саме зараз, вони стали домінуючим і впливатимуть на подальший розвиток країни та її регіонів у майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні напрями розвитку аграрного сектору в контексті євроінтеграційних процесів відображені у роботах Андрійчука В., Бородіної О., Власова В., Зіновчука В., Лопатинського Ю., Осташко Т., Пасхавера Б., Саблука П., Юрчишина В. та ін. Проблематикою формування і реалізації заходів Спільної аграрної політики (САП) ЄС займались такі вітчизняні дослідники, як Дем'яненко С., Зінчук Т., Кваша С., Кваша К., Білозубенко В. та ін. Водночас окремі аспекти порушеної проблеми все ще залишаються недостатньо опрацьованими та висвітленими в науковій літературі. Насамперед ідеться про потребу якнайшвидшої імплементації інтегрального підходу до розв'язання проблем розвитку сільського господарства та сталого розвитку сільських територій.

Мета статті полягає у визначенні пріоритетних напрямів стратегічного фінансово-економічного регіонального розвитку сільського господарства для забезпечення місцевих споживачів якісною та доступною продукцією у воєнний та повоєнний час.

Виклад основного матеріалу дослідження. Попри масштабні руйнування інфраструктури, мінування українських полів та зниження обсягів виробництва, провідні експерти стверджують, що сільському господарстві навряд чи загрожує втрата статусу житниці Європи та світу.

У вирішені завдання для забезпечення місцевих споживачів якісною та доступною продукцією сільськогосподарського призначення, особливо у воєнний, повоєнний час та можливої втрати світових позицій у експорті зерна, слід дослідити динаміку зміни виробництва зернових за окремими територіями України під час активних бойових дій (табл. 1).

Внаслідок активних військових дій з боку РФ на території України, посівні площі зернових зменшились на 26,2 %, валовий збір на 37,4 %, урожайність на

Таблиця 1

Виробництво зернових у 2021–2022 рр.

Область	Всього, тис. га			Валовий збір, тис. т			Урожайність, ц/га		
	2021	2022	2022 до 2021, %	2021	2022	2022 до 2021, %	2021	2022	2022 до 2021, %
Вінницька	890	803	90,2	6536	3564	54,5	73,4	44,4	60,5
Волинська	327	304	92,8	1509	1359	90,0	46,1	44,7	97,0
Дніпропетровська	1150	1020	88,7	4949	3271	66,1	43,0	32,1	74,5
Донецька	596	184	30,9	2228	544	24,4	37,4	29,5	79,1
Житомирська	552	459	83,1	3357	1987	59,2	60,8	43,3	71,3
Закарпатська	83	79	95,4	363	306	84,4	43,6	38,6	88,4
Запорізька	1014	286	28,2	3838	770	20,1	37,9	26,9	71,1
Івано-Франківська	155	145	93,5	1010	844	83,6	65,3	58,3	89,4
Київська	676	612	90,5	4567	2978	65,2	67,6	48,7	72,0
Кіровоградська	900	860	95,6	4981	3887	78,0	55,4	45,2	81,6
Луганська	392	85	21,6	1391	253	18,2	35,5	29,9	84,3
Львівська	315	326	103,3	1828	1905	104,2	58,0	58,5	100,9
Миколаївська	951	705	74,2	3926	2134	54,4	41,3	30,3	73,3
Одеська	1238	1178	95,2	5105	3062	60,0	41,2	26,0	63,0
Полтавська	1011	886	87,7	5980	5097	85,2	59,2	57,5	97,2
Рівненська	319	281	88,2	1727	1403	81,3	54,2	49,9	92,2
Сумська	722	539	74,6	4261	3472	81,5	59,0	64,4	109,2
Тернопільська	487	443	90,8	3304	2643	80,0	67,8	59,7	88,1
Харківська	1061	578	54,5	4937	2445	49,5	46,5	42,3	90,9
Херсонська	814			3529			43,4		0,0
Хмельницька	626	554	88,5	4831	3516	72,8	77,2	63,4	82,2
Черкаська	708	648	91,5	5150	3659	71,0	72,7	56,5	77,6
Чернівецька	121	123	102,2	729	665	91,3	60,5	54,0	89,3
Чернігівська	841	630	74,9	5977	3956	66,2	71,1	62,8	88,3
ВСЬОГО	**15948**	**11773**	**73,8**	**86010**	**53864**	**62,6**	**53,9**	**45,8**	**84,8**
області, в яких не проходили воєнні дії	8882	8109	91,3	51357	37166	72,4	57,8	45,8	79,3
області, в яких проходили воєнні дії	7067	3664	51,9	34653	16698	48,2	49,0	45,6	92,9
Усього	**15948**	**11773**	73,8	**86010**	**53864**	62,6	53,9	45,8	84,8

Джерело: статистичний збірник сільського господарства України за 2022 р.

15,2%. Закономірним результатом є те, що в окремих регіонах, (Львівська область) є збільшення посівних площ (на 3,3%) та урожайності (на 0,9%), що сприяє збільшенню валового збору на 4,2%. Однак, урожайність зернових у Сумській області хоч і збільшилась на 9,2%, але не як не змінила інші показники. В регіонах прослідковується негативна динаміка скорочення результатів діяльності по виробництву зернових, але отримана кількість повинна забезпечити внутрішні потреби населення за балансом споживання.

Виробництво пшениці є одним з експортно важливих завдань для нашої держави, тому динаміка її зміни за окремими територіями України під час активних бойових дій, на нашу думку є першочерговим дослідженням (табл. 2).

Військові дії в регіонах нашої держави негативно впливають на виробництво пшениці. Так, посівні площі скоротились на 25,5%, валовий збір на 25,5%, урожайність на 13,4%. Однак, дослідження показали позитивну динаміку в деяких регіонах по:

– збільшення посівних площ у Вінницькій області на 0,7%, Закарпатській на 4,1%, Івано-Франківській на 14,8%, Кіровоградській на 0,1%, Львівській на 6,3%, Полтавській на 7,7%, Тернопільській на 7,5%, Хмельницькій на 4,7%, Чернівецькій на 7,8%;

– збільшення валового збору у Закарпатській на 10,5%, Івано-Франківській на 15,8%, Львівській на 10,6%, Сумській на 9,8 та Тернопільській на 3,3%;

– збільшенню урожайності у Волинській на 0,9%, Закарпатській на 6,1%, Івано-Франківській на 0,9%, Львівській на 4,0% та Сумській на 12,8%.

Враховуючи розрахункові дослідження, вважаємо, що у забезпечені місцевих ринків сільськогосподарської продукції, допоможуть наступні заходи [3]:

Підтримка місцевих фермерів: державні та місцеві органи влади повинні забезпечити фермерам доступ до кредитів, навчання та інших ресурсів, що необхідні для розвитку аграрного бізнесу.

Розвиток мережі місцевих ринків: забезпечення стабільного попиту на місцеву сільськогосподарську продукцію допоможе створення мережі місцевих ринків, де фермери можуть продавати свою продукцію безпосередньо споживачам. У майбутньому це збільшить дохід фермерів та зменшить витрати на транспортування продукції на віддалені ринки.

Підтримка споживачів: зацікавленість у придбанні місцевої сільськогосподарської продукції у фермерів, місцеві владні органи повинні проводити кампанії з

Таблиця 2

Виробництво пшениці у 2021–2022 рр.

Область	Всього, тис. га			Валовий збір, тис. т			Урожайність, ц/га		
	2021	2022	2022 до 2021, %	2021	2022	2022 до 2021, %	2021	2022	2022 до 2021, %
Вінницька	317	320	100,7	1767	1287	72,8	55,7	40,2	72,3
Волинська	165	163	98,4	718	713	99,2	43,4	43,8	100,9
Дніпропетровська	561	523	93,1	2469	1688	68,4	44,0	32,3	73,4
Донецька	381	139	36,5	1549	431	27,9	40,7	31,0	76,3
Житомирська	162	156	96,4	754	631	83,7	46,5	40,4	86,9
Закарпатська	24	25	104,1	82	90	110,5	33,7	35,7	106,1
Запорізька	707	203	28,7	2717	570	21,0	38,4	28,1	73,1
Івано-Франківська	47	54	114,8	236	273	115,8	49,7	50,2	100,9
Київська	208	208	99,9	1054	798	75,8	50,6	38,4	75,9
Кіровоградська	384	384	100,1	1869	1625	87,0	48,7	42,3	86,8
Луганська	282	43	15,4	1081	145	13,5	38,4	33,6	87,5
Львівська	167	178	106,3	824	912	110,6	49,3	51,3	104,0
Миколаївська	480	387	80,5	2030	1237	60,9	42,3	32,0	75,7
Одеська	679	663	97,7	2643	1741	65,9	39,0	26,3	67,4
Полтавська	250	269	107,7	1204	1110	92,2	48,3	41,3	85,6
Рівненська	115	114	99,1	539	515	95,5	47,1	45,3	96,3
Сумська	196	190	97,3	929	1020	109,8	47,5	53,6	112,8
Тернопільська	206	221	107,5	1139	1176	103,3	55,4	53,2	96,0
Харківська	589	352	59,7	2831	1366	48,3	48,0	38,8	80,8
Херсонська	504	33		2073	105		41,2	31,6	76,7
Хмельницька	219	230	104,7	1317	1294	98,3	60,1	56,4	93,8
Черкаська	228	219	96,2	1229	1017	82,7	53,9	46,4	86,0
Чернівецька	35	37	107,8	174	154	88,3	50,3	41,2	81,9
Чернігівська	186	171	92,0	924	829	89,7	49,7	48,5	97,5
ВСЬОГО	**7090**	**5282**	**74,5**	**32151**	**20729**	**64,5**	**45,3**	**39,2**	**86,6**
області, в яких не проходили воєнні дії	3558	3555	99,9	16964	14226	83,9	47,7	40,0	83,9
області, в яких проходили воєнні дії	3532	1727	48,9	15187	6503	42,8	43,0	37,7	87,6
Усього	**7090**	**5282**	**74,5**	**32151**	**20729**	**64,5**	**45,3**	**39,2**	**86,6**

Джерело: статистичний збірник сільського господарства України за 2022 р.

просвітництва серед жителів територіальних громад (фестивалі, дегустації та інші заходи).

Список заходів є не повним і потребує до опрацювань, але не менш важливим у досліджені є фактори впливу на місцеві ринки сільськогосподарської продукції (рис. 1).

Одним із ключових трендів у довоєнні роки є збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції за рахунок впровадження новітніх технологій, зокрема, у сфері механізації та автоматизації процесів виробництва, які дозволяють зменшувати витрати та збільшувати врожайність. Так, автоматизація виробництва, ефективне використання землі, водних ресурсів, більш точне застосування різноманітних добрив, новітні методи обробітку ґрунту та захист рослин, поступове вдосконалення зрошення допомагають підвищувати виробничу продуктивність, врожайність рослин, зменшує витрати на виробництво і забезпечує більш високу якість продукції.

Також зростає попит на екологічно чисту та органічну продукцію. Зміни у споживацьких пристрастях створюють попит на нові види сільськогосподарської продукції, такі як продукти без ГМО, що можуть бути дорожчі, але мають високу якість та відповідають вимогам здорового способу життя. Це сприяє розвитку дрібних, малих та середніх фермерських господарств, які можуть конкурувати з великими агропромисловими компаніями у сегменті ринку, що стосується натуральних та здорових продуктів.

Також потрібно зазначити, у зв'язку з пандемією COVID-19, активними бойовими діями на території України, були зафіксовані зростання попиту на місцеву продукцію, що викликало розвиток місцевих ринків та розвиток сільського господарства в цілому.

Не менш важливим, у недалекому повоєнному майбутньому, є розвиток зеленого туризму та збільшення інтересу до місцевої культури, що також позитивно сприяє збільшенню попиту на місцеву сільськогосподарську продукцію.

Незважаючи на позитивні тенденції, існують певні проблеми, які ставлять під загрозу розвиток сільського господарства та забезпечення місцевих ринків. Серед них можна виділити [5]:

– недостатнє фінансування, насамперед інвестування у розвиток аграрної інфраструктури (наприклад, будівництво складів та зерносховищ, утримання доріг тощо);

– нерівномірне розподілення земельних ресурсів та технологічної бази між різними регіонами, що призводить до зниження якості продукції та конкурентоспроможності на місцевих ринках;

Рис. 1. Фактори впливу на місцеві ринки сільськогосподарської продукції

Джерело: [1]

– відсутність ефективної системи підтримки держави, а саме програми для малих та середніх фермерських господарств, що повинні сприяти збільшенню конкурентоспроможності та забезпечити доступ до ринків збуту. Особливо це стосується експорту сільськогосподарської продукції, що є важливим джерелом доходів нашої держави, особливо під час повномасштабного вторгнення РФ.

Для України як держави, орієнтованої на експорт сільськогосподарської продукції, із практично незрівнянним сільськогосподарським виробничим потенціалом, прогноз розвитку світового сільськогосподарського ринку виглядає багатообіцяючим. Очікується, що на фоні збільшення доходів, урбанізації, змін харчових звичок і розвитку виробництва біопалива світові обсяги торгівлі сільськогосподарською продукцією стабільно зростатимуть. Це стосується як сировини, так і готової продукції із високою доданою вартістю.

Втім реформа аграрного сектору України є необхідною для того, щоб скористатися величезними прогнозованими можливостями, оскільки поки сільське господарство і харчова промисловість України не досягли можливого та бажаного рівня конкурентоспроможності. Для створення сучасного, ефективного сільського господарства та промислової переробки сільськогосподарської продукції існує певний дефіцит інвестицій. Підприємницькі ініціативи гальмуються поганими умовами ведення бізнесу, які характеризуються необґрунтованими адміністративними бар'єрами, корупцією і надмірним регулюванням. У сільській місцевості негнучкий ринок землі у поєднанні з низьким рівнем освіти, браком молодих, ділових, інноваційних фермерів утворили неефективну структуру господарюючих суб'єктів та невикористання потенціалу для підвищення продуктивності та диверсифікації. Висока залежність від обмеженої кількості експортних товарів (в основному сировинних) і партнерів робить Україну вразливою до несприятливих погодних умов, політичних подій, ринкової кон'юнктури та цін. Якщо потенціал України не розкрити найближчим часом, країна може втратити чудову нагоду скористатись зростаючими світовими сільськогосподарськими ринками. Існує цілком реальна небезпека постійно втрачати експортні можливості, оскільки більш конкурентоспроможні, гнучкіші і здатні швидше адаптуватись конкуренти заволодіють найбільш перспективними та цінними можливостями на світовому ринку.

На нашу думку, щоб повною мірою використати сприятливу кон'юнктуру світового ринку сільськогосподарської продукції, необхідно розкрити потенціал сільського господарства і агробізнесу України шляхом проведення глибокої, довгострокової і збалансованої реформи, спрямованої на підвищення конкурентоспроможності сільського господарства та харчової промисловості, а також на розвиток сільських територій.

Під час дослідження, нами було сформовано Стратегічне бачення розвитку сільського господарства та сільських територій України у воєнний та повоєнний час.

Вважаємо, що під час процесу реформування Україна повинна створити конкурентоспроможне, експортно-орієнтоване сільське господарство, а харчова промисловість продукує конкурентоспроможні харчові продукти відповідно до міжнародних стандартів безпечності та якості. Модернізація та інвестиції в харчову промисловість дозволять виготовляти більше продукції з високою доданою вартістю, що диверсифікує експортний портфель країни. В результаті цих перетворень Україна зміцнить свою позицію на традиційних експортних ринках і торгуватиме новими експортними товарами з новими країнами – партнерами, що сприятиме позитивному торговельному балансу щодо сільськогосподарської продукції.

В аграрному секторі економіки за допомогою реформованого, більш гнучкого ринку земель сільськогосподарського призначення, будуть розвиватись життєздатні та багатопрофільні господарюючі структури. Господарства різних розмірів і напрямків сприятимуть ефективному виробництву сільськогосподарської продукції; спеціалізація і диверсифікація виробництва, включаючи розвиток органічного виробництва, забезпечуватимуть життєздатність різних типів аграрних формувань. Ці зміни відбуватимуться у контексті стабільної і передбачуваної, простої, адресної та сучасної аграрної політики і системи підтримки, в якій форми підтримки, що викривляють ринок, такі, як цінова підтримка, і прив'язані до виробництва платежі, зводяться до мінімуму.

Політика розвитку сільських територій враховуватиме місцеві потреби і стимулюватиме місцеві ініціативи. Це призведе до створення нових робочих місць як в неаграрному секторі, в розвитку різноманітних форм підприємницької діяльності на селі, так і в сільському господарстві, шляхом диверсифікації його виробництва, виробництва більшої кількості продукції з високою доданою вартістю та органічної продукції, а також покращення інфраструктури, що призведе до підвищення якості життя у сільській місцевості.

Екологічна сталість виробництва агропродовольчої продукції враховується у всіх заходах, передбачених політикою. Регуляторні норми для води, ґрунту і пестицидів будуть встановлені згідно з європейськими / міжнародними стандартами. Детальне застосування органічних технологій в аграрному секторі, а також сучасна та ефективна державна політика в лісовому, рибному господарствах та в біоенергетиці, сприятимуть захисту природних ресурсів.

На нашу думку, стратегія регіонального розвитку сільського господарства повинна ґрунтуватися на головних пріоритетах (рис. 2).

Актуальним є розвиток міжрегіональних продовольчих зв'язків за рахунок:

– розвитку кооперації та інтеграції у виробництві, збуті, переробці і використанні сільгосппродукції; концентрації виробництва сільгосппродукції в тих районах і організаціях, де забезпечується максимум виходу якісної продукції при мінімумі витрат на її виробництво і доставку до споживачів;

– формування спеціалізованих зон товарного виробництва сільськогосподарської продукції з урахуванням її цільового використання;

– поліпшення організації зберігання і підвищення ефективності транспортування;

– розробки комплексу організаційно-економічних заходів щодо стабілізації та сталого розвитку сировинної бази ринку;

– оцінки ефективності міжрегіональних продовольчих комунікацій;

– розширення експортних можливостей;

– регулювання міжрегіональних продовольчих сполучень на основі стимулювання окремих товаровиробників і деяких видів продукції та продовольства;

Рис. 2. Принципи стратегії розвитку сільського господарства

Джерело: сформовано авторами на підставі [6; 7]

– створення умов для забезпечення населення якісним, різноманітним та економічно доступним харчовими продуктами за рахунок оптимальної збалансованості між обсягом власного виробництва, вивезенням надлишкових видів продукції сільськогосподарського призначення, а також ввезенням окремих видів, виробництво яких в області є неможливим, недостатнім або невигідним.

Висновки. Отже, стратегічними напрямами розвитку інноваційних процесів в сучасних умовах господарювання аграрних регіонів України є:

– поліпшення демографічної ситуації в сільській місцевості;

– подолання соціальної дискримінації населення і товаровиробників в сільських територіях за рахунок формування сприятливих житлових та соціально-побутових умов проживання (більш прискорений розвиток транспортної мережі, енерго- і водопостачання, розвиток соціальної інфраструктури), які сприяють припливу в сільську місцевість кваліфікованих кадрів, які перешкоджають їх перетоку з сільської місцевості до міста, підтримки комплексної компактної забудови місцевих поселень;

– зниження рівня безробіття на селі, підвищення зайнятості;

– створення нових робочих місць, в тому числі шляхом розвитку альтернативної діяльності (стимулювання збільшення робочих місць, створення пільгових умов для їх розвитку в несільськогосподарських сферах діяльності, особливо в рекреаційній та природоохоронній діяльності), нарощування робочих місць в соціальній сфері села та об'єктах інфраструктури агропродовольчого ринку (зберігання, транспортування, збут);

– розширення мережі консультаційних служб для надання правових, економічних та технологічних консультацій суб'єктам фермерства;

– підвищення інвестиційної привабливості сільських територій, сприяння реалізації інвестиційних проектів;

– розробки та реалізації соціально-економічних цільових програм.

Таким чином, аграрний сектор економіки має функціонувати на новій організаційній, економічній та технологічній основі, мати інтегровану виробничо-технологічну систему функціонально взаємопов'язаних підприємств, галузей і сфер, об'єднаних спільною кінцевою метою у забезпеченні населення харчовими продуктами в необхідних розмірах і за доступними цінами. Основою формування перспективи існування українського села повинна бути оптимізація пріоритетних напрямів врівноваженого розвитку сільських територій в умовах подальшого реформування аграрної економіки. Досягти поставленого завдання можливо за рахунок вдосконалення організаційно-правових форм господарювання та системи економічних взаємовідносин у цій сфері. Наступним кроком, це усестороннє врахування різнобічних інтересів селянства, диверсифікації підприємницької діяльності на селі та надання сільськогосподарському виробництву багатофункціонального характеру при збереженні екологічно чистого довкілля і розвитку соціальної інфраструктури.

Бібліографічний список:

1. Алейнікова О.В. Система оптових ринків сільськогосподарської продукції: необхідність державного регулювання. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. № 9. URL: http://www.dy.nayka.com.ua /?op=1&z=178 (дата звернення: 15.08.2023).

2. Біттер О.А. Ефективність сільськогосподарського виробництва і рівень життя сільського населення. Львів : Українські технології, 2017. 188 с.

3. Войнаренко М. Економічна конкурентоспроможність та інвестиційна привабливість України. *Економіст*. 2019. № 12. С. 25–27.

4. Андрійчук В.Г. Економічні та соціальні аспекти розвитку АПК і сільських територій. Київ : КНЕУ, 2019. 188 с.

5. Лисюк В.М. Стратегія розвитку оптових ринків сільськогосподарської продукції в Україні. *Економічні інновації.* 2021. Вип. 43. С. 150–159.

6. Сєвідова І.О. Фактори впливу на функціонування оптових ринків овочевої продукції. *Агросвіт.* 2018. № 2. С. 28–32.

7. Халатур С. М. Сталий розвиток сільського господарства та його інноваційне забезпечення. *Економічний вісник університету.* 2019. Вип. 34 (1). С. 97–105.

References:

1. Aleinikova O. V. (2020) Systema optovykh rynkiv silskohospodarskoi produktsii: neobkhidnist derzhavnoho rehuliuvannia [The system of wholesale agricultural markets: the need for state regulation]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok – Public administration: improvement and development,* no. 9. Available at: http://www.dy.nayka.com.ua /?op=1&z=178 (accessed August 15, 2023).

2. Bitter O. A. (2017) *Efektyvnist silskohospodarskoho vyrobnytstva i riven zhyttia silskoho naselennia* [Efficiency of agricultural production and living standards of the rural population]. Lviv: Ukrainian technologies, p. 188. (in Ukrainian)

3. Voinarenko M. (2019) Ekonomichna konkurentospromozhnist ta investytsiina pryvablyvist Ukrainy [Economic competitiveness and investment attractiveness of Ukraine]. *Ekonomist – Economist*, no. 12, pp. 25–27. (in Ukrainian)

4. Andriichuk V. H. (2019) *Ekonomichni ta sotsialni aspekty rozvytku APK i silskykh terytorii: zb. nauk. pr.* [Economic and social aspects of the development of agriculture and rural areas: a collection of scientific papers]. Kyiv, p. 188. (in Ukrainian)

5. Lysiuk V. M. (2021) Stratehiia rozvytku optovykh rynkiv silskohospodarskoi produktsii v Ukraini [Strategy for the development of wholesale agricultural markets in Ukraine]. *Ekonomichni innovatsii – Economic innovations,* vol. 43, pp. 150–159. (in Ukrainian)

6. Sievidova I. O. (2018) Faktory vplyvu na funktsionuvannia optovykh rynkiv ovochevoi produktsii [Factors Influencing the Functioning of Wholesale Vegetable Markets]. *Ahrosvit – Agrosvit,* no. 2, pp. 28–32. (in Ukrainian)

7. Khalatur S. M. (2019) Stalyi rozvytok silskoho hospodarstva ta yoho innovatsiine zabezpechennia [Sustainable development of agriculture and its innovative support]. *Ekonomichnyi visnyk universytetu – Economic Bulletin of the University,* vol. 34 (1), pp. 97–105. (in Ukrainian)

Стаття надійшла до редакції 15.09.2023

УДК 338.242
JEL L91, O30
DOI 10.32782/2786-8273/2023-2-10

Михальченко О.А.
кандидат економічних наук, доцент,
проректор з інноваційного навчання та інформатизації,
Національний авіаційний університет

Oleksii Mykhalchenko
National Aviation University

Райчева Л.І.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки і міжнародних економічних відносин,
Міжнародний гуманітарний університет

Larysa Raicheva
International Humanitarian University

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТРАНСПОРТНОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА СТРАТЕГІЇ ЙОГО ІННОВАЦІЙНОГО ВІДНОВЛЕННЯ

INSTITUTIONAL TRANSFORMATIONS OF THE TRANSPORT COMPLEX OF UKRAINE UNDER MARTIAL LAW AND STRATEGIES FOR ITS INNOVATIVE RECOVERY

Анотація. *У статті виявлено закономірності інституціональних трансформацій транспортного комплексу України в умовах воєнного стану, які носять кількісний і якісний характер. Систематизовано ознаки середовища трансформації транспортного комплексу: його руйнування; неможливість експлуатації інфраструктури на окупованих територіях; закриття повітряного простору для цивільної авіації; різна ширина залізничних колій в Україні та країнах ЄС; невідповідність екологічних стандартів вітчизняного вантажного стандартам ЄС; обмежена пропускна здатність транспортних пропускних пунктів на західному кордоні України. Обґрунтовано зміст стратегій інноваційного відновлення транспортного комплексу України за трьома етапами: адаптація транспортно-логістичних маршрутів до потреб цивільної та військової економіки; відновлення транспортного сполучення на всій території України після її повної деокупації; стратегічна модернізація транспортного комплексу України.*

Ключові слова: *інституціональні трансформації, транспортний комплекс, воєнний стан, стратегії, інноваційне відновлення.*

Abstract. Introduction. *The article reveals the patterns of institutional transformations of the transport complex of Ukraine in the conditions of martial law, which are quantitative and qualitative in nature.* ***Results.*** *The signs of the transformation environment are systematized: the destruction of transport infrastructure and rolling stock; the impossibility of operating railway tracks, highways, ports in the occupied territories; closure of airspace for civil aviation; different width of railway tracks in Ukraine and EU countries; non-compliance of environmental standards of domestic cargo with EU standards; the impossibility of transit through the territories of the russian federation and belarus; limited access at transport checkpoints on the western border of Ukraine. The quantitative manifestation of the institutional transformation of the transport complex in the conditions of martial law is determined, which consists in reducing the volume of cargo and passenger transportation by all modes of transport, including due to transit. Qualitative manifestations of transformation in the form of structural shifts are highlighted – reorientation of cargo flows from other modes of transport to road transport, expansion of the involvement of railway transport in export deliveries, growth of the role of Danube seaports and inland water transport in ensuring the cargo turnover of water transport. It is shown that the institutional transformations of passenger transport are connected with the inaccessibility of air transport services and the emergence of a new transport service – the evacuation of the population within Ukraine and abroad by rail and road transport.* ***Conclusion.*** *The content of the strategies for the innovative restoration of the transport complex of Ukraine is substantiated in three stages: adaptation of logistics routes to the needs of the civilian and military economy, taking into account the existing restrictions until the end of martial law; restoration of transport connections throughout the territory of Ukraine after its complete deoccupation; strategic modernization based on the renewal of rolling stock, development of multimodal transportation, participation in transport corridors, modernization and construction of new crossing points across the state border.*

Keywords: *institutional transformations, transport complex, martial law, strategies, innovative recovery.*

Постановка проблеми. Масштабна збройна агресія РФ докорінно змінила життя українського суспільства, принципи функціонування економіки та транспортної системи України. Через військові дії та воєнний стан виникають такі обмеження у роботи транспортного комплексу національної економіки: закриття повітряного простору для польотів цивільної авіації, блокада морських портів на південному узбережжі України та судноплавства в Чорному та Азовському морях через окупацію українських територій та дії військових кора-

© Михальченко О.А., Райчева Л.І., 2023

блів рф. Це негативно відбивається на можливостях експорту української продукції, у т.ч. агропромислової та металургічної. Через окреслені обставини змінюється логістика внутрішніх і зовнішніх перевезень, а обсяг експорту вантажів до країн ЄС обмежується пропускною здатністю прикордонних наземних транспортних коридорів на заході України. Тому актуальним питанням сьогодення є підтримання транспортної інфраструктури у належному функціональному стані на підконтрольних Україні територіях, підготовка до її відновлення на деокупованих територіях, переорієнтація логістичних транспортних перевезень на західні автомобільні та залізничні прикордонні переходи для виконання функцій воєнної та цивільної економіки України. У сучасних умовах актуалізується виконання оборонної функції транспортного комплексу у формі військових перевезень, евакуації населення, релокації підприємств, перевезення вантажів гуманітарного призначення тощо. Потреба у переосмисленні інституціональних трансформацій транспортного комплексу в умовах воєнного стану та виробці стратегій відновлення, відбудови, модернізації базисних засад функціонування транспорту в євроінтеграційних координатах обумовили актуальність статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання реформування транспортної галузі України знаходяться у центрі уваги багатьох вчених. Характеризуючи спільну транспортну політику ЄС, Відякіна М. робить акцент на необхідності трансформації дворівневої системи політики *TEN-T* шляхом: переходу від окремих пріоритетних проектів до базової і ключової мереж [1, с. 33], запровадження дев'яти інтегрованих коридорів базової мережі, включення внутрішніх водних шляхів України до регіональної мережі *TEN-T*; підготовки інфраструктурних проектів для залучення грантових ресурсів ЄС; розробки механізмів лібералізації автоперевезень з ЄС та країнами-членами.

Трушкіна Н.В. вважає за мету трансформації транспортного комплексу України підвищення рівня конкурентоспроможності галузі в умовах жорсткої міжнародної конкуренції і процесів євроінтеграції [2, с. 431]. У якості концепції трансформації транспортно-логістичної системи в Україні Трушкіна Н.В. пропонує зелену логістику, яка «сприятиме сталому розвитку за рахунок узгодженості дій між учасниками логістичного ланцюга; ефективної організації логістичних процесів; раціонального й оптимального руху матеріальних, транспортних, інформаційних і фінансових потоків; зростання обсягів інвестицій; підвищення якості логістичних послуг і обслуговування споживачів; скорочення витрат на логістичну діяльність і рівня ризиків від її здійснення; формування сучасної логістичної інфраструктури» [3, с. 159].

Новальська Н.І., Клименко В.В., Москаленко О.І., Селіщев С.В. виділяють чотири етапи розвитку ринку транспортно-логістичних послуг України [4, с. 395]: перший етап (початок 1990-х років) – низький рівень використання принципів логістики в обслуговуванні транспортних та складських процесів; другий етап (кінець 1990-х років) – розвиток логістичних систем складування, транспортування та просування продукції; третій етап (2000–2010 роки) – виникнення перших національних логістичних компаній (*2PL*- та *3PL*-провайдерів, *PL – Party logistics* – перекладається як «сторона логістики»); четвертий етап (з початку 2011 року) – розвиток *3PL* та *4PL* операційної діяльності. Токмакова І.В., Чередниченко О.Ю., Войтов І.М., Паламарчук Я.С. [5], Доліна Н.Л., Бочаров О.П., Зіненко О.Л. [6], Обруч Г.В. [7] опікуються проблемами впровадження сучасних цифрових технологій в управління залізничним транспортом на основі інновацій організаційного і технологічного характеру, штучного інтелекту та удосконалених бізнес-моделей. Високо оцінюючи науковий доробок зазначених авторів, слід уточнити особливості функціонування транспортного комплексу України в умовах воєнного стану та обґрунтувати стратегічні перспективи його відновлення.

Мета статті – узагальнення змісту інституціональних трансформацій транспортного комплексу України в умовах воєнного стану та обґрунтування стратегій його інноваційного відновлення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальною метою розвитку вітчизняного транспортного комплексу та його підгалузей є: стабілізація, відновлення транспортного сполучення на території всієї України, збільшення обсягу внутрішніх та міжнародних пасажирських, вантажних перевезень.

З початку військової агресії рф втрати України визначаються руйнуванням та припиненням функціонування тисяч кілометрів залізничної та автомобільної мережі, сотень автомобільних мостів, десятків залізничних мостів, залізничних вокзалів, чотирьох морських портів. Слабкими сторонами функціонування транспорту є: брак фінансування, зниження зацікавленості приватних інвесторів для участі у проєктах ДПП через військові дії, ризики фізичного руйнування створених об'єктів, фінансові ризики тощо; дефіцит паливно-мастильних матеріалів, зростання їх вартості в умовах знецінення національної грошової одиниці, що обертається зростанням собівартості транспортних послуг; низький рівень їх інклюзивності (доступності для людей із обмеженими можливостями і інвалідністю); слабка інтеграція українських транспортних мереж до Європейської транспортної мережі *TEN-T*.

Попри загальні тренди, на рівні підгалузей транспортного комплексу України існують свої специфічні особливості. Розглянемо зміст основних інституціональних трансформацій на рівні окремих видів транспорту.

1. Залізничний транспорт. До початку війни АТ «Укрзалізниця» була найбільшим транспортним оператором України, потужним роботодавцем, лідером у вантажних та пасажирських перевезеннях, активно реалізувала процеси модернізації та електрифікації залізничної інфраструктури, у тому числі за рахунок власних коштів, коштів бюджету та міжнародних фінансових організацій.

Реалії воєнного стану позначилися скороченням вантажообороту; здійсненням безкоштовних евакуаційних перевезень; припиненням транзиту вантажів міжнародними коридорами сполученням Азія – Європа, руйнуванням та пошкодженням залізничних вагонів тощо. Протягом березня-квітня 2021–2022 років загальний обсяг вантажообороту залізничним транспортом скоротився на 66,2%, у т.ч. в частині експорту – на 60,4%, внутрішнього сполучення – 63,8% (рис. 1). Найбільше скорочення мало місце по транзиту – на 88,4%, по імпорту – на 83,5%.

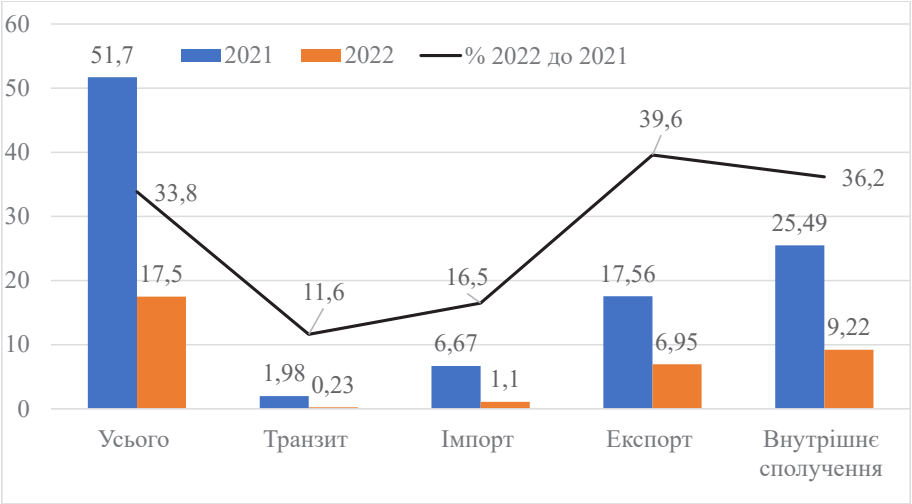

Рис. 1. Динаміка вантажообороту залізничним транспортом України протягом березня-квітня 2021–2022 років, млн т

Джерело: побудовано за даними [8]

Основні виклики воєнного часу пов'язані зі зміною логістичних шляхів залізничного транспорту через блокування рф морських портів України. По-перше, для вирішення експортної проблеми був прокладений «зерновий» залізничний маршрут у бік західного кордону України потужністю близько мільйона тон на місяць, але це у 4-5 разів менше порівняно з довоєнною експортною потужністю морських портів. По-друге, обсяги експорту обмежуються низькою пропускною здатністю залізничних пунктів пропуску на Заході України, не призначених для перевалки великих обсягів зерна та руди. По-третє, існує невідповідність між шириною залізничної колії в Україні (1520 мм) та європейських країнах (1435 мм). Тому проблему модернізації та підвищення пропускної спроможності залізничних шляхів Україна має вирішувати із західними партнерами, зокрема Польщею, Угорщиною, Румунією, Словаччиною.

У травні 2022 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану» [9], яким спрощується виділення земельних ділянок для будівництва мультимодальних терміналів та виробничо-перевантажувальних комплексів. Це дозволить розбудувати транспортно-логістичну інфраструктуру на західних кордонах України.

В умовах воєнного стану перед залізничним транспортом України стоїть завдання зростання логістичного потенціалу завдяки реалізації комплексу таких заходів: переходу на безпаперові технології документообороту, у т.ч. із країнами ЄС, включаючи митне та прикордонне оформлення; збільшення інтероперабельності перевезень; будівництво і використання інноваційних вагонів та спеціалізованих контейнерів.

В умовах обмеженого обсягу фінансових ресурсів пріоритетним є відновлення: зруйнованої залізничної інфраструктури біля місць зародження вантажопотоків (добувна промисловість, сільське, лісове, рибне господарство, релоковані підприємства, морські порти, деокуповані території, які необхідно відбудовувати), а також зруйнованих тягових підстанцій для електрифікації залізничних шляхів. Для розширення пропускної здатності дунайських портів планується будівництво і електрифікація другої залізничної колії в напрямку портів Рені та Ізмаїл (транспортний коридору ЄС Рейн-Дунай (*Rhine -Danube*)).

Відбудова залізничної інфраструктури має проводитися на основі новітніх технологій і забезпечення її доступності для пасажирів з інвалідністю та інших маломобільних груп населення. На державному кордоні з країнами ЄС необхідно; побудувати та модернізувати комплекси з перестановки вагонів з колії 1520 мм на 1435 мм та навпаки; у подальшому забезпечити автоматичний перехід рухомого складу між коліями різної ширини без зупинки поїзда; розбудувати перевантажувальні потужності (логістичні центри) в межах або поза межами пунктів пропуску із урахуванням вимог інтероперабельності; створення спільних логістичного підприємств з Польщею, Литвою, Латвією, Естонією для обслуговування експортно-імпортних операцій залізничним транспортом. Для приєднання до транспортного коридору ЄС *Mediterranean* передбачається будівництво залізничної колії шириною 1435 мм паралельно існуючій шириною 1520 мм у напрямку Чоп – Ужгород – Львів.

Пасажирське залізничне сполучення має відновлюватися відразу після деокупації територій. Ключовими напрямками модернізації залізничної інфраструктури є: будівництво логістичних мультимодальних терміналів в західних та південних регіонах України з функціями інтегрованих транспортно-логістичних центрів, здійснення митного обслуговування та застосуванням сучасних цифрових рішень; створення на базі залізничних вокзалів невеликих міст, передусім постраждалих від військових дій, сучасних стандартизованих мультимодальних центрів з зонами рекреації та укриття; реконструкція залізничних вокзалів обласних центрів за принципом мультимодальних пасажирських хабів, які поєднують залізницю з різними видами міського транспорту та приміськими поїздами; збільшення обсягів перевезень швидкісними (160-200 км/год) та

комфортними поїздами Інтерсіті; будівництво високошвидкісної залізничної лінії «Київ-Варшава», яка дозволить скоротити тривалість подорожі втричі (до 5-6 годин); перенесення залізничних колій в межах міст під землю за схемою «*land value capture*» для будівництва над ними доступного житла і відновлення зруйнованих міст, зокрема сателітів м. Києва (Буча, Ірпінь).

Пріоритетними напрямками модернізації залізничного транспорту є: оновлення пасажирського рухомого складу з урахуванням вимог інклюзивності; придбання тягового рухомого складу і вантажних вагонів, що за габаритами відповідають стандартам ЄС, відновлення вагоно- та локомотиворемонтних заводів для виробництва рухомого складу відповідно до сучасних запитів, його поточного обслуговування та капітального ремонту.

2. Авіаційний транспорт. Інституціональні трансформації авіаційного транспорту пов'язанні з отриманням прямих збитків у формі знищення та пошкодження майна ДП «Укравіаремонт» і ДП «МА «Бориспіль», руйнування у 12 цивільних аеропортах із 19 діючих (63,2% їх загальної кількості) злітно-посадкових смуг, будівель, споруд, інших елементів аеродромних комплексів. Непрямі збитки українських авіапідприємств пов'язані з неможливістю отриманням доходів через зупинку авіаперевезень внаслідок закриття повітряного простору України для польотів цивільної авіації, припинення надання послуг з аеронавігаційного обслуговування. При відсутності доходів від операційної діяльності авіапідприємства вимушені фінансувати умовно-постійні витрати, здійснювати оплату вимушеного простою авіаційного персоналу, який втрачає кваліфікацію, професійні навички та здібності, можливість використання сертифікатів тощо. У сфері міжнародного сполучення українські авіаперевізники вимушені облітати повітряний простір білорусі та рф, що пов'язано з додатковими витратами, збільшенням часу перельотів, негативним впливом на їх міжнародну конкурентоспроможності.

Основними метою Стратегії розвитку авіаційного транспорту є: відновлення авіаційної мобільності населення, вантажних авіаційних перевезень і транзитного потенціалу повітряного простору України. Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити такі завдання: створення національного авіаційного перевізника; проведення модернізації регіональних аеропортів, забезпечення відповідності їх технічного стану рекомендаціям *ІКАО* в частині сучасних стандартів обслуговування повітряних суден; проведення аудиту збитків авіаційної транспортної інфраструктури; впровадження вузлових (хабових) моделей розвитку найбільших аеропортів України; диверсифікація джерел фінансування модернізації аеропортів за рахунок передбачення у Державному бюджеті України спеціального Фонду розвитку аеропортів; посилення контролю за управлінням корпоративними правами держави в аеродромних комплексах. Основними напрямами лібералізації та недискримінаційного регулювання авіаційних ринків: в сфері міжнародних авіаперевезень є зняття обмежень на регулярні рейси, розширення їх мережі, відновлення транзитного потенціалу повітряного простору України; в сфері внутрішніх авіаперевезень – поширення малобюджетної моделі («лоу-кост»); зростання частки вантажних авіаційних перевезень; реконструкція / будівництво регіональних аеропортів, доступних для всіх верств населення, у т.ч. для осіб з інвалідності та мало мобільних їх груп, пристосовані до прийому нових типів повітряних суден за стандартами *ІКАО*. Для належної організації повітряного руху необхідно забезпечити стабільне фінансування ДП ОПР «Укравіаруху»; відновлення аеродромно-диспетчерських веж, засобів зв'язку, навігації та спостереження.

У напрямі євроінтеграційного вектору Україні необхідно адаптувати вітчизняне законодавство відповідно до Угоди про спільний авіаційний простір; забезпечити участь в Міжнародній організації цивільної авіації (*ІКАО*) в м. Монреаль (Канада) шляхом акредитації постійних представників для вирішення стратегічних питань, захисту та відстоювання національних інтересів та забезпечення прийнятті рішень, які будуть обов'язковими до виконання усіма країнами-членами *ІКАО*.

У Планах відновлення авіаційного транспорту особливе місто посідає розвиток ДП «Міжнародний аеропорт «Бориспіль» як авіаційного хабу, що матиме розгалужену мережу середньомагістральних міжнародних рейсів та внутрішніх рейсів із районами, де бракує альтернативного наземного транспортного сполучення. Основними заходами є: капітальна реконструкція льотної зони № 2; будівництво нового вантажного терміналу пропускною здатністю 120 тис. тон на рік; реконструкція паркувального майданчика «Р1» з влаштуванням автостанції в безпосередній близькості до терміналу D та залізничної станції пропускною здатністю не менше 700 пасажирів на годину для обслуговування інтермодальних подорожей та реалізації концепції «єдиного квитка»; реконструкція складу паливно-мастильних матеріалів з розширенням його потужностей до 9000 м^3 за рахунок техніко-технологічної модернізації обладнання; реконструкція централізованої заправної станції потужністю не менш 7000 м^3 шляхом встановлення насосно-фільтраційних блоків, пристроїв пунктів наливу, управління, станції пожежогасіння; завершення будівництва нового пасажирського термінального комплексу пропускною здатністю не менше 150 пасажирів на годину; реконструкція перону для повітряних суден термінального комплексу «D» шляхом створення 11 додаткових місць стоянки; будівництво паркінгу для стоянки автомобілів (більше 1 тис. місць) у районі терміналу D; капітальний ремонт дороги № 1 (термінал «D») з влаштуванням надземного пішохідного переходу для підвищення рівня безпеки дорожнього руху та комфорту пасажирів; будівництво нового контрольно-пропускного пункту; реалізація виграного тендеру на управління аеропортами за кордоном за зразком *Fraport*; відновлення сертифікату експлуатанта та льотної придатності літаків авіакомпанії ДП «Укравіаруху»; модернізація багатопозиційної системи спостереження (*MLAT*) у зв'язку зі змінами в конфігурації після впровадження терміналу D.

Планується створити нову інфраструктуру спостереження за повітряним рухом у Південному та Східному регіонах, зокрема в районах польотної інформації – Одеса, Дніпро та Сімферополь. На перехідному етапі передбачається використання мобільних радіолокаційних станцій – первинних (*PSR*) та вторинних (*MSSR*). Відновлення зруйнованих під час ракетних обстрілів аеродромних диспетчерських веж планується в районах аеродромів Дніпро, Вінниця, Миколаїв

та Херсон. В основу інноваційного оновлення діяльності ДП ОПР «Украероруx» лежить впровадження систем спостереження *ADS-B/WAM*, придатних до функціонування у критичних умовах стихійного лиха та військової агресії; оновлення Системи обміну повідомленнями з ОПР (*AMHS*) відповідно до вимог *ІКАО* щодо Авіаційного фіксованого зв'язку тощо.

Планами розвитку ДП «Міжнародний аеропорт «Львів» передбачено: будівництво вантажного терміналу пропускною здатністю не менше 40 тис. тонн на рік; реконструкцію існуючого пасажирського терміналу в частині будівництва зовнішніх інженерних мереж з урахуванням норм доступності для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення.

3. Морський і річковий транспорт. З початком війни ця підгалузь потерпає від таких проблем: збитки через блокаду морських портів на південному узбережжі та частини Дніпра в Херсонській та Запорізькій областях, захоплення Каховського судноплавного шлюзу та пошкодження його обладнання; виникнення дефіциту нафтопродуктів та зростання цін на них; відсутність роботи для моряків та персоналу суден внутрішнього плавання; неможливість виїзду українських моряків для працевлаштування на судна під іноземним прапором; відмова страховиків покривати ризики з судноплавства.

До початку війни морський транспорт забезпечував близько 70% українського експорту українських виробників, а по деяких товарних групах – майже 100% (сільськогосподарська продукція, сировина і готова продукція чорної металургії, шлаки). Блокада морських портів України призвела до обмеження їх функціонування у складі Миколаїв, Ольвія, Одеса, Чорноморськ, Південний. За цих умов зросла роль портів, що функціонує у гирлі Дунаю – Ізмаїльський, Ренійський та Усть-Дунайський, які до війни забезпечували менше ніж 5% експорту вітчизняних виробників. Зараз, на відміну від заблокованих морських портів, вони стабільно працюють, збільшують вантажопереробку та мають великий потенціал розвитку. ПрАТ «Українське Дунайське пароплавство» активно долучилося до здійснення експортно-імпортних перевезень, збільшуючи усіма можливими шляхами кількість експлуатованих суден на внутрішніх водних шляхах річки Дунай.

Для відновлення обсягів перевезень морським і річковим транспортом, забезпечення належного функціонування інфраструктури необхідно: деблокування морських портів АР Крим, міст Херсон, Скадовськ, Бердянськ, Маріуполь, Севастополь, а також річкових портів Нижнього Дніпра з Каховським судноплавним шлюзом; розмінування акваторії портів, підхідних каналів, морських і внутрішніх водних шляхів; збільшення пропускної потужності портів Дунайського регіону шляхом модернізації, експлуатаційного днопоглиблення їх акваторій, а також суднового ходу на внутрішніх водних шляхах; організація мультимодальних терміналів на базі портів Дунаю і Середнього Дніпра; входження в мережу *TEN-T* судноплавства української частиною річки Дунай; ремонт та модернізації суден, що знаходяться на балансах ПрАТ «Українське Дунайське пароплавство» та ДП «Адміністрація річкових портів» (на Дніпрі); формування державного замовлення суднобудівним підприємствам на виготовлення сучасних суден для внутрішнього водного транспорту; забезпечення руху великотоннажних суден за Глибоководним судновим ходом Дунай-Чорне море; активізація руху суден внутрішнього плавання за коридором Дунай-Дніпро/Південний Буг; відновлення діяльності першого Каховського шлюзу та побудова другого з розширеними характеристиками; модернізація діяльності Річкової інформаційної служби водних шляхів України та Державної служби морського і внутрішнього водного транспорту та судноплавства України на основі діджиталізації; ведення електронного Реєстру суден внутрішнього плавання та перевезень внутрішніми водними шляхами. Для зміцнення енергетичної безпеки України необхідно будувати нові морські (річкові) термінали для прийому та зберігання критично важливої продукції (продуктів нафтопереробки, зрідженого природного газу, інших паливно мастильних матеріалів тощо).

4. Автомобільний та міський транспорт України. В умовах унеможливлення здійснення перевезень морським та повітряним транспортом, і обмеження – залізничним, зросла роль автомобільного транспорту. Проте його транзитний потенціал зменшився через неможливість перевезення вантажів територією рф та білорусії, а пасажирські сполучення припинилися у 40% населених пунктах. У сфері наземного транспорту від обстрілів і бойових дій постраждали тисячі легкових та вантажних автомобілів, автобусів, тролейбусів, трамваїв, вагонів метро тощо.

Автотранспорт виконує важливі соціально-економічні та оборонні функції, забезпечуючи можливості евакуації населення, переміщення військової техніки, гуманітарних та інших вантажів. Для підтримки автомобільних перевезень шляхом зниження їх собівартості на період дії воєнного стану, встановлено нульову ставку акцизного податку на бензини моторні, важкі дистиляти та скраплений газ. Одним із джерел підтримки у необхідному технічному стані автомобільної інфраструктури у Державному бюджеті України передбачено державний дорожній фонд, на 2022 рік його плановий обсяг був 86092,1 млн грн, але фактичні надходження є значно меншим через скасування джерел наповнення фонду в умовах воєнного стану.

З початку війни суттєво зросла роль автомобільного транспорту у перевезеннях палива, гуманітарних вантажів із Польщі, Румунії, Словаччини, Молдови та Угорщини. Розробляються альтернативні маршрути доставки агропромислової продукції та інших комерційних вантажів до країн ЄС та інших ринків через Європу. Проте обсяг міжнародних автомобільних перевезень стримується адміністративними бар'єрами у вигляді дозволів, які обмежують вільний ринок. Потреби інтенсифікації економічних процесів потребують лібералізації автомобільних вантажних перевезень.

Інституціональними трансформаціями автомобільного транспорту в умовах воєнного стану є: забезпечення безперебійного функціонування дорожньої мережі і швидкого відновлення зруйнованої автомобільної інфраструктури для потреб безпеки і оборони; значне зростання обсягу вантажних перевезень через блокування портів та низьку пропускну здатність залізничних пунктів пропуску у місцях зміни ширини колії; зростання навантаження на автомобільні дороги, що погіршує їх технічний стан і прискорює руйнування автомобільного полотна; дефіцит будівельних матеріалів та конструкцій для його відновлення; порушення довоєнних логістичних маршрутів і створення нових;

невідповідність значної кількості вантажних транспортних засобів стандартам Євро-5, Євро-6, у т.ч. спеціалізованих автомобілів для перевезення паливно-мастильних матеріалів, сільськогосподарської продукції; збиткова діяльність комунальних підприємств міського електротранспорту; зростання собівартості перевезень за статтею «паливно-мастильні матеріали», збільшення цін на пасажирські перевезення; низькій рівень інклюзивності; недостатня потужність автомобільних пунктів пропуску; брак дозволів на міжнародні вантажні перевезення; високий трафік та викиди вуглецю; недостатня якість транспортних послуг.

Стратегічними завданнями розвитку автомобільного транспорту є: розмінування відповідних об'єктів і прискорене відновлення автомобільної інфраструктури на деокупованих територіях для потреб цивільної оборони, оперативної доставки гуманітарних та інших вантажів; зміщення акцентів на забезпечення безпеки руху при проєктуванні, будівництві та експлуатації доріг та штучних споруд на підставі врахування кращих світових практик; створення власної бази виробництва дорожньо-будівельних та паливо-мастильних матеріалів (дорожній бітум, бітумні в'яжучі, інертні матеріали), конструкцій транспортних споруд тощо; відновлення та реформування міських та приміських пасажирських перевезень; відповідність транспортних засобів екологічним нормам Євро-6, пріоритетний розвиток електротранспорту у межах міст та інших населених пунктів; діджиталізація управління транспортними потоками та запровадження інтелектуальних транспортних систем (геолокація, інформація про дорожньо-транспортні пригоди); модернізація депо та технічних служб громадського транспорту; розвиток міської інфраструктури для електромобілів, велосипедистів, забезпечення інклюзивності; покращення якості перевезень на основі переходу міського та приміського громадського транспорту на оплату за надані транспортні послуги (*Public Service Contracts*); інтеграція приміського автобусного та залізничного транспорту з міським в частині єдиних тарифів та абонементів; спрощення митних процедур, реконструкція та збільшення пропускної здатності міжнародних автомобільних пунктів пропуску; оновлення парку вантажних автомобілів для забезпечення потреб відновлення національної економіки.

Висновки. 1. Виявлено закономірності інституціональних трансформацій транспортного комплексу України в умовах воєнного стану, які носять кількісний і якісний характер. Систематизовано ознаки середовища трансформації: руйнування транспортної інфраструктури і рухомого складу через військові дії та ворожі обстріли; неможливість експлуатації залізничних колій, автомобільних шляхів, портів на окупованих територіях; блокування експорту із українських портів Одеського регіону; закриття повітряного простору для цивільної авіації; різна ширина залізничних колій в Україні та країнах ЄС; невідповідність екологічних стандартів вітчизняного вантажного стандартам ЄС; неможливість проведення транзиту територіями агресора та його союзника – рф та білорусі; обмежена пропускна здатність залізничних та автомобільних пропускних пунктів на західному кордоні України; 2. Визначено кількісний прояв інституціональної трансформації транспортного комплексу в умовах воєнного стану, який полягає у скороченні обсягу вантажних і пасажирських перевезень усіма видами транспорту, у т.ч. за рахунок транзиту. Виділено якісні прояви трансформації у формі структурних зрушень – переорієнтація вантажних потоків із інших видів транспорту на автомобільний, розширення залучення залізничного транспорту до здійснення експортних постачань, зростання ролі дунайських морських портів і внутрішнього водного транспорту у забезпеченні вантажообороту водного транспорту. Показано, що інституціональні трансформації пасажирських перевезень пов'язані з недоступністю послуг авіаційного транспорту і виникненням нової транспортної послуги – евакуація населення у відносно небезпечні регіони України та за кордон залізничним та автомобільним транспортом; 3. Обґрунтовано зміст стратегій інноваційного відновлення транспортного комплексу України, які пропонується реалізувати за такими етапами: 1 етап «Все для перемоги!» – до завершення воєнного стану, який полягає в адаптації транспортно-логістичних маршрутів до потреб цивільної та військової економіки з урахуванням існуючих обмежень; 2 етап «Відновлення транспортного сполучення на всій території України після її повної деокупації», завданням якого є здійснення капітальних інвестицій у відтворення зруйнованих транспортних, 3 етап «Стратегічна модернізація транспортного комплексу України» на основі інноваційного оновлення рухомого складу, розвитку транспортного машинобудування, мультимодальних перевезень, інтеграції у міжнародні транспортні коридори, модернізації та будівництва нових пунктів пропуску через державний кордон.

Подальшими перспективами є обґрунтування стратегій розвитку підприємств транспортного машинобудування як драйверу модернізації транспортного комплексу України.

Бібліографічний список:

1. Відякіна М. Інституційні аспекти трансформації спільної транспортної політики. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки*. 2017. Вип. 44(1). С. 26–34.

2. Крихтіна Ю.О. Шляхи трансформації державної політики розвитку транспортної галузі в умовах європейської інтеграції України. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія : Державне управління*. 2021. Вип. 2. С. 428–435.

3. Трушкіна Н.В. Трансформація транспортно-логістичної системи в Україні на засадах зеленої логістики. *Економічний вісник Донбасу*. 2019. № 2. С. 151–161.

4. Новальська Н.І., Клименко В.В., Москаленко О.І., Селіщев С.В. Особливості трансформації ринку транспортно-логістичних послуг в Україні. *Наукоємні технології*. 2021. № 4. С. 389–397.

5. Токмакова І.В., Чередниченко О.Ю., Войтов І.М., Паламарчук Я.С. Цифрова трансформація залізничного транспорту як фактор його інноваційного розвитку. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2019. № 68. С. 125–134.

6. Доліна Н.Л., Бочаров О.П., Зіненко О.Л. Наукові підходи при розробці стратегії цифрової трансформації залізничного транспорту. *Залізничний транспорт України*. 2020. № 1. С. 11–18.

7. Обруч Г.В. Організаційно-ресурсне забезпечення цифрової трансформації залізничного транспорту. *Інтелект XXI*. 2019. № 6(1). С. 138–143.

8. Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Відновлення та розбудова інфраструктури». Київ : Національна рада з відновлення України від наслідків війни, 2022. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/restoration-and-development-of-infrastructure.pdf (дата звернення: 19.08.2023).

9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 12.05.2022 № 2247-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2247-20#Text (дата звернення: 20.08.2023).

References:

1. Vidiakina M. (2017) Instytutsiini aspekty transformatsii spilnoi transportnoi polityky [Institutional aspects of the transformation of the common transport policy]. *Zbirnyk naukovykh prats Cherkaskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Seriia: Ekonomichni nauky – Collection of scientific papers of the Cherkasy State Technological University. Series: Economic sciences*, vol. 44(1), pp. 26–34. (in Ukrainian)

2. Krykhtina Yu. O. (2021) Shliakhy transformatsii derzhavnoi polityky rozvytku transportnoi haluzi v umovakh yevropeiskoi intehratsii Ukrainy [Ways of transformation of the state policy of the development of the transport industry in the conditions of the European integration of Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu tsyvilnoho zakhystu Ukrainy. Seriia: Derzhavne upravlinnia – Bulletin of the National University of Civil Defense of Ukraine. Series: Public administration*, vol. 2, pp. 428–435. (in Ukrainian)

3. Trushkina N. V. (2019) Transformatsiia transportno-lohistychnoi systemy v Ukraini na zasadakh zelenoi lohistyky [Transformation of the transport and logistics system in Ukraine on the basis of green logistics]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of Donbass*, no. 2, pp. 151–161. (in Ukrainian)

4. Novalska N. I., Klymenko V. V., Moskalenkov O. I., Selishchev S. V. (2021) Osoblyvosti transformatsii rynku transportno-lohistychnykh posluh v Ukraini [Peculiarities of the transformation of the market of transport and logistics services in Ukraine]. *Naukoiemni tekhnolohii – Scientific technologies,* no. 4, pp. 389–397. (in Ukrainian)

5. Tokmakova I. V., Cherednychenko O. Yu., Voitov I. M., Palamarchuk Ya. S. (2019) Tsyfrova transformatsiia zaliznychnoho transportu yak faktor yoho innovatsiinoho rozvytku [Digital transformation of railway transport as a factor of its innovative development]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti – Herald of the economy of transport and industry*, no. 68, pp. 125–134. (in Ukrainian)

6. Dolina N. L., Bocharov O. P., Zinenko O. L. (2020) Naukovi pidkhody pry rozrobtsi stratehii tsyfrovoi transformatsii zaliznychnoho transportu [Scientific approaches in developing a strategy for digital transformation of railway transport]. *Zaliznychnyi transport Ukrainy – Railway transport of Ukraine*, no. 1, pp. 11–18. (in Ukrainian)

7. Obruch H. V. (2019) Orhanizatsiino-resursne zabezpechennia tsyfrovoi transformatsii zaliznychnoho transportu [Organizational and resource provision of digital transformation of railway transport]. *Intelekt XXI – Intellect XXI*, no. 6(1), pp. 138–143. (in Ukrainian)

8. Project of the Recovery Plan of Ukraine (2022) Materials of the working group "Restoration and development of infrastructure". Kyiv: National Council for the Recovery of Ukraine from the Consequences of War. Available at: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/restoration-and-development-of-infrastructure.pdf (accessed August 19, 2023). (in Ukrainian)

9. On the introduction of changes to some legislative acts of Ukraine regarding the peculiarities of the regulation of land relations under martial law: Law of Ukraine dated May 12, 2022 No. 2247-IX. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2247-20#Text (accessed August 20, 2023). (in Ukrainian)

Стаття надійшла до редакції 15.09.2023

УДК 336.5
JEL H71, H72, H79
DOI 10.32782/2786-8273/2023-2-11

Роменська К.М.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Університет митної справи та фінансів
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6442-7802

Kateryna Romenska
University of Customs and Finance

Лапа М.О.
аспірант,
Університет митної справи та фінансів
ORCID: https://orcid.org/0009-0001-7773-5502

Maksym Lapa
University of Customs and Finance

ЕФЕКТИВНІСТЬ ТА ЛІКВІДНІСТЬ УПРАВЛІННЯ БЮДЖЕТНИМИ ПОТОКАМИ В УКРАЇНІ

EFFICIENCY AND LIQUIDITY OF BUDGET FLOWS MANAGEMENT IN UKRAINE

Анотація. *Управління бюджетними потоками сьогодні відбувається в надзвичайно складних умовах за всю історію незалежності України, що склались внаслідок повномасштабної агресії з боку російської федерації і введенням воєнного стану в Україні. Розглянуто особливості управління бюджетними потоками, що мають бути спрямованим на цільове, прозоре, ефективне формування та використання бюджетних коштів для орієнтованого на результат фінансового забезпечення воєнних та інших пріоритетних цілей. Проведено оцінку доходів, видатків та дефіциту Державного бюджету України та окреслено можливі напрями удосконалення управління бюджетними потоками. Збалансування вхідних та вихідних потоків бюджетів дасть змогу своєчасно та оперативно реагувати на потреби фінансового забезпечення різних сфер і галузей у період воєнного стану. Ефективність управління фінансовими потоками необхідно посилювати забезпеченням їх ліквідності. Підвищення управління ліквідністю передбачає реалізацію комплексу взаємоузгоджених напрямів, реалізація яких дозволить упередити небажані наслідки розвитку фінансової системи України у воєнний та післявоєнний період.*

Ключові слова: *бюджетні потоки, бюджет, ефективність, ліквідність, доходи, видатки, дефіцит, воєнний стан.*

Abstract. Introduction. *Management of budget flows nowedays takes place in extremely difficult conditions for the entire history of Ukraine's independence, which resulted from full-scale aggression by the russian federation and the introduction of martial law in Ukraine.* ***Purpose.*** *The purpose of the article is to identify and outline possible directions for effective and liquid management of budget flows to overcome the negative consequences of the development of the financial system in the conditions of martial law in Ukraine.* ***Methods.*** *Methods of analysis and synthesis were used in the assessment of indicators of income, expenditure and deficit of the State Budget of Ukraine. Historical and logical approaches were used in determining the factors influencing the management of budget flows in the conditions of martial law in Ukraine.* ***Results.*** *The features of budget flow management, which should be aimed at targeted, transparent, effective formation and using the budget funds for result-oriented financial support of military and other priority goals, are considered. An assessment of the revenues, expenditures and deficit of the State Budget of Ukraine was carried out, and possible directions for improving the management of budget flows were outlined. Balancing the incoming and outgoing flows of budgets will make it possible to respond promptly and promptly to the needs of financial support of various spheres and industries during the period of martial law. The effectiveness of financial flow management must be strengthened by ensuring their liquidity. Improving liquidity management involves the implementation of a set of coordinated directions, the implementation of which will prevent the undesirable consequences of the development of the financial system of Ukraine in the war and post-war period.* ***Conclusion.*** *Measures aimed at ensuring the efficiency and liquidity of budget flow management are: openness and transparency of financial flows of state and local budgets; creating opportunities for the state and local self-government bodies to make forecasts as accurately as possible in the conditions of the medium-term structure of costs; improving the interaction of managers and recipients of budget funds with the bodies of the Treasury of Ukraine.*

Keywords: *budget flows, budget, efficiency, liquidity, income, expenditure, deficit, martial law.*

Постановка проблеми. Повномасштабна війна стала новим фактором впливу на фінансову систему України, що переживає найбільш тривожний момент у своїй історії. З початку повномасштабної війни органами державної влади здійснено заходи щодо переорієнтування бюджету країни на воєнні цілі та здійснення найнеобхідніших соціальних видатків, спрямованих на підтримку життєдіяльності населення. В умовах зміни пріоритетів та обмеженості бюджетних потоків держава та органи місцевого самоврядування мають своєчасно реагувати на потреби фінансового забезпечення заходів функціонування бюджетної сфери,

© Роменська К.М., Лапа М.О., 2023

державних, комунальних підприємств тощо у період воєнного стану. Управління бюджетними потоками в України сьогодні як ніколи має бути спрямованим на цільове, прозоре, ефективне формування та використання бюджетних потоків для орієнтованого на результат фінансового забезпечення сектору безпеки і оборони та вирішення першочергових питань.

Управління ліквідністю бюджетних потоків є важливим напрямом: забезпечення відкритості фінансових потоків державного та місцевих бюджетів із дотриманням захисту інформації з питань бюджету, що передається та обробляється, для підвищення рівня фінансової безпеки держави; створення можливостей держави та органів місцевого самоврядування максимально точно здійснювати прогнозування в умовах середньострокової структури витрат; удосконалення взаємодії розпорядників та одержувачів бюджетних коштів з органами казначейства України.

Саме тому сьогодні, в умовах воєнного стану, нестабільних умовах внутрішнього та зовнішнього середовища, в якому перебуває фінансова система країни, мають бути розроблені та реалізовані заходи, спрямовані на забезпечення ефективності та ліквідності управління бюджетними потоками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми управління бюджетними потоками України, орієнтованого на результат висвітлюють Лисяк Л. [3], Качула С. [3], Кириленко О. [4], Кужелєв М. [5], Малиняк Б. [4], Радіонов Ю. [8]. Авторами досліджено особливості та основні завдання фінансової системи України в умовах трансформаційних процесів, що відбуваються нині в економіці України й потребують чіткої економічної політики та виваженої фінансової стратегії для досягнення позитивних результатів. Розвинуто положення щодо ефективного управління бюджетними видатками як інструменту забезпечення економічного зростання та визначено основні підходи до підвищення ефективності використання бюджетних коштів й удосконалено механізм оцінки результативності бюджетних видатків.

Мета статті полягає у виявленні та окресленні можливих напрямів ефективного та ліквідного управління бюджетними потоками для подолання негативних наслідків розвитку фінансової системи в умовах воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. За умов повномасштабної війни фінансові ресурси держави обмежено. Складна економічна та безпекова ситуація в Україні зумовлює необхідність профінансувати основні видатки, забезпечити ефективність використання бюджетних коштів й відновити розвиток та відновлення регіонів, усуваючи диспропорції розвитку. Обсяги та рух бюджетних потоків України визначаються впливом ескалації військових дій, обстрілами критичної інфраструктури та іншими ризиками, пов'язаними з війною. Від фактичного рівня інтенсивності війни (в т.ч. рівня завданої шкоди інфраструктурі та бізнесу), а також від характеру інформаційного середовища, що впливає на очікування населення та бізнесу, залежатиме економічна активність, а отже, і обсяг коштів, що перерозподіляється через Державний бюджет України та місцеві бюджети.

Джерелами фінансування Державного бюджету України в умовах повномасштабної війни є військові облігації, кредити від Міжнародних фінансових організацій, а також двосторонні кредити та гранти. У 2023 р. продовжить надходити фінансова підтримка країн – міжнародних партнерів: від ЄС та США. Окрім того, на 2023 р. заплановано реалізацію повноцінної програми співпраці з МВФ (Upper-Credit Tranche), що передбачає залучення фінансування для потреб бюджету [8]. Проте сьогодні фінансовій системі країни необхідно розраховувати не лише на зовнішніх, але й на внутрішніх інвесторів, які пов'язують своє майбутнє з Україною. Забезпечуючи максимально можливі в умовах воєнного стану сприятливі умови для внутрішнього інвестування та формуючи поточні й середньострокові орієнтири для бізнесу та інвесторів органи державної влади і місцевого самоврядування покращать умови функціонування економіки та фінансової системи України.

У бюджетному процесі значну роль відіграє бюджетне планування, оскільки від обґрунтованого й достовірного визначення планових показників бюджету залежить ефективність та якість його реалізації. Для належного фінансування всіх галузей та сфер необхідним є складення достовірних планів та прогнозів бюджетних показників. Бюджетне планування є складовою загальнодержавного економічного планування і займає центральне місце у фінансовому плануванні. Від рівня збалансованості бюджету на стадії планування, точності економічних і соціальних прогнозів залежить стабільність функціонування бюджетної сфери і ефективність бюджетних потоків упродовж майбутнього бюджетного періоду.

Досконале управління фінансовими потоками полягає в обґрунтованому плануванні та використанні фінансових потоків державного й місцевих бюджетів і дає можливість учасникам бюджетного процесу усувати структурні диспропорції у соціальній сфері та економіці. Налаштування збалансованого руху фінансових потоків в бюджетному процесі є важливою складовою забезпечення функціонування фінансової системи держави, основне призначення якої є формування та використання фінансових ресурсів, необхідних для реалізації її функцій.

За даними звітності про виконання бюджету останні роки Державний бюджет України виконується з великим бюджетним дефіцитом [2] (табл. 1).

Таблиця 1

Доходи, видатки та дефіцит Державного бюджету України, млн грн

Рік	Доходи	Видатки	Дефіцит
2017	793441,90	839453,00	-47882,10
2018	928114,90	985851,80	-59251,10
2019	998344,90	1075122,10	-80993,70
2020	1076 027,00	1288121,30	-217611,00
2021	1296852,92	1490258,91	-197937,43
2022	1787395,62	2705423,31	- 914701,73

Джерело: [2]

Упродовж 2017–2022 рр. обсяг доходів збільшився в 2,3 рази (125%), обсяг видатків – в 3,2 рази (222%), а обсяг дефіциту бюджету зріс в 19 разів (1810%). Причиною зростання дефіциту бюджету є зменшення темпів зростання доходів бюджету та перевищення темпів зростання видатків над темпами зростання доходів (табл. 2).

Таблиця 2

Темпи приросту доходів, видатків та дефіциту Державного бюджету України, млн грн

Рік	Приріст доходів, %	Приріст видатків, %	Приріст дефіциту (-), %
2017	28,75	22,57	-31,9
2018	17,0	17,4	23,7
2019	7,6	9,1	36,7
2020	7,8	19,8	168,7
2021	20,5	15,7	-9,0
2022	37,8	81,5	362,1

Джерело: [2]

Падіння темпів приросту доходів та видатків Державного бюджету України упродовж 2017–2019 рр. відбувається, здебільшого, внаслідок впливу структурних дисбалансів на фінансову систему, що породжують появу нових дисбалансів. Дефіцит бюджету зростає високими темпами: у 2022 р. порівняно з 2021 р. приріст набув максимального значення і становив 362,1%. У 2017 р. та 2021 р. темп приросту дефіциту зменшився у порівнянні з попередніми роками через випередження темпів приросту доходів над темпами видатків у ці роки (рис. 1).

Ефективність управління фінансовими потоками необхідно посилювати забезпеченням їх ліквідності. Збалансування вхідних та вихідних потоків бюджетів дасть змогу своєчасно та оперативно реагувати на потреби фінансового забезпечення заходів оборони, захисту безпеки населення та функціонування бюджетної сфери, державних та комунальних підприємств різних сфер і галузей у період воєнного стану. Підвищення управління ліквідністю передбачає реалізацію комплексу взаємоузгоджених напрямів (табл. 2).

В умовах воєнного стану в Україні Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану» визначено механізм виконання в особливому режимі повноважень органами Казначейства України, пов'язаних із здійсненням казначейського обслуговування бюджетних коштів та коштів інших клієнтів. Постановою визначено черговість здійснення платежів за дорученнями клієнтів з урахуванням ресурсної забезпеченості єдиного казначейського рахунка. У першу чергу фінансуються: видатки на національну безпеку і оборону та на здійснення заходів правового режиму воєнного стану, а також розпорядників (одержувачів) бюджетних коштів, залучених до вирішення завдань, пов'язаних із запровадженням і здійсненням заходів правового режиму воєнного стану, розпорядників (одержувачів) коштів державного бюджету, які забезпечують обладнання робочих місць для виконання функціональних обов'язків оперативним складом пунктів управління у можливих місцях розгортання Ставки Верховного Головнокомандувача та здійснюють матеріально-технічне, транспортне, соціально-побутове та інше забезпечення діяльності Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Ради національної безпеки і оборони України, Офісу Президента України [7].

З метою відновлення України Указом Президента України № 266/2022 від 21 квітня 2022 р. утворено Національну раду з відновлення України від наслідків війни. Національна рада з відновлення України від наслідків війни є консультативно-дорадчим органом при Президентові України. Основними завданнями Ради є:

– розроблення плану заходів з післявоєнного відновлення та розвитку України, який, зокрема, передбачатиме відновлення і розбудову транспортної, медичної, соціальної, комунальної, виробничої інфраструктури та житла, інфраструктури енергетики, зв'язку, військової інфраструктури і військово-промислового комплексу, структурну модернізацію та перезапуск економіки, заходи з подолання безробіття, підтримки сімей з дітьми, вразливих верств населення, осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах внаслідок війни, відновлення та збереження об'єктів культурної спадщини;

– визначення та напрацювання пропозицій щодо пріоритетних реформ, прийняття та реалізація яких є необхідними у воєнний і післявоєнний періоди;

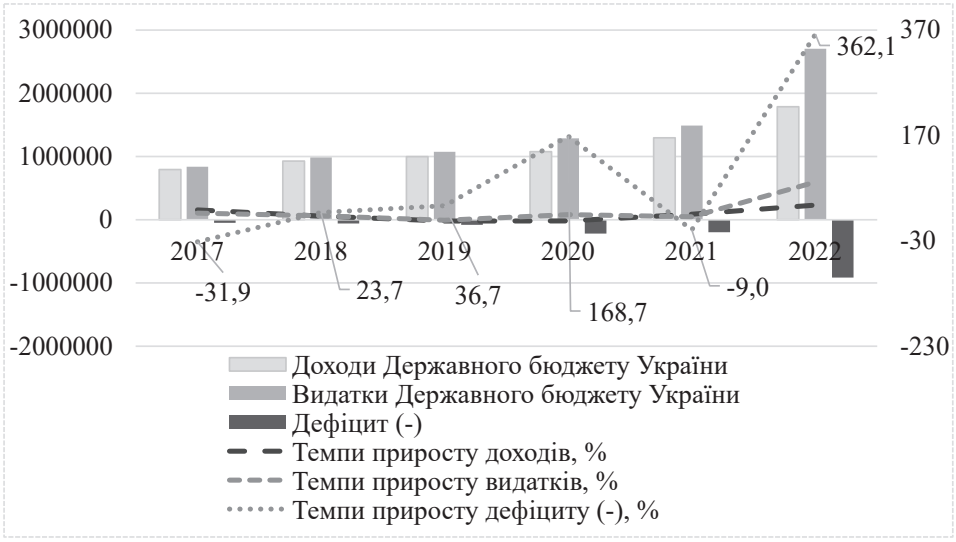

Рис. 1. Доходи, видатки та дефіцит Державного бюджету України, млн грн

Джерело: [2]

Таблиця 2

Ліквідність управління бюджетними потоками

Напрям:	Результат:
Своєчасне та повне отримання інформації про стан залишків єдиного казначейського рахунку	– Оперативне, прозоре обґрунтоване рішення з питань управління бюджетними потоками.
Наявність точних прогнозів руху коштів на єдиному казначейському рахунку, а саме поденних – на три місяці, помісячних – на шість місяців.	– Відсутність потреби утримувати більші залишки коштів на єдиному казначейському рахунку або валютних рахунках Казначейства, ніж це необхідно; – Запобігання ситуації тимчасової нестачі коштів для безперебійного фінансування видатків відповідного бюджету та інших витрат.
Низька активність розпорядників бюджетних коштів у першому півріччі, нерівномірність використання бюджетних асигнувань на здійснення капітальних видатків	– Чіткі плани і прогнози з рівномірним використанням бюджетних асигнувань на здійснення капітальних видатків протягом бюджетного року; – Раннє інформування розпорядників та одержувачів про очікувані разові платежі; – Складання та дотримання графіків платежів.
Удосконалення взаємодії розпорядників та одержувачів бюджетних коштів з органами казначейства України	– Покращення координації між органами Казначейства України з розпорядниками та одержувачами бюджетних коштів; – Спрощення процедур обміну інформацією; – Впровадження автоматизації обміну необхідними даними із забезпеченням захисту цих даних.

– підготовка стратегічних ініціатив, проектів нормативно-правових актів, прийняття і реалізація яких є необхідними для ефективної роботи та відновлення України у воєнний і післявоєнний періоди [6].

Висновки. За умов воєнного стану в Україні на управління бюджетними потоками здійснюють вплив багато чинників, що визначають рівень безпеки життєдіяльності та рівень економічної діяльності в країні. Одним із таких чинників є зростання дефіциту бюджету через нестачу доходних джерел для покриття усіх витрат, переважна частка яких компенсуються за рахунок міжнародної фінансової допомоги. Це зумовлює органи державної влади вносити зміни до бюджетного законодавства та зміни до бюджетного процесу, пов'язані з внесенням змін до бюджетів, перерозподілом та пріоритетністю здійснення видатків бюджетів. Ключовим напрямом бюджетних видатків залишається безпека та оборона, тому центральні органи виконавчої влади приймають низку швидких, ефективних, оперативних рішень з метою ефективного та у повній мірі фінансування програм та заходів, передбачених бюджетом.

Підвищення ефективності та ліквідності управління бюджетними потоками у поєднанні з проведенням інвестиційної політики, міжнародного інвестиційного співробітництва органами державної влади та органами місцевого самоврядування дасть значний поштовх відновленню економіки та фінансової системи України у найближчій перспективі.

Бібліографічний список:

1. Бюджетний кодекс України : Закон України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/page (дата звернення: 12.09.2023).
2. Інформація Міністерства фінансів України про виконання Державного бюджету України за 2022 рік. URL: https://www.mof.gov.ua/uk/budget_2022-538 (дата звернення: 14.09.2023).
3. Лисяк Л., Качула С., Абдін А. Бюджетна політика у сфері видатків в координатах соціального розвитку. *Світ фінансів.* 2020. № 4(65). С. 39–55. URL: http://dspace.dsau.dp.ua/jspui/handle/123456789/4487
4. Malyniak B., Martyniuk O., Kyrylenko O. Corruption and efficiency of public spending in states with various public management types. *Economic Annals-XXI*. 2019. Vol. 178(7-8). P. 17–27. DOI: https://doi.org/10.21003/ea.V178-02
5. Kuzheliev M., Rekunenko I., Nechyporenko A., Nemsadze G. Discretionary budget expenditure in the system of state regulation of the country's socioeconomic development. *Public and Municipal Finance*. 2018. No. 7. P. 8–18. DOI: https://doi.org/10.21511/pmf.07(4).2018.02
6. Положення про Національну раду з відновлення України від наслідків війни : Указ Президента України № 266/2022 від 21 квітня 2022 р. URL: https://www.president.gov.ua/documents/2662022-42225
7. Про затвердження Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 9 червня 2021 р. № 590. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-2021-%D0%BF#Text
8. Радіонов Ю. Державні фінанси в забезпеченні стабільності фінансової системи країни. *Економіка України*. 2022. № 9. С. 77–98. DOI: https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.09.077
9. Фінансування державного бюджету України з початку повномасштабної війни. Міністерство фінансів України. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/ukraines_state_budget_financing_since_the_beginning_of_the_full-scale_war-3435

References:

1. Biudzhetnyi kodeks Ukrainy [Budget Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 08.07.2010. No. 2456-VI. Available at: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/page (accessed September 12, 2023).
2. Informatsiia Ministerstva finansiv Ukrainy pro vykonannia Derzhavnoho biudzhetu Ukrainy za 2022 rik [Information from the Ministry of Finance of Ukraine on the implementation of the State Budget of Ukraine for 2022]. Available at: https://www.mof.gov.ua/uk/budget_2022-538 (accessed September 14, 2023).

3. Lysiak L., Kachula S., Abdin A. (2020) Biudzhetna polityka u sferi vydatkiv v koordynatakh sotsialnoho rozvytku [Budget policy in the sphere of expenditures in the coordinates of social development]. *Svit finansiv – The world of finance,* no. 4(65), pp. 39–55. Available at: http://dspace.dsau.dp.ua/jspui/handle/123456789/4487

4. Malyniak B., Martyniuk O. & Kyrylenko O. (2019) Corruption and efficiency of public spending in states with various public management types. *Economic Annals-XXI*, vol. 178(7-8), pp. 17–27. DOI: https://doi.org/10.21003/ea.V178-02

5. Kuzheliev M., Rekunenko I., Nechyporenko A. and Nemsadze G. (2018) Discretionary budget expenditure in the system of state regulation of the countrys socioeconomic development. *Public and Municipal Finance*, no. 7, pp. 8–18. DOI: https://doi.org/10.21511/pmf.07(4).2018.02

6. Polozhennia pro Natsionalnu radu z vidnovlennia Ukrainy vid naslidkiv viiny [Regulations on the National Council for the Recovery of Ukraine from the Consequences of the War]: Ukaz Prezydenta Ukrainy No. 266/2022 vid 21 kvitnia 2022. Available at: https://www.president.gov.ua/documents/2662022-42225

7. Pro zatverdzhennia Poriadku vykonannia povnovazhen Derzhavnoiu kaznacheiskoiu sluzhboiu v osoblyvomu rezhymi v umovakh voiennoho stanu [On the approval of the Procedure for the exercise of powers by the State Treasury Service in a special regime under martial law]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 9 chervnia 2021. No. 590. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-2021-%D0%BF#Text

8. Radionov Yu. (2022) Derzhavni finansy v zabezpechenni stabilnosti finansovoi systemy krainy [tate finances in ensuring the stability of the country's financial system]. *Ekonomika Ukrainy – Ukraine economy*, no. 9, pp. 77–98. DOI: https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.09.077

9. Finansuvannia derzhavnoho biudzhetu Ukrainy z pochatku povnomasshtabnoi viiny. Ministerstvo finansiv Ukrainy [Funding of the state budget of Ukraine since the beginning of the full-scale war]. Available at: https://mof.gov.ua/uk/news/ukraines_state_budget_financing_since_the_beginning_of_the_full-scale_war-3435

Стаття надійшла до редакції 15.09.2023

УДК 336.2:339.5
JEL M42, F38
DOI 10.32782/2786-8273/2023-2-12

Рябчук О.Г.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри аудиту, державного фінансового контролю та аналізу,
Державний податковий університет
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8656-6720

Oksana Riabchuk
State Tax University

Салямон-Міхєєва К.Д.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри аудиту, державного фінансового контролю та аналізу,
Державний податковий університет
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8001-0468

Kateryna Saliamon-Mikhieieva
State Tax University

СУЧАСНІ РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ МИТНОГО АУДИТУ В УКРАЇНІ

CURRENT REALITIES AND PROSPECTS OF CUSTOMS AUDIT IN UKRAINE

Анотація. *Дослідження присвячене аналізу сучасних реалій та перспектив митного аудиту в Україні. Основною метою дослідження є детальний розгляд важливих аспектів митного аудиту в Україні в контексті євроінтеграції та військових дій, економічного і технологічного розвитку, з виокремленням ключових викликів та можливостей удосконалення. Дослідження базується на аналізі актуальних наукових джерел та сучасних публікацій, а також на використанні методів аналізу та синтезу для з'ясування суттєвих аспектів митного аудиту. Результати дослідження можуть слугувати основою для розробки та впровадження ефективних реформ у сфері митного аудиту в Україні. Практична реалізація запропонованих рекомендацій дозволить покращити якість процедур митного аудиту, забезпечити більшу відповідність міжнародним стандартам, сприятиме розвитку економіки та підвищенню прозорості в митному секторі.*

Ключові слова: *митний аудит, митний пост-аудит, митний контроль, державний фінансовий контроль, воєнний стан.*

Abstract. Introduction. *The study is devoted to the analysis of modern realities and prospects of customs audit in Ukraine. The current state of customs audit in Ukraine is characterized by numerous problems, a number of which were deepened as a result of the martial law. This created additional challenges for effective control and implementation of international standards, where the state reduced economic pressures, but created opportunities for abuses and corruption to develop. In view of the situation in Ukraine, the issue requires a detailed consideration of important aspects of customs activity in the context of European integration and military operations, highlighting key challenges and opportunities. The* ***purpose*** *of the article is a comprehensive analysis of modern realities and prospects of customs audit in Ukraine, taking into account military, political, technological and legislative factors. The research* ***methodology*** *is based on the analysis of current sources and literature, as well as on the use of analysis and synthesis methods to clarify the essential aspects of the customs audit.* ***Results.*** *In the course of the research, numerous problems in the field of customs audit were revealed, such as fiscal orientation, unbalanced tax policy, problems of determining the customs value, non-compliance of taxation with the EU, etc. At the same time, the research process also outlined prospects for overcoming these problems, in particular through a change in fiscal orientation, reforming tax policy, using digital technologies and ensuring adequate training of specialists. In particular, the introduction of digital technologies and the optimization of procedures also have the potential to contribute to the automation and improvement of the accuracy of customs audits. In addition, ensuring adequate training of qualified specialists in this field plays an important role in improving the quality of customs audit.* ***Conclusions.*** *There are significant prospects for overcoming problems in the field of customs audit. It is important to change the fiscal focus in favor of more effective control and compliance with customs regulations. Reforming the tax policy, improving the system for determining the customs value and harmonizing taxation with the EU will contribute to reducing discrepancies and simplifying procedures. In the conditions of war, the state has the opportunity to reduce the tax pressure on the economy by reducing the control function, but the task of the customs audit in this case is to make sure that these inputs do not lead to abuse and corruption. Thus, the results of the study can serve as a basis for the development and implementation of effective reforms in the field of customs audit in Ukraine. Practical implementation of the proposed recommendations will improve the quality of customs procedures, ensure greater compliance with international standards, contribute to the development of the economy and increase transparency in the customs sector.*

Keywords: *customs audit, customs post-audit, customs control, state financial control, martial law.*

Постановка проблеми. Сучасні реалії та перспективи митного аудиту в Україні на сьогоднішній день відображають важливі аспекти, пов'язані з впровадженням ефективних практик та реформ, спрямованих на покращення митної діяльності в контексті євроінтеграції та глобалізації. Митний аудит в Україні є необхідним інструментом для забезпечення прозорості, ефективності та відповідності митних процедур вимогам міжнародного співтовариства.

Проте, сучасний стан митного аудиту в Україні характеризується численними проблемами. Перш за

© Рябчук О.Г., Салямон-Міхєєва К.Д., 2023

все, домінування фіскальної спрямованості у митних практиках часто перешкоджає належному та ефективному митному контролю. Незбалансована податкова політика для маловартісних посилок ускладнює процеси митного оформлення та може призвести до недостатньої обробки даних. Проблеми визначення митної вартості та відсутність відповідності оподаткування з ЄС також потребують ретельного вирішення. Низка проблем у митному аудиті була поглиблена внаслідок військового стану. Це створило додаткові виклики для ефективного контролю та впровадження міжнародних стандартів, коли держава зменшила економічний тиск, однак виникли більші можливості для зловживань та корупції.

Незважаючи на ці виклики, існують перспективи для подолання цих проблем та покращення митного аудиту в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна тема митного аудиту в Україні привертає значну увагу в науковому середовищі, особливо в контексті її інтеграції в Європейський Союз. Гуцул І. звертає увагу на імплементацію зарубіжного досвіду в українські процеси митного контролю, підкреслюючи важливість адаптації досвіду зарубіжних країн для української реальності [1]. Вивчення проблемних аспектів та напрямів удосконалення митного пост-аудиту в Україні проводили Бортнікова М. та Чиркова Ю. Вони акцентують увагу на необхідності системних змін для забезпечення ефективності цього контролю [2]. Степаненко С. також долучається до дискусії, намагаючись виявити шляхи удосконалення митного контролю та переміщення товарів через митний кордон України. Він звертає увагу на стратегічні аспекти та необхідність відповідності міжнародним стандартам [3]. Інтерес до теми підтримує і Алішаускас В., який аналізує перспективи інтеграції України в митну систему ЄС у 2023 році [4]. Згідно з баченям Пероганич Ю., актуальним є питання про те, яка реформа потрібна українській митниці для адаптації до сучасних умов [5]. Вдовіна Г. розглядає проблеми та перспективи митного контролю, зокрема, недоліки в існуючих механізмах та можливі шляхи їх вирішення [6]. У контексті зарубіжного досвіду, Харкавий М. пропонує розглянути митний пост-аудит як складову частину глобальної системи фінансового контролю [7].

Фальковський А. та Єршов Д. розглядають митний пост-аудит як інструмент для пришвидшення міжнародного товарообігу та введення нової концепції партнерських відносин між митницею та суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності [9]. Батанова Л. та Шереметинська О. з Кравцем Ю. акцентують увагу на конкретних проблемних аспектах митного пост-аудиту в Україні, серед яких слабкі механізми взаємодії між сторонами процесу [10; 11].

Загалом, публікації свідчить про складність та багатогранність теми митного аудиту в Україні, акцентуючи на важливості системних реформ та необхідності адаптації до міжнародних стандартів.

Недостатньо вивчені питання включають: вплив війни на митний аудит, роль технологічних інновацій в оптимізації процесу, психологічні аспекти взаємодії між учасниками, соціальну відповідальність, ступінь гармонізації національного законодавства з міжнародними нормами.

Мета статті – комплексний аналіз сучасних реалій та перспектив митного аудиту в Україні з урахуванням військових, політичних, технологічних та законодавчих факторів. Це передбачає вивчення впливу цих факторів на якість митного аудиту, ідентифікацію основних проблем та визначення потенційних шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Прискорення євроінтеграційних процесів в Україні та зростання торгівлі з європейськими країнами ставлять перед нашою країною завдання знаходження постійних шляхів для більш ефективної організації митної діяльності. Це також підвищує рівень національної та зовнішньоекономічної безпеки України, що особливо актуально в умовах війни. Успішність процесів інтеграції України в світовий економічний простір великою мірою визначається якістю її митної політики [11]. Митне регулювання повинно гармонійно поєднувати виконання фіскальних функцій із забезпеченням конкурентоспроможності національної економіки в умовах сучасної глобалізації. У цьому аспекті вагоме значення має митний аудит, оскільки світовий досвід переконливо доводить, що саме він є однією з найбільш розповсюджених форм митного контролю у світі. На конференції ООН з торгівлі та розвитку ЮНКТАД визнано митний аудит («post-clearance audit») найефективнішою формою митного контролю, і його питома вага повинна становити 80–90% [6]. Відтак, митний аудит є ключовим інструментом для забезпечення дотримання митного законодавства та оптимізації митних операцій.

Сутність митного аудиту полягає у проведенні ретельного аналізу митних операцій та документації, що стосуються переміщення товарів через кордони країни. Цей процес включає попередній аудит та пост-аудит. Головна мета митного пост-аудиту полягає у виявленні можливих порушень чинного митного законодавства, що можуть виникнути після проведення митного оформлення товарів та їх випуску у вільний обіг [3; 11].

Основне завдання митного аудиту в Україні полягає у здійсненні контролю за імпортом після випуску товарів у вільний обіг, нагляд за використанням пільгових режимів, перевірку внутрішніх процедур та систем реєстрації даних, пов'язаних з експортом та імпортом товарів, а також попередній аудит для надання економічним операторам права використовувати спрощені процедури та режими [7]. Загалом ці завдання забезпечують ефективний контроль, відповідність митним правилам та сприяють розвитку зовнішньоекономічних відносин.

Всесвітня митна організація визнає значущість митного пост-аудиту і розробила методичні рекомендації, які дають країнам-членам покрокову інструкцію для впровадження такого контролю. Ці рекомендації включають критерії ризику, інструменти для перевірки та аналізу результатів [3].

Зокрема, митний пост-аудит як форму митного контролю було впроваджено в Україні згідно з Кіотською конвенцією 1973 року, що набула чинності для України в 2011 році.

Всесвітня митна організація визначає митний пост-аудит як структурований аналіз комерційних систем, контрактів, звітів і фізичних запасів, щоб поліпшити відповідність технічним стандартам [4, с. 70].

В умовах війни митна служба України стикається з рядом специфічних викликів, що вимагають суттєвого

перегляду традиційних методів роботи. Основний акцент робиться на пошуку балансу між контролем і сприянням міжнародній торгівлі. Це означає, що в умовах воєнного стану недостатньо лише зосереджуватися на обмежувальних мірах; важливо також підтримувати економічну активність, необхідну для стабільності країни [12].

Ключова ініціатива – це підвищення безпекових функцій митниці. Це є логічним, оскільки в умовах війни ризик незаконного переміщення зброї та інших небезпечних товарів через кордон різко зростає. Планується, що Держмитслужба може отримати статус правоохоронного органу, що забезпечить їй більші повноваження у цьому контексті. Однак, попри безпекову функцію, ключовими функціями митниці є фіскальна, економічна та контролююча.

В умовах воєнного стану митний аудит в Україні пройшов ряд змін, адаптуючись до нових обставин та викликів. Ці зміни вплинули на ключові аспекти роботи митних органів, в тому числі на проведення документальних перевірок, взаємодію з іншими державними інституціями, а також на збір митних платежів. Розглянемо найбільш значущі зміни, що відбулися за 2022 та 2023 роки.

Митний безвіз. В умовах воєнного стану в Україні важливим кроком стало впровадження так званого «митного безвізу», який включає в себе нову комп'ютеризовану транзитну систему (NCTS). Система стала інструментом для ефективного керування митними процесами, навіть, ускладненими військовими діями. Приєднання до Конвенції про загальний транзит також спростило міжнародні митні операції та забезпечило додаткову прозорість [4].

Гармонізація митного законодавства. Внесення змін до Митного кодексу України є іншим важливим досягненням, яке забезпечує виконання близько 30% зобов'язань України в рамках Угоди про асоціацію з ЄС. Ці зміни підготовлені спільно з спеціалістами Держмитслужби, Мінфіну, а також Командами підтримки реформ (RST) митної служби та Мінфіну. За оцінками міжнародних експертів, ці зміни сприятимуть гармонізації національного законодавства з Митним кодексом Євросоюзу [4].

Призупинення документальних перевірок. Згідно з законодавством, документальні перевірки на період дії воєнного стану офіційно призупинено. Це обмежило можливості митних органів у виявленні та притягненні до відповідальності потенційних порушників [12], однак посилило військове забезпечення та економічні процеси.

Зупинення строків давності. Під час воєнного стану строки давності, згідно з податковим законодавством, також зупинені. У результаті, період воєнного стану не враховується у розрахунках строків для встановлення податкової відповідальності, що також стало поштовхом для посилання економічних процесів та логістики в сфері військового забезпечення.

Міжнародна співпраця. Великий відсоток виявлених порушень базується на інформації від іноземних державних органів, підкреслюючи важливість міжнародної співпраці в цей час [12].

Ці факти свідчать, що митний аудит в Україні в умовах воєнного стану знаходиться в особливому режимі, який намагається збалансувати між необхідністю контролю і викликами, що виникли через надзвичайну ситуацію. Попри зміни в регулювання діяльності митниці та у митному аудиті, сфера не усунула низку проблем, які були актуальними в довоєнний час.

Аналіз наукових публікацій дозволив виявити низку проблем, що визначають сучасні реалії митного аудиту. Розглянемо деякі з них.

1. Фіскальна направленість митних органів. Однією з найбільших проблем в митному аудиті в Україні є домінування фіскальної направленості. Це означає, що основна увага митних органів зосереджена на зборі податків, в той час, як інші аспекти, такі як контроль безпеки та зовнішньоекономічна діяльність, часто залишаються без належної уваги [6].

2. Незважені податкові норми для маловартісних посилок. Податкова політика України стосовно маловартісних посилок вкрай незважена. Наприклад, податок справляється не з повної вартості посилки, якщо її вартість перевищує 150 євро, а лише з різниці між повною вартістю і 150 євро. Така система не тільки не відповідає міжнародним стандартам, але і породжує абсурдні ситуації. Наприклад, з товару вартістю 155 євро буде стягнуто лише 1 євро податку [5].

3. Визначення митної вартості. Проблема правильного визначення митної вартості в Україні є дуже актуальною. Це виражається у зростанні кількості судових спорів з цього питання. Специфіка проблеми полягає не стільки у відсутності повноважень митних органів порівнювати заявлену митну вартість з реальними витратами, скільки у недосконалості існуючих механізмів для цього. Обмеження фінансового, організаційного та кадрового характеру перешкоджають ефективній реалізації цих інструментів [6].

4. Неузгодженість оподаткування електронної торгівлі з ЄС. З 1 липня 2021 року в Європейському Союзі діє нова система оподаткування електронної торгівлі, яка вимагає оподаткування всіх товарів, що продаються онлайн і імпортуються з-за меж ЄС, незалежно від їхньої ціни. У контексті України ця зміна створює низку проблем, особливо, якщо врахувати, що країна підвищила ліміт вартості товарів у посилках для звільнення від оподаткування [5].

5. Процедурні та організаційні питання. Серйозними перешкодами на шляху ефективного митного аудиту в Україні є ряд процедурних та організаційних проблем. Наприклад, існують значні організаційні, фінансові та кадрові обмеження, які перешкоджають реалізації контрольних інструментів і спричиняють низьку ефективність системи [6].

6. Проблема обґрунтованих підозр. Під час митного аудиту виникає проблема, коли товари спочатку пропускаються через кордон і проходять митне оформлення, а потім їх перевіряють через підозру у заниженні вартості. Для вирішення цього, важливо дотримуватися концепції «обґрунтованої підозри». Згідно з нею, митний орган має надати обґрунтовані факти, які підтверджують порушення митних правил підприємством [8].

7. Нелегальна діяльність та контрабанда. Особливу увагу в системі митного аудиту в Україні заслуговує проблема нелегальної діяльності та контрабанди. Існує низка випадків, коли товари пропускаються через митну територію з незаконним звільненням від митного контролю, і це серйозно підриває ефективність всієї системи [6].

8. Проблема цифровізації. В умовах глобалізації та цифровізації, митний аудит в Україні стикається з

Таблиця 1

Проблеми митного аудиту та напрями їх вирішення

Проблема	Можливе вирішення
Фіскальна орієнтація митних органів	Збільшити акцент на ефективності митного аудиту, дотриманні митних норм замість фіскальної орієнтації
Незбалансовані податкові ставки для малоцінних посилок	Перегляд та реформа податкової політики, забезпечення відповідності міжнародним стандартам
Неефективне визначення митної вартості	Розробка прозорих та зрозумілих процедур для визначення митної вартості товарів з використанням сучасних методів
Несумісність оподаткування електронної комерції з вимогами ЄС	Узгодження системи оподаткування електронної торгівлі з новими вимогами ЄС
Процедурні та організаційні проблеми	Перегляд та оптимізація процедур митного аудиту, впровадження сучасних інформаційних технологій, забезпечення координації між відповідними органами
Проблема запобігання недобросовісним практикам	Впровадження ефективної системи для перевірки та виявлення можливих порушень
Незаконні види діяльності та контрабанда	Посилення контролю та покращення механізмів для виявлення та припинення незаконних видів діяльності, що забезпечить високу ефективність митного аудиту

Джерело: розроблено авторами

новими викликами. Є необхідність адаптувати національне митне законодавство до стандартів Європейського Союзу. Ці виклики потребують глибокого перегляду і актуалізації національних норм та процедур [6].

9. Недостатня кількість кваліфікованих фахівців, здатних виконувати митний аудит. Це пояснюється відсутністю в Україні відповідної освіти та практичного досвіду для набуття достатньої компетентності цими працівниками, а також неможливістю залучення фахівців із суміжних галузей через відсутність законодавчої підтримки. Ця проблема ускладнює забезпечення ефективного митного контролю та веде до можливих порушень у митних операціях [2].

Систематизуємо основні проблеми митного аудиту та визначимо ключові напрями їх вирішення (табл. 1).

Перспективи митного аудиту в Україні більшою мірою направлені на вирішення інтеграційних процесів. Сучасні процедури митного контролю надбудовані на використанні цифрових технологій як основного інструмента. Світовий розвиток ставить перед аудиторами нові виклики у спрощенні митних процедур для здійснення міжнародних торговельних операцій. Для цього впроваджуються електронні інформаційні системи, які є функціонально сумісними між різними країнами та забезпечують доступність, безпеку, об'єднаність та контроль. Використання цифрових рішень дозволяє не лише ефективно працювати в сучасному глобалізованому світі, але й раціонально використовувати час та ресурси, що призводить до збільшення прибутковості [1, с. 7].

Розвиток пост-митного контролю допоможе прискорити митні процедури та сприятиме інтеграції економіки України в європейське співтовариство. Для цього рекомендованим є :

– залучення аудиторських фірм. Для здійснення пост-митного контролю можна використовувати послуги аудиторських фірм, що сприятиме обґрунтованості та ефективності процесу;

– зміни до законодавства. Необхідно внести зміни до законів та нормативних актів, щоб чітко визначити функції пост-митного контролю;

– розробка методичного забезпечення. Необхідно розробити методичні вказівки та стратегії для проведення пост-митного контролю;

– спрощені прикордонні процедури. Розробка спрощених процедур на кордоні сприятиме прискоренню митного оформлення.

Висновки. Сучасні реалії та перспективи митного аудиту в Україні відображають важливі аспекти, пов'язані з впровадженням ефективних практик та реформ для покращення митної діяльності в контексті євроінтеграції та глобалізації. Україна стикається з численними проблемами у сфері митного аудиту, включаючи домінування фіскальної спрямованості, незбалансовану податкову політику, проблеми визначення митної вартості, відсутність відповідності оподаткування нормам ЄС та іншими проблеми, в тому числі тими, що викликані війною.

Однак, існують перспективи для подолання цих викликів. Перш за все, важливою є зміна фіскальної спрямованості контролю на користь підвищення його якості, ефективності та дотримання митних норм. Реформування податкової політики, вдосконалення системи визначення митної вартості та гармонізація оподаткування з правилами ЄС сприятимуть зменшенню невідповідностей та спрощенню митних процедур.

Запровадження цифрових технологій та оптимізація контрольних процедур також повинні сприяти покращенню ефективності митного аудиту. Крім того, забезпечення підготовки кваліфікованих фахівців у цій галузі відіграє важливу роль у підвищенні якості митного аудиту. Це може бути досягнуто через впровадження та розвиток спеціалізованих освітньо-професійних програм.

Також, в умовах війни, держава має можливість зменшити тиск на економіку через послаблення контролюючої функції, однак завдання митного аудиту в цьому випадку – переконатися, що таке нововведення не призведе до зловживань та корупції.

Таким чином, сучасні реалії та перспективи митного аудиту в Україні свідчать, що необхідно впроваджувати системні реформи, орієнтовані на покращення ефективності, прозорості та відповідності митних процедур міжнародним стандартам. Вирішення проблем митного аудиту відіграє ключову роль у забезпеченні сталого розвитку України в умовах євроінтеграції та економічного відновлення після війни.

Бібліографічний список:

1. Гуцул І. Імплементація досвіду зарубіжних країн в українську практику митного контролю. *Економіка та суспільство.* 2021. № 28. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-28-47
2. Бортнікова М., Чиркова Ю. Митний пост-аудит в Україні: проблемні аспекти та напрями удосконалення. *Економіка та суспільство.* 2022. № 44. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-55 (дата звернення: 20.08.2023).
3. Степаненко С.В. Напрями удосконалення митного контролю та переміщення товарів через митний кордон України. *Актуальні проблеми політики.* 2023. Вип. 71. URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/71_2023/7.pdf (дата звернення: 20.08.2023).
4. Алішаускас В. Вступаючи у 2023 рік: підсумки та перспективи інтеграції України до митної системи ЄС. 2023. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3654027-vstupauci-u-2023-rik-pidsumki-ta-perspektivi-integracii-ukraini-do-mitnoi-sistemi-es.html (дата звернення: 20.08.2023).
5. Пероганич Ю. Яка реформа потрібна митниці. 2023. URL: https://www.epravda.com.ua/columns/2023/05/31/700690/ (дата звернення: 20.08.2023).
6. Вдовіна Г. Проблеми та перспективи здійснення митного контролю в Україні. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету.* Одеса : ОНЕУ. 2020. № 1-2 (274-275), С. 80–92.
7. Харкавий М. Митний пост-аудит: зарубіжний досвід та вітчизняна практика. *Світ фінансів.* № 3. 2013. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/12110/1/%D0%A5%D0%B0%D1%80%D0%BA%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D0%B9%20%D0%9C..pdf (дата звернення: 27.08.2023).
8. Качмар О. Митні перевірки: митний пост-аудит та концепція «обґрунтованої підозри». 2021. URL: https://vkp.ua/publication/mitni-perevirki-mitniy-post-audit-ta-kontseptsiya-obgruntovanoyi-pidozri (дата звернення: 27.08.2023).
9. Фальковський А.О., Єршов Д.А. Митний пост-аудит як інструмент пришвидшення міжнародного товарообігу та переходу до якісно нової концепції партнерських відносин «Митниця – суб'єкти ЗЕД». *LEX PORTUS* № 4(18). 2019. URL: https://lexportus.net.ua/vipusk-4-2019/falkovskyi_a_o_yershov_d_a_mytnyi_post_audyt_yak_instrument_pryshvydshennia_mizhnarodnoho_tovaroobihu_ta_perekhodu_do_yakisno_novoi_kontseptsii_partnerskykh_vidnosyn_mytnytsia_subiekty_zed.pdf (дата звернення: 29.08.2023).
10. Батанова Л.О. Митний пост-аудит в Україні та проблемні аспекти його здійснення в сучасних умовах. 2016. URL: https://lexportus.net.ua/vipusk-1-2016/batanova.pdf (дата звернення: 20.06.2023).
11. Шереметинська О.В., Кравець Ю.Т. Особливості проведення митного пост-аудиту в Україні. *Ефективна економіка.* 2016. № 3. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4829 (дата звернення: 25.08.2023).
12. Митний аудит в умовах воєнного стану. 2023. URL: https://customs.gov.ua/en/news/novini-20/post/mitnii-audit-v-umovakh-voiennogo-stanu-948 (дата звернення: 28.08.2023).

References:

1. Hutsul I. (2021) Implementatsiya dosvidu zarubizhnykh krain v ukrainsku praktyku mytnoho kontrolyu [Implementation of the experience of foreign countries into Ukrainian customs control practice]. *Ekonomika ta suspil'stvo – Economy and society,* no. (28). DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-28-47
2. Bortnikova M. & Chyrkova Y. (2022) Mytnyi post-audyit v Ukraini: problemni aspekty ta napryamy udoskonalennia [Customs post-audit in Ukraine: Problematic aspects and directions for improvement]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society,* no. (44). DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-55
3. Stepanenko S.V. (2023) Napryamy udoskonalennia mytnoho kontrolyu ta peremishchennia tovariv cherez mytnyi kordon Ukrainy [Directions for improving customs control and the movement of goods across the customs border of Ukraine]. *Aktualni problemy polityky – Actual problems of politics*, vol. 71. Available at: http://app.nuoua.od.ua/archive/71_2023/7.pdf
4. Alishauskas V. (2023) *Vstupayuchi u 2023 rik: pidsumky ta perspektyvy intehratsii Ukrainy do mytnoi systemy ES* [Entering 2023: Summary and prospects of Ukraine's integration into the EU customs system]. Available at: https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3654027-vstupauci-u-2023-rik-pidsumki-ta-perspektivi-integracii-ukraini-do-mitnoi-sistemi-es.html
5. Perohanich Y. (2023) *Yaka reforma potribna mytnytsi* [What kind of reform is needed for the customs service]. Available at: https://www.epravda.com.ua/columns/2023/05/31/700690/
6. Vdovina H. (2020) Problemy ta perspektyvy zdiisnennia mytnoho kontrolyu v Ukraini [Problems and prospects of customs control in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Odeskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu – Scientific Bulletin of Odesa National Economic University,* no. 1-2(274-275), pp. 80–92.
7. Harkaviy M. (2013) Mytnyi post-audyit: zarubizhnyi dosvid ta vitchyzniana praktyka [Customs post-audit: foreign experience and domestic practice]. *Svit finansiv – The world of finance*, no. 3 Available at: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/12110/1/%D0%A5%D0%B0%D1%80%D0%BA%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D0%B9%20%D0%9C..pdf
8. Kachmar O. (2021) *Mytni perevirky: mytnyi post-audyit ta kontseptsiya "obgruntovanoyi pidozri"* [Customs checks: customs post-audit and the concept of "reasonable suspicion"]. Available at: https://vkp.ua/publication/mitni-perevirki-mitniy-post-audit-ta-kontseptsiya-obgruntovanoyi-pidozri
9. Falkovskyi A. O. & Yershov D. A. (2019) Mytnyi post-audit yak instrument pryshvydshennia mizhnarodnoho tovaroobihu ta perekhodu do yakisno novoi kontseptsii partners'kykh vidnosyn "Mytnytsia – sub'iekty ZED". [Customs post-audit as a tool for accelerating international trade and transitioning to a qualitatively new concept of partnership relations "Customs – subjects of foreign economic activity"]. *LEX PORTUS*, no. 4(18). Available at: https://lexportus.net.ua/vipusk-4-2019/falkovskyi_a_o_yershov_d_a_mytnyi_post_audyt_yak_instrument_pryshvydshennia_mizhnarodnoho_tovaroobihu_ta_perekhodu_do_yakisno_novoi_kontseptsii_partnerskykh_vidnosyn_mytnytsia_subiekty_zed.pdf (accessed June 20, 2023).
10. Batanova L. O. (2016) Mytnyi post-audyit v Ukraini ta problemni aspekty yoho zdiisnennia v suchasnykh umovakh [Customs post-audit in Ukraine and problematic aspects of its implementation under current conditions]. Available at: https://lexportus.net.ua/vipusk-1-2016/batanova.pdf (accessed June 20, 2023).
11. Sheremetynska O. V. & Kravets Y. T. (2016) Osoblyvosti provedennia mytnoho post-audyitu v Ukraini [Features of conducting customs post-audit in Ukraine]. *Efektyvna ekonomika – Efficient economy,* no. 3. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4829
12. Mytnyi audyt v umovakh voiennoho stanu (2023) [Customs audit in conditions of martial law]. Available at: https://customs.gov.ua/en/news/novini-20/post/mitnii-audit-v-umovakh-voiennogo-stanu-948

Стаття надійшла до редакції 11.09.2023

УДК 658.562
JEL L15, C10, D41
DOI 10.32782/2786-8273/2023-2-13

Сеник Ю.І.
кандидат біологічних наук,
докторант за спеціальністю «Економіка»,
старший викладач кафедри екології та охорони здоров'я,
старший викладач кафедри підприємництва та торгівлі,
Західноукраїнський національний університет;
начальник фізико-хімічної лабораторії
ПрАТ «Тернопільський молокозавод»
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8164-7783

Yurii Senyk
West Ukrainian National University;
PJSC "Ternopil Milk Factory"

ВИЗНАЧЕННЯ ОКРЕМИХ ПАРАМЕТРІВ ПРОДУКЦІЇ ЯК ЕЛЕМЕНТ КОНТРОЛЮ ЇЇ ЯКОСТІ

DETERMINATION OF INDIVIDUAL PRODUCT PARAMETERS AS AN ELEMENT OF QUALITY CONTROL

Анотація. *Дослідження емпірично підтвердило ефективність методології «критичне дерево якості» («Critical to Quality Trees (CTQ)») для побудови алгоритму вхідного контролю якості пластівців попкорну з карамеллю та карамеллю і какао, при цьому по-рівнево виділено кількісні характеристики продукту. Проведено статистичний аналіз первинних результатів та розрахунок їх співвідношень. Встановлено, що діаметр та маса попкорну відіграють важливу роль у якості цього продукту та визначають такі показники як істинна та насипна густина, що матиме важливий вплив при фасуванні пластівців та зовнішньому вигляді споживчої тари. Для оцінки якості продукту авторами запропонований «індекс розподілу карамелі». Окрім загальної оцінки якості продукту здійснена спроба розрахунку статистично достовірного інтервалу «гранично допустимих значень» первинних параметрів продукту. Проведене дослідження дозволяє охарактеризувати роль лабораторного контролю окремих параметрів інгредієнту для забезпечення стабільності якості готової продукції.*

Ключові слова: *якість продукції, методологія «критичне дерево якості», статистичний аналіз, конкурентоздатність, попкорн, тест Граббса.*

Abstract. Introduction. *Any production activity aims to achieve financial results and expand its activities to increase the volume of manufactured products. One of the most straightforward and often used approaches is an attempt to increase sales of ones products thanks to promotional products, which intensify production. However, it is a mistake to believe that with an increase in the number of products in the warehouse, its implementation will increase because the expansion of the geography of its implementation will lead to an increase in the pressure of competitors on the market. The product should be at least not at a higher price, but definitely of better quality to expand new markets. If ready-made technical solutions can solve the implementation of the first aspect, then the other – "product quality" must first be defined and described by the manufacturer, and only then steps to improve it developed.* ***The articles purpose*** *is to select quantitative product indicators, using the example of popcorn, to control its quality.* ***Methods.*** *In the process of research, a set of general scientific and unique methods was used for the validity of the provisions given in the article, in particular, historical and logical – in the study of theoretical definitions of the concepts of "quality" and "product quality"; laboratory methods – for measuring the diameter, mass and bulk density of popcorn flakes; statistical methods – for evaluating the obtained results and calculating the necessary ratios, integral indicators and intervals; analysis and synthesis – to compare the main approaches to the interpretation of research results; abstract-logical – for theoretical generalization and formulation of conclusions.* ***The results.*** *The study empirically confirmed the effectiveness of the "Critical to Quality Trees (CTQ)" methodology for building an input quality control algorithm for popcorn flakes with caramel and caramel and cocoa, while the quantitative characteristics of the product were highlighted on a level basis: weight, diameter, surface area, volume, sphericity index, proper density, bulk density, "product porosity" and "caramel distribution index". A statistical analysis of primary results and calculation of their ratios was carried out. It was established that the diameter and mass of popcorn play an essential role in the quality of this product and determine such indicators as accurate and bulk density, which will have a meaningful impact on the packaging of flakes and the appearance of consumer packaging. To evaluate the quality of the product, the authors proposed the "caramel distribution index", which allows the evaluation of the possible impact of the product on the general organoleptic evaluation of the consumer and, accordingly, the satisfaction of his expectations. In addition to the general assessment of product quality, an attempt was made to calculate a statistically reliable interval of "limit permissible values" of primary product parameters. For this, the reverse calculation of the Grubbs test for n = 100 was used. While this approach was successful for the indicator of popcorn diameter, for the mass of flakes, the obtained data are not acceptable for a production laboratory due to the significant value of the standard deviation of this indicator. Therefore, it is probably necessary to approximate available data and equate σ to the expression of the confidence interval.* ***Conclusions.*** *The conducted research allows us to characterize the role of laboratory control of individual parameters of the ingredient to ensure the stability of the quality of finished products. In addition, the publication offered by us draws attention to the need for constant updating and optimization of product control and the maximum increase in the quantitative measurements of parameters, ensuring the simplification of the interpretation of the obtained results. Therefore, it is essential to ensure the development of separate integral indicators of product quality, which will simultaneously provide an assessment of both physical parameters and organoleptic characteristics.*

Keywords: *product quality, "critical quality tree" methodology, statistical analysis, competitiveness, popcorn, test Grubbs.*

© Сеник Ю.І., 2023

Постановка проблеми. Будь-яка виробнича діяльність спрямована на досягнення фінансових результатів та розширення своєї діяльності для нарощування об'єму виготовленої продукції. Одним з найпростіших і часто застосовуваних підходів є спроба збільшення продажів власної продукції завдяки акційних товарів, що веде до інтенсифікації виробництва. Однак помилково вважати, що зі збільшенням кількості продукції на складі його реалізація зросте [1], адже розширення географії його реалізації зумовить зростання тиску конкурентів на ринку. Для експансії нових ринків товар повинен бути як мінімум не вищої ціни, але, безперечно, кращої якості [4]. Якщо реалізація першого аспекту може бути вирішено готовими технічними рішеннями, то інший – «якість продукції» повинна спочатку бути визначена і описана виробником і лише потім розроблені кроки для її покращення.

Для розгляду принципів оцінки якості необхідно встановити дефініцію терміну «якість». Нижче наведено ряд основних визначень цього поняття, які сформувалися в різні історичні епохи [30]:

1. Якість – це суттєва характеристика об'єкта, в силу якої він є саме ним, а не іншим об'єктом. Це трактування було основним аж до XX століття.

2. Якість – це один із суттєвих ознак, властивостей, особливостей, що характеризують даний об'єкт, наприклад, температура об'єкту, маса об'єкту, колір. У цьому сенсі якість може бути виражена за допомогою методів метрології та інших наук.

3. Якість – це сукупність властивостей об'єкта, які проявляють себе у процесі його використання за призначенням.

Саме тому, кожне підприємство повинне розробити і впровадити оцінку інгредієнтів та готової продукції на основі державних нормативних документів або власних напрацювань для забезпечення стабільної якості, а отже, і власної конкурентоздатності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «якість» у своїх наукових дослідженнях намагалися розкрити багато науковців: Зайцева Л.О. [4], Гребенюк М. [2], Зозуля І.В. [6], Кучер Ю.Е. і Логвиненко Н.І. [8] Ortiz M.C. та колеги [28], а також Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» [5] і міжнародні стандарти на кшталт ISO 9000:2000 [21] і ISO 8402:1994 [20]. В цих наукових працях розглянуто як в широкому сенсі поняття «якість», так і його застосування на практиці. Проте ґрунтовнішого розгляду потребує питання опису «якості» харчового продукту, вибору показників «якості» цього продукту та її кількісної оцінки, як результату об'єктивного аналізу вибірки продукту за допомогою лабораторного обладнання та статистичного аналізу.

Метою статті є підбір кількісних показників продукції, на прикладі попкорну, для контролю її якості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Іншим важливим елементом для характеристики якості об'єктів дослідження є «властивість» – це риса, особливість, характеристика об'єкта, що виявляється під час його виробництва (створення) чи у споживанні (застосуванні, використанні, експлуатації) [7]. На сьогодні всі властивості об'єктів можна поділити на дві основні групи:

1) складні властивості – до їх складу входять такі властивості, які складаються з двох або більше властивостей нижчого порядку. Наприклад, таку властивість об'єкту, як «густина» можна розділити на дві прості властивості: маса та об'єм;

2) проста властивість – це така властивість, яку не можна розділити на властивості нижчого порядку, наприклад, довжина об'єкту.

Виходячи з цих визначень, сучасне поняття якість – складна властивість, що представляє собою сукупність всіх властивостей, які характеризують результати, що одержуються при споживанні об'єкта (як бажані, позитивні, так і небажані, негативні).

Останнім важливим терміном, який необхідно зрозуміти є «якість продукції», при цьому виділяють три напрями в трактуванні цього поняття:

– перший, ототожнюється з якоюсь одною визначальною властивістю продукції;

– другий, розглядає якість з точки зору відповідності кресленням, технічним умовам чи стандартам;

– третій, вивчає якість як комплекс окремих складових, які і формують якість корисних властивостей об'єкта.

Окрім цього, в ДСТУ 2925-94 «Якість продукції. Оцінювання якості. Терміни та визначення» виділено ще ряд важливих понять:

– головна якість – якість, що ототожнюється з якоюсь однією визначальною властивістю, що характеризує споживчу вартість цього продукту.

– інтегральна якість – якість, що визначається сукупністю всіх функціональних, естетичних та економічних властивостей продукту, тобто що виражається сукупністю споживчої вартості та сумарних витрат на виробництво і споживання цього продукту.

Ряд міжнародних стандартів включають в себе поняття «якості», першим з них є ISO 9000:2000 [21]. Згідно цього документу «якість – ступінь відповідності власних характеристик поставленим вимогам». Вказана дефініція не дозволяє розробити методи кількісної оцінки «якості» так як відсутній будь-який носій якості: продукт виробництва чи послуга. Згідно скасованого стандарту ISO 8402 [20] визначення терміну «якість» містило загальне поняття – «об'єкт» (entity).

В останній редакції документу ISO 9000:2015 [3] з'явилися розширенні поняття: «якість продукції та послуг організації визначається їхньою здатністю задовольнити споживачів та їх очікуваним та неочікуваним впливом на відповідні зацікавлені сторони. Якість продукції та послуг включає не тільки наявність у них очікуваних функцій і показників функціонування, але також те, як сприймає їх споживач з точки зору їх цінності для нього та набутої вигоди». Таким чином, у цій редакції документу здійснено повноцінне пояснення поняття «якість» з точки зору як функціоналу продукту чи послуги, так і їх сприйняття споживачем, а також впроваджено поняття «цінності» для консьюмера. Таким чином, з наведених вище визначень можна зробити висновок, що поняття «якість» не є тотожним терміну «якість продукції», а є значно ширшим і включає ряд додаткових вимог до продукту чи послуги.

Згідно [10], «оцінювання якості» – це кількісне чи якісне визначення ступеня відповідності окремих показників і якості загалом вимогам, які висуваються і які можуть бути описані в документах, кресленнях чи обумовлені споживачами. Для забезпечення об'єктивності оцінки якості продукції необхідно максимально забезпечити кількісне вираження цього параметру.

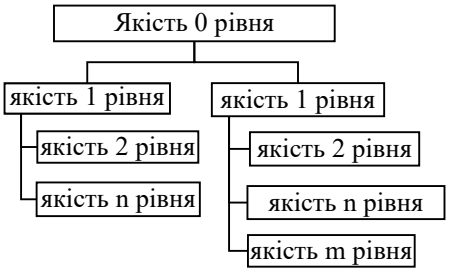

Рис. 1. Приклад «критичного дерева якості»

Першим кроком для побудови системи контролю якості є вибір якостей, які є визначальними та оцінка яких дозволить екстраполювати їх на весь продукт та зробити висновок щодо його відповідності. Для забезпечення цього розроблено методологію «критичне дерево якості» («Critical to Quality Trees (CTQ)»), яке являє собою ієрархію властивостей продукту (рис. 1).

На найнижчому або так званому «нульовому» рівні знаходиться найбільш узагальнена якість, яка являє собою комплекс властивостей продукту. Відповідно, на найвищому щаблі розміщенні селективні якості, які характеризують виключно цей продукт.

Побудову «ієрархічного дерева якості» можна виразити у такому алгоритмі дій [35]:

1) формування переліку одиничних показників якості, які можуть бути суттєвими для оцінювання якості продукту;

2) поділ виділеної якості до найвищого рівня властивостей, який доцільно буде проаналізувати за допомогою інструментальних методів науки;

3) здійснити зворотній рух по розглянутих властивостях продукту для перевірки репрезентативності обраної характеристики для оцінки якості всього продукту.

Для повноцінної оцінки продукції за допомогою статистичного підходу в ієрархічну структуру якості необхідно додати ще два терміни:

– одиничний показник якості продукції – показник якості продукції, що стосується лише однієї властивості;

– комплексний показник якості продукції – показник якості продукції, що стосується кількох її властивостей.

Зрозуміло, що якість будь-якого об'єкту аналізу можна описати за допомогою нескінченно великої кількості його властивостей, саме тому у процесі побудови дерева якості необхідно дотримуватися двох емпіричних принципів, які забезпечать ефективність процесу. Першим принципом є необхідність опису якості об'єкту дослідження за допомогою максимально можливої кількості його властивостей. Дотримання цього принципу забезпечить максимальний опис властивостей продукту, що зумовить об'єктивну оцінку його якості. Іншим принципом є потреба у зменшенні кількості властивостей, що враховуються, щоб скоротити трудові та економічні витрати. У той же час цей принцип змушує працівників лабораторії до скрупульозного аналізу властивостей продукту, вказаних у ієрархічному дереві якості, для виділення якостей, які максимально ефективно характеризуватимуть об'єкт дослідження. Таким чином, необхідно знайти оптимальну кількість властивостей, яка зможе задовольняти вимоги в оцінці якості продукту та бути достатньою для об'єктивності цього процесу [14].

Для визначення необхідної кількості властивостей продукту для оцінки його якості необхідно встановити їх вплив на загальну величину якості продукції. Для реалізації цієї мети необхідно дотримуватися таких положень:

– властивості якості розглядаються як класифікаційна система згідно з ієрархічною багаторівневою структурою властивостей;

– основу класифікації становить ознака продукту, яка визначається метою оцінки, з якої починається оцінка якості;

– найменша кількість властивостей m рівня, які дозволяють максимально охарактеризувати якість продукту «0» рівня дозволить досягнути поставленої мети кваліметричного аналізу.

Якість харчової продукції визначається багатьма державними нормативними документами, тим не менш, вони не поширюються на вхідний контроль окремих продуктів, для цього підприємству необхідно побудувати власні CQT (рис. 2) та постійно їх адаптовувати до вимог виробничого середовища. Прикладом такого продукту є попкорн покритий карамеллю та карамеллю з какао, який виробники можуть використовувати як додатковий інгредієнт до власної продукції – кондитерських виробах, як частина йогурту, тощо.

На основі схеми оцінки якості попкорну згідно рисунку 2 лабораторних вимірів потребують фізико-хімічні параметри продукту. Для реалізації вхідного контролю продукції проведено рандомний відбір 100 пластівців попкорну покритого карамеллю та 100 пластівців попкорну покритого карамеллю з какао.

Матеріали і методи дослідження. Вимір діаметра пластівців попкорну здійснено за допомогою електронного штангенциркуля з точністю до 0,01 мм. Для розрахунку об'єму і площі пластівців попкорну розраховано середнє значення цього параметру згідно формули (1):

$$d_{\text{середнє}} = \frac{1}{3}\sum_{i=3}^{n} d_i \qquad (1)$$

Вимір маси (m) попкорну здійснено на аналітичних вагах з точністю до 0,0001 г.

Об'єм (V) пластівців попкорну розраховано згідно формули (2):

$$V_{\text{зерна попкорну}} = \frac{1}{6}\pi d^3_{\text{середнє}} \qquad (2)$$

Площа (S) пластівців попкорну розраховано згідно формули (3):

$$S_{\text{зерна попкорну}} = \pi d^2_{\text{середнє}} \qquad (3)$$

Індекс сферичності («the sphericity index») дозволяє оцінити наближеність форми зерна попкорну до сфери. Цей показник розраховано за допомогою модифікації рекомендацій Mohsenin N.N. [27] згідно формули (4):

$$\varnothing = \frac{d_{\text{середнє}}}{d_{max}} \qquad (4)$$

Істинна густина $\rho_{\text{іст}}$ розрахована як співвідношення маси зерна попкорну до його об'єму (г/см^3) [11]

Насипна густина $\rho_{\text{насп}}$ розрахована як співвідношення маси пластівців попкорну до відомого об'єму який вони зайняли. Для реалізації цього дослідження використано мірний циліндр об'ємом 250 см^3, який наповнювали до верхньої мітки двома типами попкорну і зважували [25; 32].

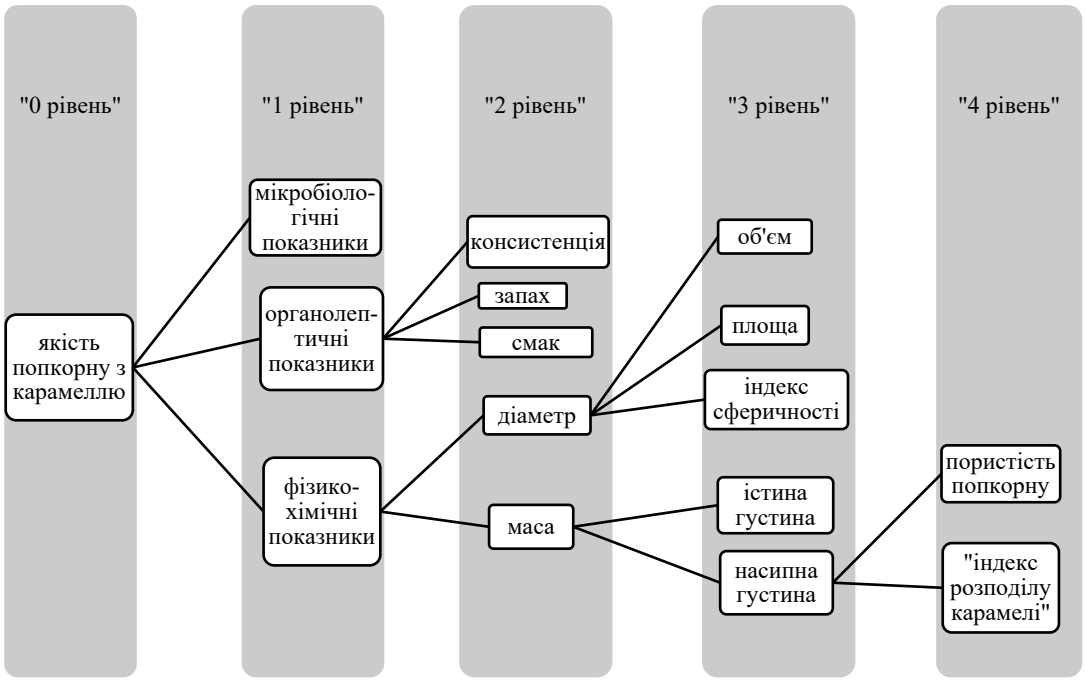

Рис. 2. Приклад формування CQT для вхідного контролю попкорну

Пористість продукту («the porosity of bulk») показує частку простору, яку не зайняв продукт в упаковці при щільному його пакуванні та розраховується згідно формули (5) [12; 24]:

$$\varepsilon = \frac{\rho_{ист} - \rho_{насп}}{\rho_{ист}} \quad (5)$$

«Індекс розподілу карамелі» (ς) – показник розподілу карамелі по всій площі зерна попкорну, що дозволить оцінити якість виробництва продукту та окреслити потенційні скарги чи негативні відгуки від покупців. Показник розраховано згідно співвідношення (6):

$$\varsigma = -\ln\left(\frac{m_{попкорну}}{S_{попкорну}}\right) \quad (6)$$

Обговорення результатів дослідження. Всі отримані дані були піддані статистичному аналізу – проведено тест Граббса (Grubbs test), для встановлення внутрішньорівневої мінливість та виявлення можливих винятків в отриманих даних [29]. Отримані дані тесту для об'єму зерна попкорну з карамеллю становили, відповідно, G_{max} = 2,895 і G_{min} = 1,340, тоді як для маси – G_{max} = 1,868 і G_{min} = 1,319. Щодо результатів аналогічного аналізу даних пластівців попкорну з карамеллю та какао, то тест Граббса даних обєму взірців – G_{max} = 2,009 і G_{min} = 1,906, а маси – G_{max} = 1,436 і G_{min} = 1,888. Отримані результати знаходяться в межах тесту при n = 100 та $p \leq 0,05$ – 3,21 [18], що дозволяє використати всі первинні дані для подальших розрахунків.

Для представлення результатів розрахунків у таблиці 1 подано дані аналізу 15 взірців попкорну з карамеллю та вказано результати статистичного аналізу усіх 100 взірців продукту.

Для представлення результатів розрахунків у таблиці 2 подано дані аналізу 15 взірців попкорну з карамеллю та какао та вказано результати статистичного аналізу усіх 100 взірців продукту.

При порівнянні обраних характеристик попкорну двох типів можна зробити висновок про те, що виробник використовує зерна Zea mays L. ssp. everta Sturt. однакового розміру. На це вказують практично однакові значення середнього значення діаметру продукту, відповідно, 19,02±1,62 мм для попкорну з карамеллю та 19,09±1,72 мм для попкорну з карамеллю і какао. Математичним підтвердженням цього є результат перевірки двох вибірок значення діаметру пластівців згідно t-критерію Стьюдента, при цьому встановлено, що цей показник становить 0,788. Отриманий показник менше табличного значення при відповідному числу ступенів свободи [9], а отже, підтверджує відсутність достовірних розбіжностей між досліджуваними масивами даних. Таким чином, розраховані на їх основі площа та об'єм пластівців попкорну статистично не будуть відрізнятися і становитимуть, відповідно, 1,136±0,192 см^2 і 3,681±0,945 см^3 для продукту з карамеллю та 1,154±0,210 см^2 і 3,728±1,040 см^3 для продукту з карамеллю і какао.

Аналогічна ситуація і для іншого первинного показника продукту – маси. Так, середня вага зерна попкорну з карамеллю становить 0,9000±0,32 г, а продукту з какао – 1,0692±0,33 г, що підтверджує їх відповідність, при цьому t-критерію Стьюдента становить 0,12.

Щодо результатів оцінки інших показників «3 рівня» (рис. 2), то значення індексу сферичності для обох продуктів знаходиться в межах 0,9-1,0, відповідно, 0,93±0,06 для карамелі та 0,914±0,04 для карамелі з какао, що вказує на, практично, сферичну форму зерна. Такий критерій є вкрай важливим для забезпечення візуальної стабільності продукту для консьюмерів, а також роботи фасувального обладнання [17] і форми упаковки термінального продукту підприємства [19; 34].

Щодо істинної і насипної густини, то вона дещо вища в попкорні з какао, відповідно, 0,297±0,09 г/см^3 і 0,1150±0,0038 г/см^3, порівняно з продуктом лише з

Таблиця 1

Результати досліджень попкорну з карамеллю

№ п/п	d_1, мм	d_2, мм	d_3, мм	$d_{сер}$, мм	S, см²	V, см³	m, г	∅, од	$\rho_{іст}$, г/см³	$\rho_{насп}$, г/см³	ς, од
1	16,83	15,36	15,40	15,86	0,788	2,089	0,4778	0,94	0,229		0,501
2	20,95	19,82	21,17	20,65	1,337	4,606	0,5002	0,99	0,109		0,983
3	17,30	19,33	17,21	17,95	1,008	3,025	1,3374	0,93	0,442		-0,282
4	19,44	19,70	17,58	18,91	1,119	3,536	1,3612	0,97	0,385		-0,195
5	19,23	19,70	19,41	19,45	1,187	3,848	1,3717	0,99	0,356		-0,144
6	18,84	19,00	19,20	19,01	1,135	3,597	0,5641	0,99	0,157		0,699
7	16,53	22,51	25,80	21,61	1,418	5,283	0,7858	0,82	0,149		0,591
8	21,19	20,58	20,80	20,86	1,365	4,748	0,8740	0,98	0,184	–	0,446
9	16,40	19,33	18,58	18,10	1,024	3,104	0,8962	0,93	0,289		0,133
10	19,26	26,15	17,72	21,04	1,351	4,876	0,8424	0,79	0,173		0,472
11	18,06	18,55	15,29	17,30	0,933	2,709	0,6507	0,95	0,240		0,360
12	18,69	22,89	18,10	19,89	1,229	4,120	1,0895	0,86	0,264		0,120
13	18,30	21,48	18,09	19,29	1,161	3,756	1,4978	0,90	0,399		-0,255
14	17,79	18,24	18,18	18,07	1,025	3,087	0,7705	0,99	0,250		0,286
15	18,70	22,22	22,55	21,16	1,395	4,955	0,6980	0,93	0,141		0,693
середнє арифметичне				19,02	1,136	3,681	0,9	0,93	0,260	0,1013	0,406
середнє квадратичне відхилення				1,62	0,192	0,945	0,32	0,06	0,11	0,0046	0,231

Таблиця 2

Результати досліджень попкорну з карамеллю та какао

№ п/п	d_1, мм	d_2, мм	d_3, мм	$d_{сер}$, мм	S, см²	V, см³	m, г	∅, од	$\rho_{іст}$, г/см³	$\rho_{насп}$, г/см³	ς, од
1	17,81	14,21	16,48	16,17	0,814	2,183	0,4469	0,908	0,205		0,599
2	24,27	18,94	24,83	22,68	1,592	5,973	0,6058	0,934	0,101		0,966
3	16,93	21,40	18,04	18,79	1,098	3,420	1,0312	0,878	0,301		0,062
4	19,25	20,42	18,70	19,46	1,187	3,847	1,4773	0,953	0,384		-0,219
5	25,74	18,88	19,88	21,50	1,424	5,056	1,1307	0,835	0,224		0,231
6	22,51	20,13	24,75	22,46	1,573	5,869	1,3617	0,908	0,232		0,144
7	21,90	19,00	18,44	19,78	1,222	4,015	1,3295	0,903	0,331		-0,085
8	20,77	20,50	21,19	20,82	1,361	4,722	1,405	0,983	0,298	–	-0,032
9	16,46	20,08	16,49	17,68	0,972	2,852	1,1788	0,880	0,413		-0,192
10	16,20	21,12	17,98	18,43	1,054	3,219	1,339	0,873	0,416		-0,239
11	17,63	18,07	17,28	17,66	0,979	2,881	0,5718	0,977	0,198		0,538
12	19,40	19,16	15,14	17,90	0,993	2,945	1,0646	0,923	0,361		-0,069
13	18,98	19,48	18,16	18,87	1,118	3,514	1,2724	0,969	0,362		-0,130
14	17,19	20,04	21,18	19,47	1,181	3,818	1,4303	0,919	0,375		-0,191
15	19,22	18,39	20,15	19,25	1,162	3,727	0,7105	0,956	0,191		0,492
середнє арифметичне				19,09	1,154	3,728	1,0692	0,914	0,297	0,1150	0,261
середнє квадратичне відхилення				1,72	0,21	1,04	0,33	0,04	0,09	0,0038	0,239

карамеллю – 0,26±0,11 г/см³ і 0,1013±0,0046 г/см³. Такі розбіжності можна пояснити коливанням маси продукту, адже об'єм пластівців продукту, практично однаковий.

Результати розрахунку «пористості продукту» згідно формули (5) становлять 0,61 для обох типів продукту, що відповідає результатам теоретичних розрахунків упаковки твердих сфер [13; 22].

Неочікуваними, з точки зору відсутності статистично достовірних відмінностей діаметру попкорну та його маси, стали результати розрахунку середнього значення «індексу розподілу карамелі» за модулем, який для продукту без какао становив 0,406±0,231, а з какао – 0,261±0,239. Як вже зазначалося вище, ς дозволяє оцінити розподіл карамелі по всій площі зерна попкорну, таким чином, якщо співвідношення маси та площі становить 1, то ς = 0. Відповідно, чим більше значення «індексу розподілу карамелі» прямує до 1, тим менша маса карамелі розподілена на поверхні попкорну. Таким чином, можна припусти, що кількість карамелі з какао на поверхні зерна какао нанесено більше, порівняно з простою карамеллю, що змінює органолептичне відчуття пластівців кукурудзи, а також, ймовірно, і кінцевого продукту, де вони будуть використані. Окрім цього необхідно наголосити, що органолептичні відчуття споживача харчової продукції є вкрай важливими для конкурентоздатності на ринку, тому відповідність вимогам покупця та стабільна якість є визначальними для підприємства.

Окрім характеристики окремих параметрів продукту отримані масиви даних можна використати для встановлення «гранично допустимих значень» (ГДЗ) для попкорну. Для цього можна використати розрахунок

мінімальних і максимальних значень діаметру і маси зерна за допомогою тесту Граббса, прийнявши ряд умов:

– кількість досліджених пластівців попкорну при вхідному контролі не повинна бути менше 100;

– середнє значення діаметру для попкорну з карамеллю становить 19,02±1,62 мм та 19,09±1,72 мм – з какао. У разі зміни цього параметру, розрахунки необхідно проводити повторно;

– середнє значення маси зерна для попкорну з карамеллю становить 0,9000±0,32 г та 1,0692±0,33 г – з какао. У разі зміни цього параметру, розрахунки необхідно проводити повторно.

Як відомо [29], розрахунок тесту Граббса здійснюють за таким алгоритмом:

1) у наборі даних x_i (i = 1, 2,…n), відсортованих у порядку зростання, щоб довести, чи найбільше значення спостереження, x_n, несумісне з іншими, проводяться такі статистичні дії:

$$G, n_{calc} = \frac{x_n - \chi}{s} \quad (7)$$

2) навпаки, щоб перевірити, чи найменше спостереження, x1, значно відрізняється від інших, статистика G1 обчислюється як:

$$G_{1calc} = \frac{\chi - x_1}{s} \quad (8)$$

У рівняннях (7) та (8), x і s є, відповідно, середнім значенням вибірки і стандартним відхиленням xi.

Так, як ми знаємо, що при p≤0,05 та n = 100 значення тесту не повинно перевищувати 3,21, довірчий інтервал для попкорну з карамеллю становить від 13,6 мм до 24,44 мм, а для попкорну з какао – 13,57 мм – 24,61 мм. При аналогічному розрахунку меж для маси продукту отримані дані не є прийнятними для виробничої лабораторії через велике значення стандартного відхилення цього показника, тому, ймовірно, необхідно апроксимувати наявні дані і прирівняти σ до вираження довірчого інтервалу. Також необхідно зазначити, що через розрахунок простих статистичних даних можна отримати інформацію щодо якості виробництва цього інгредієнту, а отже, оцінити його відповідність вимогам підприємства.

Визначення вказаних на рис. 2 показників попкорну є вкрай важливими для забезпечення стабільної якості продукту, адже відомо, що гранульовані матеріали в природі мають тенденцію до неправильної форми, що сильно впливає на характеристики упаковки [36]. Попкорн – це частинки неправильної форми, для яких надзвичайно важлива упаковка частинок. Для цього продукту низька насипна густина є бажаною для споживачів [26] і збільшує прибутки для комерційних закладів, таких як кінотеатри, де попкорн купують на вагу та продають за об'ємом [16]. Попередні дослідження показали, що на зміну насипної густини попкорну впливає багато факторів, зокрема розмір пластівців [15], істинна густина пластівців [31] та вільний простір між ядрами [33]. Хоча експерименти з моделюванням з іншими частинками показали, що форма впливає на зміну насипної густини [23], але роль, яку відіграє форма пластівців попкорну в цьому, вичерпно не описана.

Висновки. Проведене дослідження надало теоретичну основу побудови алгоритму оцінки якості продукції на прикладі методології «критичне дерево якості» («Critical to Quality Trees (CTQ)»). На основі цього підходу створено схему вхідного контролю якості пластівців попкорну з карамеллю та карамеллю і какао, при цьому по-рівнево виділено кількісні характеристики продукту: маса, діаметр, площа поверхні, об'єм, індекс сферичності, істинна густина, насипна густина, «пористість продукту» та «індекс розподілу карамелі».

На основі статистичного аналізу отриманих даних встановлено, що:

– діаметр пластівців попкорну з двома типами карамелі достовірно не відрізняється між собою, а тому можна стверджувати, що виробник використовує зерна Zea mays L. ssp. everta Sturt одного типу. Окрім цього, такий ж висновок про статистичну відповідність можна екстраполювати як і на показники площі поверхні, так і об'єму пластівців;

– незважаючи на незначну, за абсолютним значенням, різницю в масі пластівців продукту, вона вплинула на показник істинної та насипної густини попкорну, що матиме важливий вплив при його фасуванні та зовнішньому вигляді упакованого кінцевого продукту;

– запропонований авторами «індекс розподілу карамелі» дозволяє оцінити можливий вплив продукту на загальну органолептичну оцінку споживача та, відповідно, задоволення його очікування. Так, як цей показник для попкорну з какао у 1,56 рази менший, порівняно з пластівцями з карамеллю, можна припустити, що покриття попкорну карамеллю з какао є стабільним процесом, а, отже, продукт володітиме характеристиками з низьким значенням розмаху, тому і органолептичні показники матимуть сталий характер.

Окрім загальної оцінки якості продукту здійснена спроба розрахунку статистично достовірного інтервалу «гранично допустимих значень» первинних параметрів продукту – діаметру пластівців та їх маси. Для цього використано зворотній розрахунок тесту Граббса для *n* = 100, при цьому для показника діаметру попкорну такий підхід був успішний, тоді як для маси пластівців отримані дані не є прийнятними для виробничої лабораторії через велике значення стандартного відхилення цього показника, тому, ймовірно, необхідно апроксимувати наявні дані і прирівняти σ до вираження довірчого інтервалу.

Таким чином, описаний вище підхід з виділенням кількісних характеристик продукту забезпечить ефективний підхід до контролю якості продукції та забезпечення її стабільних органолептичних характеристик, що є вкрай важливими для конкурентоздатності на ринку, тому відповідність вимогам покупця та стабільна якість є визначальними для підприємства.

Перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження дозволяє охарактеризувати роль лабораторного контролю окремих параметрів інгредієнту для забезпечення стабільності якості готової продукції. Окрім цього, пропонована нами публікація привертає увагу до необхідності постійної актуалізації та оптимізації контролю продукту та максимального збільшення кількісних вимірів параметрів, що забезпечить спрощення інтерпретації отриманих результатів. Тому вкрай важливо забезпечити розробку окремих інтегральних показників якості продукту, які забезпечать одночасно оцінку як фізичних параметрів, так і органолептичної характеристики.

Бібліографічний список:

1. Башук Г.О. Економіко-інноваційна модель конкурентоспроможності продукції в Україні. *Економіка & держава*. 2013. № 6. С. 102–106.
2. Гребенюк М. Сучасна концепція здорового та раціонального харчування–складова системи забезпечення продовольчої безпеки України. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 6. С. 41–45.
3. ДСТУ ISO 9000:2015 Системи управління якістю. Основні положення та словник термінів (ISO 9000:2015, IDT).
4. Зайцева Л.О. Якість продукції – необхідна передумова конкурентоспроможності підприємства. *Актуальні проблеми економіки*. 2014. № 9. С. 196–200.
5. Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80#Text
6. Зозуля І.В. Безпечність та якість продуктів в Україні в умовах євроінтеграції: питання удосконалення законодавства. *Форум права: електрон. наук. фахове вид.* 2017. № 4. С. 80–86. URL: https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/2678/Safety%20and%20Quality%20of%20Products%20in%20Ukraine_Zozulya%20I%20V_2017.pdf?sequence=2&isAllowed=y
7. Куць В.Р., Столярчук П.Г., Друзюк В.М. Кваліметрія : навчальний посібник. Львів, 2012. 256 с.
8. Кучер Ю.Е., Логвиненко Н.І. Основні заходи поліпшення якості та безпеки харчової продукції. *Економіка і Суспільство*. 2017. № 13. С. 558–561.
9. Горонескуль М.М. Таблиці функцій та критичних точок розподілів. Харікв : УЦЗУ, 2009. С. 13. URL: http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/1530/1/Tablici.pdf
10. Ціж Б.Р., Байцар Р.І. Основи кваліметрії. Львів : ФОП Корпан Б.І., 2008. 110 с.
11. Baryeh E.A. Physical properties of Bambara groundnuts. *Journal of Food Engineering.* 2001. Vol. 47. P. 321–326.
12. Baryeh E.A., Mangope B.K. Some physical properties of QP 38 variety pigeon pea. *Journal of Food Engineering.* 2002. Vol. 56. P. 341–347.
13. Berryman J.G. Random close packing of hard spheres and disks. *Phys. Rev. A.* 1983. Vol. 27. № 2. P. 1053–1061.
14. De Koning H., De Mast J. The CTQ Flowdown as a Conceptual Model of Project Objectives. *Quality Management Journal*. 2007. Vol. 14. Issue 2. P. 19–28.
15. Dofing S.M., Thomas-Compton M.A., Buck J.S. Genotype x popping method interaction for expansion volume in popcorn. *Crop Science*. 1990. Vol. 30. P. 62–65.
16. Song A. Effects of kernel size and genotype on popcorn popping volumes and number of unpopped kernels. *Cereal Chemistry*. 1991. Vol. 68. P. 464–467.
17. Esrif I., Halil Ü. Moisture-dependent physical properties of white speckled red kidney bean grains. *Journal of food Engineering*. 2007. Vol. 82. P. 209–216.
18. Grubbs test. URL: http://www.sediment.uni-goettingen.de/staff/dunkl/software/pep-grubbs.pdf
19. Donev A. Improving the density of jammed disordered packings using ellipsoids. *Science*. 2004. Vol. 303. P. 990–993.
20. ISO 8402:1994. Quality management and quality assurance. Geneva: International Organisation for Standardisation, Switzerland, 1994. 39 p.
21. ISO 9000:2000. Quality management systems. Geneva: International Organisation for Standardisation, Switzerland. 2000. 39 p.
22. Jalali P., Li M. An estimate of random close packing density in monodisperse hard spheres. *J. Chem. Phys*. 2004. Vol. 120. № 2. P. 1138–1139.
23. Jia X., Gan M., Williams R.A., Rhodes D. Validation of a digital packing algorithm in predicting powder packing densities. *Powder Technology*. 2007. Vol. 174. P. 10–13.
24. Karababa E. Physical properties of popcorn kernels. *Journal of Food Engineering.* 2006. Vol. 72. P. 100–107.
25. Karababa E., Coşkuner Y. Some physical properties of flaxseed (Linum usitatissimum L.). *Journal of food Engineering*. 2007. Vol. 78. P. 1065–1073.
26. Levy B. A new perspective on popcorn. *Snack World*. 1988. Vol. 45. P. 24.
27. Mohsenin N.N. Physical properties of plant and Animal materials. *New York: Gordon and Breach Science Publishers*. 1980. P. 51–87.
28. Ortiz M.C., Sarabia L.A., Sánchez M.S., Herrero A. Quality of Analytical Measurements: Statistical Methods for Internal Validation. *Chemical and Biochemical Data Analysis. Spain: Elsevier*. 2020. P. 1–52.
29. Ortiz M.C., Herrero A., Sanllorente S., Reguera C. The Quality of the Information Contained in Chemical Measures. Servicio de Publicaciones Universidad de Burgos: Burgos, 2005. 258 p.
30. Rhodes I.B. Some quantitative measures of controllability and observability and their implications. *Contr. Int. Fed. Autom. Contr.* 1981. P. 24–28.
31. Sweley J.C., Rose D.J., Jackson D.S. Hybrid and environment effects on popcorn kernel physiochemical properties and their relationship to microwave popping performance. *Journal of Cereal Science*. 2012. Vol. 55. P. 188–194.
32. Teye E., Abano E.E. Physical properties of wo varieties of sweet potato grown in the coastal savannah zone of Ghana. *International Journal of Science and nature.* 2012. Vol. 3 (1). P. 105–109.
33. Tian Y., Buriak P., Eckhoff S.R. Effect of hybrid and physical properties of individual popcorn kernels on expansion volume. *Cereal Chemistry*. 2001. Vol. 78. P. 578–582.
34. Torquato S., Jiao Y. Dense packings of the Platonic and Archimedean Solids. *Nature Letters*. 2009. Vol. 460. P. 876–879.
35. Van Dooren P. The generalized eigenstructure problem in linear systems theory. *IEEE Trans. on Autom. Control*. 1981. V. AC-26. № 1. P. 111–129.
36. Yu A.B., Zoh R.P. Modifying the linear packing model for predicting the porosity of nonspherical particle mixtures. *Industrial Engineering & Chemical Research*. 1996. Vol. 35. P. 3730–3741.

References:

1. Bashuk H. O. (2013) Ekonomiko-innovatsijna model konkurentospromozhnosti produktsii v Ukraini [Economic and innovative model of product competitiveness in Ukraine]. *Ekonomika & derzhava*, no. 6, pp. 102–106.

2. Hrebeniuk M. (2013) Suchasna kontseptsiia zdorovoho ta ratsionalnoho kharchuvannia – skladova systemy zabezpechennia prodovolchoi bezpeky Ukrainy [The modern concept of healthy and rational nutrition is a component of the food security system of Ukraine]. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i parvo*, no. 6, pp. 41–45.

3. DSTU ISO 9000:2015 Systemy upravlinnia iakistiu. Osnovni polozhennia ta slovnyk terminiv (ISO 9000:2015, IDT) [DSTU ISO 9000:2015 Quality management systems. Basic provisions and glossary of terms (ISO 9000:2015, IDT)].

4. Zajtseva L. O. (2014) Yakist produktsii – neobkhidna peredumova konkurentospromozhnosti pidpryiemstva [Product quality is a necessary prerequisite for enterprise competitiveness]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 9, pp. 196–200.

5. Zakon Ukrainy "Pro osnovni pryntsypy ta vymohy do bezpechnosti ta iakosti kharchovykh produktiv" [Law of Ukraine "On Basic Principles and Requirements for the Safety and Quality of Food Products"]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80#Text

6. Zozulia I. V. (2017) Bezpechnist ta iakist produktiv v Ukraini v umovakh ievrointehratsii: pytannia udoskonalennia zakonodavstva [Safety and quality of products in Ukraine in the context of European integration: the issue of improving legislation]. *Forum prava: elektron. nauk. fakhove vyd.*, no. 4, pp. 80–86. Available at: https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/2678/Safety%20and%20Quality%20of%20Products%20in%20Ukraine_Zozulya%20I%20V_2017.pdf?sequence=2&isAllowed=y

7. Kuts V. R., Stoliarchuk P. H., Druziuk V. M. (2012) *Kvalimetriia: navchalnyj posibnyk* [Qualimetry: a study guide]. Lviv.

8. Kucher Yu. E., Lohvynenko N. I. (2017) Osnovni zakhody polipshennia iakosti ta bezpeky kharchovoi produktsii [The main measures to improve the quality and safety of food products]. *Ekonomika i Suspilstvo*, no.13, pp. 558–561.

9. Horoneskul M. M. (2009) Tablytsi funktsij ta krytychnykh tochok rozpodiliv [Tables of functions and critical points of distributions]. Kharkiv: UTsZU, pp. 13. Available at: http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/1530/1/Tablici.pdf

10. Tsizh B.R., Bajtsar R.I. (2008) *Osnovy kvalimetrii* [Fundamentals of qualimetry]. Lviv: FOP Korpan B.I.

11. Baryeh E. A. (2001) Physical properties of Bambara groundnuts. *Journal of Food Engineering*, vol. 47, pp. 321–326.

12. Baryeh E. A., Mangope B. K. (2002) Some physical properties of QP 38 variety pigeon pea. *Journal of Food Engineering*, vol. 56, pp. 341–347.

13. Berryman J. G. (1983) Random close packing of hard spheres and disks. *Phys. Rev. A*, vol. 27, no. 2, pp. 1053–1061.

14. De Koning H., De Mast J. (2007) The CTQ Flowdown as a Conceptual Model of Project Objectives. *Quality Management Journal*, vol. 14, issue 2, pp. 19–28.

15. Dofing S. M., Thomas-Compton M. A., Buck J. S. (1990) Genotype x popping method interaction for expansion volume in popcorn. *Crop Science*, vol. 30, pp. 62–65.

16. Song A. (1991) Effects of kernel size and genotype on popcorn popping volumes and number of unpopped kernels. *Cereal Chemistry*, vol. 68, pp. 464–467.

17. Esrif I., Halil Ü. (2007) Moisture-dependent physical properties of white speckled red kidney bean grains. *Journal of food Engineering*, vol. 82, pp. 209–216.

18. Grubbs test [Grubbs test]. Available at: http://www.sediment.uni-goettingen.de/staff/dunkl/software/pep-grubbs.pdf

19. Donev A. (2004) Improving the density of jammed disordered packings using ellipsoids. *Science*, vol. 303, pp. 990–993.

20. ISO 8402:1994. Quality management and quality assurance. Geneva: International Organisation for Standardisation [ISO 8402:1994. Quality management and quality assurance. Geneva: International Organization for Standardization] (1994). Switzerland.

21. ISO 9000:2000. Quality management systems. Geneva: International Organisation for Standardisation [ISO 9000:2000. Quality management systems. Geneva: International Organization for Standardization] (2000). Switzerland.

22. Jalali P., Li M. (2004) An estimate of random close packing density in monodisperse hard spheres. *J. Chem. Phys*, vol. 120, no. 2, pp. 1138–1139.

23. Jia X., Gan M., Williams R.A., Rhodes D. (2007) Validation of a digital packing algorithm in predicting powder packing densities. *Powder Technology*, vol. 174, pp. 10–13.

24. Karababa E. (2006) Physical properties of popcorn kernels. *Journal of Food Engineering*, vol. 72, pp. 100–107.

25. Karababa E., Coşkuner Y. (2007) Some physical properties of flaxseed (Linum usitatissimum L.). *Journal of food Engineering*, vol. 78, pp. 1065–1073.

26. Levy B. (1988) A new perspective on popcorn. *Snack World*, vol. 45, pp. 24.

27. Mohsenin N. N. (1980) Physical properties of plant and Animal materials. *New York: Gordon and Breach Science Publishers,* pp. 51–87.

28. Ortiz M. C., Sarabia L. A., Sánchez M. S., Herrero A. (2020) Quality of Analytical Measurements: Statistical Methods for Internal Validation. *Chemical and Biochemical Data Analysis. Spain: Elsevier*, pp. 1–52.

29. Ortiz M. C., Herrero A., Sanllorente S., Reguera C. (2005) The Quality of the Information Contained in Chemical Measures [The Quality of the Information Contained in Chemical Measures]. Servicio de Publicaciones Universidad de Burgos: Burgos.

30. Rhodes I. B. (1981) Some quantitative measures of controllability and observability and their implications. *Contr. Int. Fed. Autom. Contr*, pp. 24–28.

31. Sweley J. C., Rose D. J., Jackson D. S. (2012) Hybrid and environment effects on popcorn kernel physiochemical properties and their relationship to microwave popping performance. *Journal of Cereal Science*, vol. 55, pp. 188–194.

32. Teye E., Abano E. E. (2012) Physical properties of wo varieties of sweet potato grown in the coastal savannah zone of Ghana. *International Journal of Science and nature*, vol. 3 (1), pp. 105–109.

33. Tian Y., Buriak P., Eckhoff S. R. (2001) Effect of hybrid and physical properties of individual popcorn kernels on expansion volume. *Cereal Chemistry*, vol. 78, pp. 578–582.

34. Torquato S., Jiao Y. (2009) Dense packings of the Platonic and Archimedean Solids. *Nature Letters*, vol. 460, pp. 876–879.

35. Van Dooren P. (1981) The generalized eigenstructure problem in linear systems theory. *IEEE Trans. on Autom. Control*, V. AC-26, no. 1, pp. 111–129.

36. Yu A. B., Zoh R. P. (1996) Modifying the linear packing model for predicting the porosity of nonspherical particle mixtures. *Industrial Engineering & Chemical Research*, vol, 35, pp. 3730–3741.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2023

УДК 338.2
JEL H80
DOI 10.32782/2786-8273/2023-2-14

Софіщенко І.Я.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародної економіки,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6465-8272

Iryna Sofishchenko
Taras Shevchenko National University of Kyiv

ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ПРОЕКТУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ КРАЇНИ ЩОДО МІЖНАРОДНОГО РУХУ КАПІТАЛУ

APPLIED ASPECTS OF DESIGNING THE COUNTRY'S INVESTMENT POLICY FOCUSED ON INTERNATIONAL CAPITAL MOVEMENT

Анотація. *В статті відповідно до завдань дослідження удосконалено понятійний апарат, запропоновано авторські визначення понять «міжнародна інвестиційна політика» та «міжнародна інвестиційна політика країни». Автором розкрито зміст етапів проектування політики, виокремлено та визначено змісті окремих аналітичних процедур спрямованих на виявлення проблем міжнародної інвестиційної діяльності та визначення проблем політики, обгрунтування вибору методів та інструментів впливу на інвестиційні процеси. Вирішити проблему формування політики адекватної викликам автор пропонує шляхом адаптації визначених аналітичних процедур у процесі проектування політики. Запропоновано застосування методу аналізу політики для виокремлення проблем інвестиційної політики, відбору та оцінки політичних альтернатив на основі авторської типологізації критеріїв.*

Ключові слова: *аналіз політики, інвестиційна політика, міжнародна інвестиційна політика, політичні альтернативи, критерії оцінювання альтернатив політики.*

Abstract. Introduction. *The problem of justifying the choice of methods and tools of the country's investment policy in the field of international capital movement is extremely urgent. Global instability and international economic relations reformatting determine the current state of the international economy and create challenges for each of its participants. The needs of the recovery of the Ukrainian economy increase the weight of international economic relations in the process of development and implementation of investment policy.* ***Results.*** *The design of the country's modern investment policy should be considered the multifactorial and polyvector nature of its subject field. The purpose of the article is to substantiate the expediency of using methodological approaches of policy analysis and to develop recommendations for adapting the appropriate analytical procedures of the method in the design of the country's investment policy in the field of international capital movement. In accordance with the tasks of the research, the author improved the conceptual apparatus, proposed the author's concept definitions. The article summarizes the applied components of the policy analysis method, highlights and defines the content of individual analytical procedures and features of their implementation. Particular attention is paid to the nature of analytical procedures aimed at identifying problems of international investment activities and defining problems of investment policy, justifying the choice of methods and tools of influence on economic processes in the field of international capital movement.* ***Conclusion.*** *The author proposes to solve the problem of forming the country's investment policy adequate to modern challenges in the field of international capital movement by adapting certain analytical procedures in the policy design process. The author has developed proposals for the application of the policy analysis method in the development of investment policy problems, selection and evaluation of political alternatives based on the typology of criteria. The developed approaches to typology should be considered the need to coordinate the country's investment policy with the processes of regulating the international movement of capital in a multi-level system of international policy.*

Keywords: *policy analysis, investment policy, international investment policy, policy alternatives, criteria for evaluating policy alternatives.*

Постановка проблеми. Багаторівнева система сучасної міжнародної економіки характеризується складною взаємодією чисельних акторів, які є носіями різноспрямованих інтересів. Різні групи суб'єктів міжнародної економіки впливають на вироблення політичних рішень, створюють конкурентне поле варіантів вирішення економічних проблем через зацікавленість у політичному процесі. Тому технологія вироблення політичного рішення уповноваженими політичними інститутами повинна ґрунтуватися на підходах, які дозволяють визначити найбільш оптимальні методи та інструменти впливу на економічні процеси з метою збалансування інтересів та досягнення визначених цілей.

Низка особливостей міжнародного середовища формують виклики для врядування, визначають види та моделі міжнародної інвестиційної політики: діяльність потужних міжнародних компаній як стейкхолдерів політики; міжнародна економіка нагромаджує обмежені ресурси капіталу; загострення конкуренції між країнами-реципієнтами іноземних інвестицій, що зумовлює особливе значення конкурентних переваг; переплетення політичних впливів на різних рівнях міжнародної економіки; посилення глобальної нестабільності зумовлює короткий горизонт прогнозування через слабку передбачуваність процесів міжнародного руху капіталу.

Міжнародна інвестиційна політика – цілеспрямована діяльність уповноважених національних та міжнародних інституцій щодо впливу на процеси міжнародного руху капіталу через використання певних ресурсів та механізмів з метою вирішення проблем у забезпеченні соці-

© Софіщенко І.Я., 2023

ально-економічного прогресу на всіх рівнях міжнародної економіки. Процес міжнародного руху капіталу опосередковується інвестиційною діяльністю суб'єктів міжнародної економіки, яка окреслює предметне поле та проблеми, які вирішує інвестиційна політика в сукупності видів сучасної економічної політики. Механізм міжнародної інвестиційної політики передбачає взаємодію сукупності елементів впливу на міжнародний рух капіталу, які розподілені за рівнями, функціонують на основі використання певних методів та інструментів. Політичні вплив та регулювання міжнародного руху капіталу здійснюється на всіх рівнях системи міжнародної економіки з використанням різних механізмів вироблення політичних рішень: на національному рівні, на двосторонній основі, на багатосторонній основі. Водночас спільне предметне поле політичних дій зумовлює необхідність узгодження політичних рішень на всіх рівнях, їх координацію на багатосторонньому рівні. Сучасна інвестиційна політика країни потребує використання підходів, які забезпечують досягнення балансу на спільному політичному полі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність проблематики формування міжнародної інвестиційної політики привертає увагу вітчизняних та зарубіжних дослідників. Достатньо розробленим є аналітичний інструментарій, понятійний апарат дослідження інвестиційної політики, зокрема низка науковців Литвин О.В. [1], Москаленко К.С. [2], Нікитенко Д.В. [3], Квятковська Л.А. [4], Шестак М.Л. [5] визначили сутність та змістовні ознаки понять «інвестиційна політика», «державні інвестиційна політики», її структурні елементи, принципи та методи. Філіпенко А.С. узагальнив наукові засади міжнародної економічної політики та її складових [6], науковцями Інституту міжнародних відносин КНУ імені Тараса Шевченка проаналізовано та визначено сучасні тенденції міжнародного руху капіталу [7], які визначають середовище інвестиційної політики, фактори вибору країнами її моделей. Водночас, понятійний апарат потребує врахування зростанням ролі міжнародних факторів у проектуванні інвестиційної політики. Особливості національної інвестиційної політики країн світової економіки у поточному періоді, її методів та інструментів висвітлюються у публікаціях ЮНКТАД, як провідного аналітичного центру [8]. Розробку та обґрунтування інвестиційної стратегії здійснено ДУ «Офіс із залучення та підтримки інвестицій» (UkraineInvest) у співпраці з компанією EY в Україні, Офісом Національної Інвестиційної Ради, Міністерством економіки України, за підтримки Програми USAID «Конкурентоспроможна економіка України» [9]. Перед українською економікою на сучасному етапі її розвитку постають нові виклики, відповідь на які потребує відповідних методів обґрунтування політичних рішень, які впливають на міжнародну інвестиційну діяльність, та зміст яких визначає модель інвестиційної політики країни.

Метою статті є обґрунтувати доцільність застосування методологічних підходів та аналітичних процедур аналізу політики до проектування інвестиційної політики. Врахування особливостей економічних відносин в сфері міжнародного руху капіталу дозволяє виокремити особливості застосування методу аналізу політики для обґрунтування політичних рішень уповноваженими органами влади.

Виклад основного матеріалу дослідження. Багаторівнева система міжнародної інвестиційної політики включає інвестиційну політику окремої країни щодо міжнародного руху капіталу як комплекс правових, адміністративних та економічних заходів уповноважених державних інституцій країни, спрямованих на активізацію інвестиційних процесів на основі залучення іноземного та міжнародного капіталу у процеси відтворення, створення оптимальних умов для інвестиційної діяльності з метою забезпечення стійкого розвитку країни. Зважаючи на об'єкт впливу – міжнародні потоки капіталу та міжнародних учасників інвестиційної діяльності – це особливий вид конвенційної зовнішньоекономічної політики країни, який передбачає дії з узгодження та координації регулювання міжнародного руху капіталу.

Проектування інвестиційної політики країни в сфері міжнародного руху капіталу доцільно здійснювати на основі сукупності аналітичних процедур, які враховують багатофакторність середовища та багатовекторність інтересів та мотивів. Вироблення та обґрунтування політичного рішення спрямованого на досягнення певного стану та результатів міжнародної інвестиційної діяльності потребує всебічної експертизи альтернативних варіантів розв'язання проблем, які виникають в її предметному полі.

Аналіз політики як метод обґрунтування політичних рішень в демократичному суспільстві був запроваджений у практику врядування ще у 60-х рр. XX ст. та отримав практичне застосування у багатьох країнах. Доцільність застосування його для проектування інвестиційної політики зумовлена комплексним характером аналізу, що відповідає багатофакторності інвестиційного середовища та багатовекторності мотивів учасників інвестиційної діяльності, поєднанням кількісних та якісних методів вивчення проблем міжнародного інвестування, комплексного характеру аналітичних процедур спрямованих на виявлення проблем інвестиційної діяльності та визначення проблем політики, використання мультикритеріального підходу до оцінки альтернативних способів вирішенні проблем політики, що відповідає конкурентному стану політичного поля. Останнє особливо доцільне зважаючи на характер та види стейкхолдерів інвестиційної політики, серед яких потужні міжнародні компанії, міжнародні фінансові організації глобального та регіонального характеру, урядові структури, органи місцевої влади.

Зміст фаз політичного циклу обумовлює відповідні види аналітичних процедур: встановлення порядку денного політики, формулювання проблеми політики, формулювання альтернатив політики для розв'язання проблемної ситуації, ухвалення політики як вибір однієї з альтернатив відповідним політичним рішенням, впровадження політики як здійснення уповноваженими владними органами практичної реалізації політичного рішення; оцінювання запланованих результатів політики [10]. Відповідно до цих підходів, при розробці міжнародної інвестиційної політики доцільно застосовувати наступні аналітичні процедури:

1. Аналіз проблемних ситуацій при здійсненні міжнародної інвестиційної діяльності на основі кількісного та якісного аналізу як зовнішнього, так і внутрішнього інвестиційного середовища, характеристик інвестиційних потоків, характеру інвестиційних бар'єрів.

2. Визначення проблеми інвестиційної політики, її цілей та завдань для уповноважених державних інституцій.

3. Формування сукупності альтернативних способів досягнення цілі та вирішення поставлених завдань – підбір адекватних методів та інструментів впливу на міжнародні інвестиційні потоки та діяльність міжнародних інвесторів.

4. Проведення мультикритеріального аналізу запропонованих політичних альтернатив та вибір найбільш прийнятної з них на основі експертних оцінок.

5. Проектування інвестиційної політики – розробка послідовних дій щодо запровадження обраного способу вирішення проблемної ситуації в сфері міжнародної інвестиційної діяльності, визначення кількісних та якісних показників результатів політики, моделювання результатів політики.

6. Моніторинг визначених показників та оцінювання результатів політики – визначення проблемних ситуацій.

Зміст найбільш важливих аналітичних процедур потребує більш розгорнутого розгляду. Вирішальним є визначення проблеми політики, яку породжує проблемна ситуація в міжнародній інвестиційній діяльності. Відчуття проблеми виникає, як правило, в результаті негативної оцінки ситуації в умовах здійснення інвестиційної діяльності. Такий стан оцінюється як виклики та загрози учасникам інвестиційної діяльності, унеможливлює або знижує можливості задоволення їх потреб. Там чином йдеться про виникнення проблемної ситуації, яка потребує усвідомленого владного впливу та не може бути вирішена без нього.

Проблема інвестиційної політики за своєю суттю це завдання з удосконалення умов міжнародного руху капіталу виходячи з пріоритетів та стратегічних цілей, покращення інвестиційного середовища засобами політичної дії для забезпечення більш ефективного використання міжнародних інвестиційних ресурсів.

Сучасне врядування передбачає розгалужену систему державних установ країни основних, які мають владні повноваження для прийняття політичних рішень, та допоміжних інституцій, які виконують дорадчу, аналітичну, експертну функції, а також презентують інтереси та пропозиції різних груп стейкхолдерів. Останні функціонують в практиці вироблення політики, наприклад, як ради інвесторів при основних державних інституціях, аналітичні центри. Іноземні інвестори є потужною групою стейкхолдерів і потребують не тільки оцінки впливів політики, моніторингу реакції на політичні рішення, але і залученості. Водночас при виробленні політики важливо знайти способи та інструмент, за яких можливо досягти збалансованості інтересів. У дослідженнях ЮНКТАД комунікації з стейкхолдерами виокремлюється як необхідних елемент механізму сучасної інвестиційної політики [11].

Аналітична процедура визначення проблеми політики передбачає розуміння розподілу повноважень щодо тих чи інших політичних впливів між різними інституціями, органами державної влади, уповноваженими міжнародними організаціями. Водночас кожна проблемна ситуація в економіці це комплекс тісно пов'язаних та взаємозалежних суспільних проблем, тому визначення проблеми політики передбачає процедуру її структурування. За результатами структурування визначається обмежена кількість суб'єктів прийняття рішень, обмежена кількість альтернатив політики, які можна визначати як альтернативні способи вирішення проблеми, визначеність наслідків кожної альтернативи, однозначним розумінням бажаного результату вирішення проблеми виробниками рішень та стейкхолдерами. Сучасні практики демонструють широкий спектр організації процесу пошуку способів, які дозволяють вирішити проблему політики, завдання, які визначені її метою: вивчення досвіду інвестиційної політики інших країн, консультації з експертами з наукового середовища; міжвідомчі консультації, твіннінг.

Ключовою аналітичною процедурою є визначення способів вирішення проблемної ситуації – політичних альтернатив, які зокрема можуть відображати різні підходи стейкхолдерів в наслідок ідеологічного та ціннісного плюралізму, різноспрямованості інтересів учасників міжнародного руху капіталу. Політичні альтернативи як методи та інструменти інвестиційної політики передбачають наявність у суб'єктів політики можливостей впливу на інвестиційні процеси та поведінку суб'єктів господарювання для реалізації своїх цілей: наявність повноважень та можливостей (фінансові ресурси, постачання відповідних послуг); наявність повноважень для примусу (заборони, санкції); спроможність використовувати ринкові механізми (кредити, податкові пільги, субсидії тощо), можливість впливу у формі іміджевих кампаній.

Вагому роль у проектуванні політики відіграють процедури компаративного аналізу з використанням сукупності критеріїв порівняння політичних альтернатив. Типологізація цих аналітичних інструментів надає аналізу альтернатив чіткого розуміння механізмів формування ефектів політики на основі співставлення витрат та резуль-

Таблиця 1

Класифікація критерії для мультикритеріального аналізу політичних альтернатив

Критерії за типами	Критерії оцінки витрат політики	Критерії оцінки результатів політики
Економічні	вартість державних витрат на заходи політики	вигода для різних груп стейкхолдерів; збільшення показників грошового потоку при реалізації інвестиційних проектів у реальному секторі економіки;
Організаційні	наявність витрат на адміністрування заходів	спрощення адміністрування заходів політичного впливу
За ознакою системності	конфронтаційність щодо зобов'язань країни в системі міжнародної інвестиційної політики; витрати на узгодження з міжнародною багатосторонньою інвестиційною політикою	узгодженість з зовнішніми зобов'язаннями країни в системі міжнародної інвестиційної політики,
За ознакою автономності	витрати через необхідність змін у законодавстві	політична прийнятність політики для стейкхолдерів
За ознакою невизначеності	ризик втрат державних ресурсів	передбачуваність результатів; зниження ризиків іноземних інвесторів
Розподільчі	величина державних витрат на заходи політики щодо подолання нерівності у розподілі вигод	рівність у розподілі вигод від запровадження політики між різними групами стейкхолдерів

Джерело: складено автором

татів, врахування їх змін у процесі моніторингу політики та. Серед видів критеріїв для порівняльного аналізу політичних альтернатив можна виокремити такі групи: економічні, розподільчі, організаційні, ступінь автономності політичних дій, ступінь визначеності результатів запропонованих дій, за системною ознакою (див. табл. 1).

Важливим елементом процедури мультикритеріального аналізу політичних альтернатив є оцінка ваги критерію з урахуванням специфіки проблеми політики, цілей та завдань.

Висновки. Зміст аналітичних процедур методу аналізу політики дозволяє за певної адаптації застосувати у якості прикладних компонентів проектування економічної політики, оцінки ефективності політичних рішень щодо вибори тих чи інших способів та інструментів впливу на інвестиційне середовище та інвестиційну діяльність. На особливу уваги заслуговує формулювання проблеми політики на основі процедури структурування, яке забезпечується науковим аналізом проблем інвестиційної діяльності та середовища її здійснення. Підходи до типоголізації критеріїв для мультикреріального аналізу доцільно розробляти на етапі вибору альтернатив на основі співставлення витрат та результатів. Проектування інвестиційної політики країни як складової системи міжнародної економічної політики передбачає оцінку політичних альтернатив з огляду на необхідність узгодження інвестиційної політики країни з процесами регулювання міжнародного руху капіталу у багаторівневій системі міжнародної економіки.

Бібліографічний список:

1. Литвин О.В. Сутнісні характеристики поняття «державна інвестиційна політика» та його елементи. *Інфраструктура ринку.* 2016. Вип. 2. С. 78–83. URL: http://market-infr.od.ua/journals/2016/2_2016_ukr/2_2016.pdf

2. Москаленко К.С. Інвестиційна політика країни: сутність, функції та фактори. *Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського. Серія : Економічні науки.* 2019. № 1. С. 130–138. URL: http://elibrary.donnuet.edu.ua/1879/1/Moskalenko_article_24_09_2019.pdf

3. Нікитенко Д.В. Сутність та змістовні ознаки поняття «інвестиційна політика». *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Економіка.* 2017. Вип. 4. С. 14–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoa_2017_4_5

4. Квятковська Л.А. Таловер В. А. Структурні елементи формування державної інвестиційної політики. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Економічні науки.* 2016. Вип. 17 (1). С. 46–50.

5. Шестак М.Л. Сутність і зміст поняття «державна інвестиційна політика». *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України.* 2014. Вип. 2 (70). С. 282–287. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/shestak_sutnist.pdf

6. Філіпенко А.С. Теорія міжнародної економічної політики : навч. посіб. Київ, 2013.

7. Сучасні тенденції міжнародного руху капіталу : монографія / за ред. О.І. Рогача. Київ, 2019.

8. 8.World Investment Report 2023. URL: https://unctad.org/publication/world-investment-report-2023

9. Національна стратегія збільшення прямих іноземних інвестицій в Україну. URL: https://ukraineinvest.gov.ua/fdi-strategy/

10. Романов В.Є., Рудік О.М., Брус Т.М. Вступ до аналізу державної політики. Київ, 2003.

11. Investment facilitation in international investment agreements: trends and policy options. IIA Issues Note, No. 3, 2023. September, 2023. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/diaepcbinf2023d5_en.pdf (дата звернення: 05.09.2023).

References:

1. Lytvyn O. V. (2016) Sutnisni kharakterystyky poniattia "derzhavna investytsiina polityka" ta yoho elementy [Essential characteristics of the concept of "government investment policy" and its elements]. *Infrastruktura rynku – Market infrastructure*, vol. 2, pp. 78–83. Available at: http://market-infr.od.ua/journals/2016/2_2016_ukr/2_2016.pdf

2. Moskalenko K. S. (2019) Investytsiina polityka krainy: sutnist, funktsii ta faktory [Investment policy of the country: essence, functions and factors]. *Visnyk Donetskoho natsionalnoho universytetu ekonomiky i torhivli im. Mykhaila Tuhan-Baranovskoho. Seriia: Ekonomichni nauky – Bulletin of the Donetsk National University of Economics and Trade named after Mykhailo Tugan-Baranovskyi. Series: Economic Sciences*, no. 1, pp. 130–138. Available at: http://elibrary.donnuet.edu.ua/1879/1/Moskalenko_article_24_09_2019.pdf

3. Nikytenko D. V. (2017) Sutnist ta zmistovni oznaky poniattia «investytsiina polityka» [The essence and substantive features of the concept of "investment policy"]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Seriia: Ekonomika – Scientific notes of the National University "Ostroh Academy". Series: Economics,* vol. 4, pp. 14–18. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoa_2017_4_5

4. Kviatkovska L. A. Talover V. A. (2016) Strukturni elementy formuvannia derzhavnoi investytsiinoi polityky [Structural elements of the formation of government investment policy]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia: Ekonomichni nauky – Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Economic Sciences,* vol. 17 (1), pp. 46–50.

5. Shestak M. L. (2014) Sutnist i zmist poniattia "derzhavna investytsiina polityka" [The essence and meaning of the concept of "government investment policy"]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy – Scientific notes of the Institute of Political and Ethnonational Studies named after I. F. Krasa of the National Academy of Sciences of Ukraine*, vol. 2 (70), pp. 282–287. Available at: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/shestak_sutnist.pdf

6. Filipenko A. S. (2013) *Teoriia mizhnarodnoi ekonomichnoi polityky* [Theory of international economic policy]. Kyiv. (in Ukrainian)

7. Suchasni tendentsii mizhnarodnoho rukhu kapitalu: monohrafiia [Modern trends in the international movement of capital] (2019) / za red. O.I. Rohacha. Kyiv. (in Ukrainian)

8. World Investment Report 2023. Available at: https://unctad.org/publication/world-investment-report-2023

9. Natsionalna stratehiia zbilshennia priamykh inozemnykh investytsii v Ukrainu. [National strategy for increasing foreign direct investment in Ukraine]. Available at: https://ukraineinvest.gov.ua/fdi-strategy/

10. Romanov V. Ie., Rudik O. M., Brus T. M. (2003) *Vstup do analizu derzhavnoi polityky* [Introduction to the analysis of government policy]. Kyiv. (in Ukrainian)

11. Investment facilitation in international investment agreements: trends and policy options. IIA Issues Note, No. 3, 2023. (September, 2023) Available at: https://unctad.org/system/files/official-document/diaepcbinf2023d5_en.pdf (accessed September 2, 2023).

Стаття надійшла до редакції 15.09.2023

УДК 338.48:005.8
JEL O22, Z38
DOI 10.32782/2786-8273/2023-2-15

Теребух А.А.
доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри туризму,
Національний університет «Львівська політехніка»
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2293-4878
Andriy Terebukh
Lviv Polytechnic National University

Роїк О.О.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри туризму,
Національний університет «Львівська політехніка»
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3617-8068
Oksana Roik
Lviv Polytechnic National University

УПРАВЛІННЯ ПРОЄКТАМИ В ТУРИЗМІ: АДАПТАЦІЯ ДО НОВИХ ВИКЛИКІВ В УМОВАХ СТРІМКИХ ЗМІН

PROJECT MANAGEMENT IN TOURISM: ADAPTATION TO NEW CHALLENGES IN THE CONTEXT OF RAPID CHANGES

Анотація. *У статті обґрунтовується актуальність питання щодо визначення підходів, інструментів та джерел повоєнного відновлення України. За таких умов, крім агропромислового комплексу, металургії, переробної галузі та ІТ-сектору, Україна має значний потенціал в сфері туризму. В умовах трансформаційних змін середовища виживання туристичної сфери потребує формування ефективного управління проєктами в туризмі в умовах війни. Метою дослідження є аналіз теоретико-практичних аспектів реалізації системи управління проєктами в туризмі в умовах адаптації до нових викликів. Практичне значення дослідження – використання особливостей управління проєктами в туризмі з метою отримати соціально-економічний синергетичний ефект, який виявиться в успішному завершенні проєкту. У перспективі подальші дослідження – моделювання розвитку туризму в Україні з урахуванням інноваційних особливостей методології проектного управління.*

Ключові слова: *управління проєктами, туристична сфера, інвестиційна політика, економічна криза, інвестиційні ризики, російсько-українська війна.*

Abstract. Introduction. *The article substantiates the relevance of the issue of determining approaches, tools and sources of post-war reconstruction of Ukraine. Socio-economic revival should become the largest project of modernization of the national economy and reconstruction of destroyed infrastructural facilities, which involves attracting financial resources, substantiating the parameters of investment projects. Under such conditions, in addition to the agro-industrial complex, metallurgy, the processing industry and the IT sector, Ukraine has significant potential in the field of tourism. In the conditions of transformational changes in the environment, the survival of the tourism sphere requires the formation of effective management of projects in tourism in war conditions. Purpose. The purpose of the study is to analyse the theoretical and practical aspects of the implementation of the project management system in tourism in the context of adaptation to new challenges.* ***Methods.*** *The following methods are used to fulfill the tasks set in the article: systematic analysis, comparison and grouping of data – when clarifying the conceptual apparatus, researching approaches to the formation and peculiarities of project management in tourism; methods of comparative, statistical, strategic, spatial analysis – when substantiating modern conditions of project management in tourism, determining organizational and economic support for the development of tourism in Ukraine in wartime conditions.* ***Results.*** *The conducted studies substantiated the need to use the features of project management in tourism in order to obtain a socio-economic synergistic effect, which will be manifested in the successful completion of the project. In the future, further research is to develop an effective and comprehensive mechanism for the implementation of the project management system in tourism and control over the quality of the provision of tourist services, taking into account the innovative features of the methodology.* ***Conclusion.*** *It i s substantiated that the restoration of tourism as a branch of the national economy in the conditions of post-war reconstruction requires coordination of activities with regard to the natural, socio-cultural, ecological-economic and information-technological possibilities of a certain region for the effective initiation of projects.*

Keywords: *project management, tourism, investment policy, economic crisis, investment risks, Russian-Ukrainian war.*

Постановка проблеми. В період поствоєнного відновлення в У країні нагальною та своєчасною потребою стане використання нових підходів для швидкого відновлення всіх соціально-економічних процесів як і у системі національної економіки загалом, так і у туристичній сфері. Система ефективного управління в туризмі відіграватиме важливу роль у формуванні та реалізації політики відновлення галузі, адаптуючись до нових викликів в умовах стрімких змін.

© Теребух А.А., Роїк О.О., 2023

Повномасштабна війна в Україні вимагає перегляду підходів до формування політики у сфері в туризмі та пошуку нових ефективних методів управління проектами у ній. Важливість розвитку туризму для економіки України визначається тим, що крім фінансової функції, що проявляється через збільшення надходжень до державного бюджету від суб'єктів туристичної діяльності, та соціальної, яка полягає у створенні нових робочих місць та сприянні розвитку територіальних громад, галузь також стимулює розвиток інших видів діяльності та сфер економіки – транспорту, торгівлі, зв'язку, готельного та ресторанного бізнесу тощо. Зазначене зумовлює необхідність переосмислення ролі туристичної сфери для країни з метою розроблення виваженої системи управління проєктами в туризмі в умовах адаптації до нових викликів та стрімких змін в повоєнному періоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що питання ініціалізації управління проєктами в туризмі набуло особливої актуальності та перебуває у фокусі уваги наукових досліджень. Зокрема, в цьому контексті можна виділити праці Богдан Т. [1], Гризовської Л.О. [2], Данилишина Б. [3], Кари Н.І., Зинич Л.В. [4], Козловського Є.В., Ткаченко Т.І. [5], Несторишен І.В. [6], Перегуди Ю., Кривоберець М. [8], Редько В. [11], Холодок В. [12] та ін.

У праці Несторишен І.В. [6] розглядає проєктування у сфері туризмі як багатогранне поняття, яке може являти собою комплексний набір процесів та технологій, реалізація якого призводить до високоякісного та технологічного результату. В науковій літературі проєктування в туризмі – це сфера діяльності, під час якої визначаються та досягаються певні цілі, оптимізується використання ресурсів (час, гроші, праця, матеріали, енергія, простір та ін.) у рамках певного проєкту (визначає кінцевий результат та обмеження за часом та/або іншими ресурсами). Саме поняття «проєкт» поєднує різноманітні види діяльності, які характеризуються низкою загальних ознак: спрямованість для досягнення конкретних цілей, певних результатів; динамічний розвиток галузі застосування проєкту; конкретизація заходу, розроблення як результату проєкту; координоване виконання численних взаємозалежних дій, орієнтованих досягнення успіху; обмежена протяжність у часі з певним початком та кінцем; обмеженість ресурсів; орієнтованість на якість та безпеку [6].

Редько В.Є. у своїх дослідженнях [11] обґрунтовує, що державне управління проектами в туризмі передбачає не тільки визначення пріоритетних напрямів туризму, а й підтримку проектів, спрямованих на їхній розвиток, що вимагає постановки конкретних завдань для регіонів через комплексний стратегічний проект розвитку туристичної галузі, який забезпечить цільову спрямованість використання державних і приватних коштів, матеріально-технічних, інформаційних і трудових ресурсів протягом життєвого циклу проекту. Автор зазначає, що регіональне проектування в туризмі передбачає чітке формулювання ідей розвитку туристичного регіону визначених відповідно до розробок державного портфеля проектів й з урахуванням потреб та ініціатив дестинацій в умовах обмежених ресурсів і чітко визначеного часу, певної кількості та якості, спрямованих на якнайкраще задоволення вимог туристів.

Холодок В.Д. у роботі [12] обґрунтовує необхідність розробки дієвих пропозицій щодо підвищення ефективності управління туризмом на регіональному рівні в повоєнний період, а для формування практичних рекомендацій щодо стратегічного бачення відновлення галузі туризму та удосконалення механізмів управління з урахуванням викликів воєнного часу.

В той же час, на сьогодні залишається відкритим питання особливостей використання нових підходів до застосування інноваційного та проєктного управління в туризмі в умовах воєнного стану та адаптації до нових викликів в умовах стрімких змін. Зміни внутрішніх та зовнішніх чинників їх формування та функціонування вимагає визначення ефективних інструментів управління розвитку даної сфери.

Метою дослідження є аналіз теоретичних та практичних аспектів реалізації ефективної системи управління проєктами в туризмі в умовах воєнного стану та адаптації до нових викликів в умовах стрімких змін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Управління проєктами нині є ключовим інструментом реалізації стратегій, впровадження інноваційних підходів, обґрунтування нових методів розроблення та оптимізації процесів задля відновлення економіки в період повоєнної відбудови. В сучасних умовах управління проєктами в туризмі є одним із найперспективніших напрямів професійної діяльності, оскільки в умовах деструктивних наслідків криз, впливів різноманітних чинників нестабільного, динамічного суспільно-політичного, соціального та економічного середовищ є дієвим інструментом досягнення визначених проєктом цілей [6].

Нині в умовах суттєвих та динамічних трансформаційних змін середовища розвитку туризму, що суттєво загострюються в умовах війни, виживання галузі в цілому потребує формування ефективних стратегій адаптації. Адаптація до нових викликів в умовах стрімких змін у глобальному середовищі туризму виділяє принципи, що є каталізаторами таких змін і визначатимуть успішність управління проєктами в туризмі у довгостроковому періоді, серед яких: безпека, екологічність (орієнтація на зелені технології), економічна, соціальна і екологічна збалансованість, персоналізована диференціація туристичного продукту, інтегрованість, цифровізованість та інклюзивність. Упровадження даних принципів в систему управління проєктами в туризмі є елементом проактивної адаптації, що сприятиме підвищенню конкурентоспроможності регіонального туристичного продукту на внутрішньому і зовнішньому ринках, а також створить умови для додаткового залучення іноземних інвестицій, грантів та інших додаткових джерел фінансування.

Воєнні дії на території України зумовили масштабні руйнування виробничого капіталу та інфраструктури, принесли людські жертви та соціальні втрати. Війна призвела до скорочення робочих місць і доходів, зменшення купівельної спроможності і обсягів накопичених активів. У 2022 році національна економіка втратила 29,2% реального ВВП, а 13,5 млн. осіб змушені були покинути свої домівки. Більше 7 млн осіб опинилися за межею бідності, а рівень бідності сягнув 24% населення. Експерти Світового банку і Єврокомісії оцінюють пошкодження від війни в Україні в період з 24 лютого 2022 р. до 24 лютого 2023 р. в сумі 134,7 млрд доларів, а потреби у відновленні – 410,6 млрд доларів [1].

Україна завершила 2022 рік 30% падінням реального ВВП. Прогнози подальшого зростання української економіки теж варіюються у дуже скромних масштабах: від +0,3% у 2023 р. до +6,4% у 2025 р. (дані прогнозу НБУ), що дуже мало як для умов воєнного часу, так і для умов ймовірного повоєнного відновлення. Інвестиційний розвиток країни є складним, зважаючи на воєнні ризики, вилучення трудових ресурсів до лав ЗСУ, енергетичного терору, логістичних проблем тощо. З початку 2023 в Україні почала проявлятися спіраль циклічного скорочення випуску та росту безробіття [3].

За даними Світового банку, вартість відновлення України як сучасної економіки після російсько-української війни коштуватиме понад 400 мільярдів доларів. Відновлення України стане найбільшою та найскладнішою операцією з часів Плану Маршалла після Другої світової війни, побудувавши абсолютно нову, інтегровану в Європу і конкурентоспроможну на міжнародному ринку 21 століття економіку, перетворити величезні руйнування під час війни у можливість модернізувати економіку України. Для цього потрібні широкомасштабні скоординовані зусилля численних партнерів: Уряду України, приватного сектору, міжнародних країн-партнерів, багатосторонніх агентств та міжнародних інвесторів. Ключовим фактором успішної реконструкції буде максимальне залучення приватного сектору та міжнародного капіталу у всі аспекти інвестицій та відбудови, при цьому реконструкція максимально здійснюватиметься за рахунок приватних інвестицій та державно-приватного партнерства [7].

У звіті USAID «Нова Україна: Стимулювання інвестицій у свободу, мир та процвітання» визначено вісім пріоритетних сфер реформування, які сприятимуть мобілізації міжнародного інвестиційного капіталу для реалізації цього починання [7]:

1. Створення основи для інвестиційної політики, орієнтованої на досягнення конкретних цілей (Для забезпечення чіткої та ефективної реалізації, інвестиційна політика повинна розроблятися у співпраці з інвесторами. В її основі повинні бути чітке бачення цілей, конкретні завдання, конструктивне керування інституціями, відповідальними за ПІІ, плановані дії уряду, та заходи щодо реалізації пріоритетів реформ).

2. Зміцнення інституцій для заохочення інвестицій на міжнародному рівні.

3. Створення конкурентного середовища, що сприяє бізнесу (Існують певні успіхи у поліпшенні середовища для бізнесу. Однак інвестори заявляють, що потрібно більше. Для залучення нових ПІІ Україна повинна знизити вартість ведення бізнесу шляхом зниження витрат на транзакції та поліпшення умов для інвесторів).

4. Продовження антикорупційної реформи (Незважаючи на істотні успіхи у боротьбі з корупцією, зробити потрібно набагато більше для створення привабливіших умов для інвесторів, потрібно не лише побороти реальну корупцію, а й поліпшити індекс її сприйняття. Збільшення прозорості та верховенство права, розширення діджиталізації є ключовими факторами мінімізації корупційних ризиків).

5. Зміцнення нормативної та інституційної основи регулювання капітальних інвестицій (Україні необхідно нарощувати потенціал уряду для планування та управління великими державними інвестиціями та державно-приватними партнерствами (ДПП), оцінки проєктів та управління ними, здійснення закупівель, співпраці з приватним сектором, надання концесій, перегляду законодавства про державні закупівлі, ДПП та концесії для приведення їх у відповідність до вимог ЄС та СОТ).

6. Прискорення процесу приватизації (Державні підприємства в Україні неефективні та погано працюють, але все ще становлять інтерес для іноземних інвестицій. Уряд повинен прискорити їхню приватизацію та забезпечити прозорість, відкриту конкуренцію, чесні та реалістичні зобов'язання для інвесторів).

7. Прискорення вступу до ЄС (Процедура вступу до ЄС слугує двигуном широкомасштабних довгоочікуваних реформ у різноманітних галузях. Прискорення реформ для повної відповідності Acquis ЄС має залишатися головним національним пріоритетом).

8. Вирішення питань в окремих галузях (Існують інвестиційні можливості у широкому спектрі галузей, які були визначені як такі, що можуть зацікавити інвесторів).

План економічного відродження має стати наймасштабнішим проектом модернізації вітчизняної економіки та відбудови зруйнованих інфраструктурних об'єктів, що передбачає залучення фінансових ресурсів, обґрунтування параметрів інвестиційних проєктів на засадах сучасних тенденцій розвитку світової економіки. Враховуючи високий рівень глобалізації та сучасні темпи розвитку міжнародної економіки, завданням України є створення сприятливих умов для розвитку відповідних галузей народного господарства, які б могли конкурувати на міжнародному ринку та приймати активну участь у міжнародному розподілі праці. За таких умов, крім агропромислового комплексу, металургії, переробної галузі та ІТ-сектору, Україна має значний потенціал в сфері туризму. Зазначимо, можливість використання цього потенціалу у післявоєнний період залежить від багатьох факторів, визначальними з яких є суттєве оновлення та модернізація туристичної та логістичної інфраструктури, а також вдосконалення інструментів взаємодії державних органів управління, органів місцевого самоврядування та туристичної бізнес-спільноти. В основі зазначених трансформацій має бути інноваційний підхід за усіма етапами функціонування туристичного ланцюга: вибір туристичного продукту; прибуття в країну; туристичне прибуття в дестинацію; «споживання» туристичного продукту та його масштабування; виїзд з країни; зворотній зв'язок [1].

Воєнний стан економіки призвів до прогресивного нарощування витрат на потреби оборони, соціальної підтримки громадян та відновлення зруйнованої війною інфраструктури. Це збільшує дефіцит бюджету, однак цей дефіцит не створює адекватного мультиплікативного ефекту для економіки, на відміну від умов мирного часу. Валютна стабільність української економіки нині тримається на трьох елементах: масштабна зовнішня допомога, фіксований обмінний курс та валютні обмеження на виведення капіталу. Однак, скорочення виробництва та падіння його конкурентоспроможності підриває фундаментальні основи стійкості національної валюти. Тому країні потрібна потужна державна політика підтримки зайнятості, яка має включати проєкти створення робочих місць, стимулювання приватного бізнесу, розвитку та відновлення інфраструктури. Потрібно посилити частку видатків на підтримку створення робочих місць з метою фор-

мування мультиплікативного ефекту в економіці і зниження ризиків критичного звуження податкової економічної бази в середньостроковій перспективі [3].

За таких умов відновлення туризму як галузі національної економіки в умовах післявоєнної відбудови потребує узгодження туристичної діяльності щодо природної, соціокультурної, еколого-економічної та інформаційно-технологічної можливостями певного регіону для ефективної ініціації проєктів.

Відновлення і модернізація економічної та соціальної інфраструктури України підвищить економічну безпеку, ефективність і конкурентоспроможність; забезпечить енергетичну незалежність; полегшить торгівлю і транзит; поліпшить логістичні операції; і сприятиме розвитку приватного сектора і економічному зростанню. Це вимагатиме масштабних інвестицій всіх типів – приватних, державних та державно-приватних. Для цього Україна повинна вирішити широкий спектр питань з наявною правовою та інституційною базою, що регулює інвестиційні проєкти та створити відповідний потенціал, забезпечити чесні та конкурентні умови отримання контрактів.

Необхідно провести масштабну програму реконструкції для відновлення України після війни. За оцінками Світового Банку, станом на вересень 2022 року було пошкоджено 40% житлового фонду, 30% електростанцій та 33% інфраструктури, включаючи 305 мостів, 19 аеропортів, 57 залізничних станцій та 24 000 кілометрів доріг. Уряд має недостатньо можливостей. На центральному рівні, в галузевих міністерствах та на регіональному рівні відсутні достатні інструменти та засоби для проведення оцінки проєктів, аналізу балансу витрат та результатів, проведення закупівель та управління проєктами. Для покриття цих витрат разом з державними та міжнародними донорськими коштами будуть потрібні партнерства між державним і приватним секторами. За оцінкою невідкладних потреб, Україні буде потрібно 14 мільярдів доларів на пріоритетну реконструкцію в 2023 році, при цьому бюджет України на цей рік (2023) становить 3 мільярди доларів [10].

Війна на території України на сьогодні спричинила екологічну катастрофу. На нині Державною екологічною інспекцією зафіксовано більше 1000 подій, що несуть загрозу для довкілля на території України, зокрема найбільше у Київській, Донецькій, Луганській, Дніпропетровській, Харківській, Миколаївській, Чернігівській, Запорізькій, Одеській, Херсонській, Львівській та Житомирській областях. Згідно наведених даних у «Report on direct damage to infrastructure from destruction as a result of Russia's military aggression against Ukraine» [10] значних збитків завдається атмосферному повітрю, ґрунтам, водам внаслідок ракетних ударів по об'єктах інфраструктури: нафтобази, очисні споруди, резервуари зберігання хімічних сполук тощо. Зокрема, при ураження резервуарів нафтобаз у навколишнє середовище потрапляють продукти згорання світлих нафтопродуктів (бензин, дизпаливо), це призводить до забруднення та вигорання ґрунтів на прилеглих територіях, потрапляння нафтопродуктів у ґрунтові води. Внаслідок переміщення важкої військової техніки, вибухів та пожеж виникають різні види деградації ґрунтового покриву: перемішування ґрунтових горизонтів, порушення верхнього родючого шару, переущільнення ґрунтових горизонтів, хімічна деградація, вигорання (пірогенна деградація) ґрунтів, фортифікаційна деградація тощо.

Інша загроза внаслідок воєнних дій це є мінування території населених пунктів, сільськогосподарських угідь, транспортної інфраструктури, тощо. За даними Асоціації саперів України понад 80,5 тис. км^2 території України заміновано, що спричинило до часткового або повного вилучення земель (ґрунтів) з господарського використання до повного розмінування. Загалом, майже 3 мільйони гектарів лісу в Україні були охоплені війною від початку повномасштабного вторгнення російської армії. Під окупацією залишається 600 тисяч гектарів лісів України та 149 лісництв. Російські війська завдають цілеспрямованих ударів по інфраструктурі для забору, очищення та постачання води, а також каналізаційних очисних спорудах. Значно пошкоджені об'єкти водопостачання та водовідведення у Донецькій, Запорізькій, Харківській та Миколаївській областях. Через війну понад 4,6 млн людей в Україні мають проблеми з доступом до питної води. Внаслідок знищення військової техніки, вибухів боєприпасів, горіння нафтопродуктів, лісових пожеж, пожеж у житлових приміщеннях, на промислових підприємствах тощо в атмосферу викинуто велику кількість небезпечних речовин – щонайменше 87 тис. тонн від знищеної ворожої техніки, 2,7 млн тонн від лісових пожеж та пожеж на промислових об'єктах без урахування парникових газів (за оцінкою згідно методології EMEP). Деякі втрати природних екосистем та унікальних природних об'єктів є вже невідновлюваними, відновлення інших втрат (ґрунтів, лісів, природного багатства рослинного і тваринного світу на деяких територіях) потребуватиме десятків років. Внаслідок воєнних дій 812 заповідних територій України перебувають в небезпеці – це близько 20% площі всіх природоохоронних територій України. Від дій Росії під загрозою знищення опинились 2,5 млн га природоохоронних територій. Території, які завжди були під особливою охороною держави, зазнають варварського використання або прямого знищення. Наприклад, на території Чорнобильського радіаційного екологічного біосферного заповідника, який віднесено до території Смарагдової мережі, було виявлено 31 осередок пожеж на площі 10111 га. Внаслідок пожеж на цій території пошкоджено цінні оселища на відтворення яких потрібно час. В районі Херсону окупанти підпалили Дніпровські плавні, які також входять до територій Смарагдової мережі – Нижній Дніпро. Всі ці дії призводять до порушення спокою диких тварин, зменшення біорізноманіття, пошкодження або знищення цінних біотопів, оселищ, які занесено до Резолюції 4 та 6 Бернської конвенції – конвенції про охорону дикої флори і природних середовищ існування в Європі [10].

Підрив дамби Каховської ГЕС росією спричинив масштабні затоплення міст та територій. Внаслідок злочинних дій агресора зазнали шкоди цілі екосистеми, було порушено середовища існування та можлива загибель диких, свійських та домашніх тварин, зазнали забруднення води Дніпра і Чорного моря, порушено водопостачання, без доступу до питної води залишилась частина населення, ймовірним є заболочення осушених земель і зміна кліматичного режиму регіону. Можливе утворення нової пустелі в результаті відкриття піщаного дна із супутніми кліматичними наслідками, такими як зменшення опадів, поява пилових бур, а також загаль-

ний підйом температури у регіоні, що створить ризик посухи на полях центру і півдня України.

Історико-культурні пам'ятки зазнали значних втрат внаслідок військових дій не тільки з точки зору їх розміру в загальній частині втрат, але й з точки зору моральної цінності. Культурна сфера є особливою частиною національної ідентичності і тому відновлення постраждалих культурних установ і об'єктів займатимуть важливе місце в процесі відбудови країни у післявоєнний час. Через велику інтенсивність бойових дій на сході та півдні України, а також регулярні ракетні обстріли по всій її території, більшість культурних та спортивних установ припинили свою роботу, або значно її скоротили. Міністерство культури та інформаційної політики (МКІП) повідомило, що внаслідок повномасштабної російської збройної агресії в Україні постраждали 823 об'єкти культурної спадщини. За період з 24 лютого 2022 року до 25 серпня 2023 року пошкоджено або зруйновано 823 об'єкти культурної спадщини. З них об'єктів національного значення – 109, місцевого значення – 650, щойно виявлених – 64. Зокрема, пам'ятки архітектури становлять 252 об'єкти, архітектури та містобудування – 244, історії – 199, архітектури та містобудування, історії – 32, архітектури, історії – 30, археології – 20, монументального мистецтва – 19, містобудування, монументального мистецтва – 17, містобудування – 5, науки і техніки – 2, садово-паркового мистецтва – 1, архітектури та містобудування, монументального мистецтва – 1, архітектури, монументального мистецтва – 1. Зазначається, що згідно з даними обласних військових адміністрацій, від початку повномасштабного вторгнення повністю було зруйновано 23 пам'ятки, частково пошкоджено 636 пам'яток, ступінь пошкодження 164 об'єктів залишається невідомим [10].

З огляду на вище сказане, визначено необхідність розроблення комплексу стратегічних заходів на державному рівні щодо відновлення потенціалу туристичної сфери України та її розвитку в післявоєнному періоді. Враховуючи завдані різним регіонам України збитки і руйнування, включаючи екоцид та інші наслідки військової агресії з боку рф, які знижують туристичний потенціал територій, вважаємо за доцільне в процесі розробки інвестиційних проєктів, враховувати чинники зовнішнього середовища з позицій впливу на розвиток туристичної галузі на конкретних територіях та необхідних обсягів інвестиційних ресурсів. Це дозволить більш виважено підійти до управління процесами відновлення туристичного бізнесу в регіонах України. Реалізація проєктів у сфері туризму має відбуватися за підтримки місцевих органів самоврядування і співпраці з науковими, проектними організаціями, оскільки знання особливостей території, вимог туристів щодо матеріально-технічної бази та якості туристичного сервісу, додаткових послуг вимагають не тільки визначення проблеми, а й формування концепції проєкту, проведення комплексного аналізу, фінансово-економічного обґрунтування, планування й структуризації, використання сучасних комп'ютерних програм з контролю проєкту, інтегрованих із системами управління проєктом у єдину інформаційну систему за рахунок приватного, державного та іноземного інвестування. Врахування цих особливостей управляння проєктами в туристичній сфері дозволить ефективно ініціювати, реалізовувати й завершувати проекти, а туристичній сфері діяльності в Україні – планомірно розвиватися.

Висновки. Результати проведеного дослідження дозволили зробити наступні висновки. В умовах повоєнного відновлення туризм є однією з пріоритетних вітчизняних галузей народного господарства, яка тісно пов'язана з вирішенням соціальних завдань щодо створення нових робочих місць, розвитком місцевих громад та інфраструктури. В цьому контексті варто звернути увагу на сучасні технології управління проєктами в туризмі, в основі якого лежить якісне кадрове та ресурсне забезпечення.

Сутність управління проєктами в туризмі полягає у створенні збалансованої стратегічно-цільової програми дій, спрямованої на якісний результат і управління його досягненням у встановлений термін відповідно до допущень й обмежень системи проектів. За сприяння державних органів влади у галузі туризму використання проектного підходу вимагає ініціювання проектів для комплексного розвитку туризму в регіоні, просування на національний і міжнародний туристичний ринки, заохочення і використання підприємницьких ініціатив. Застосування проектного підходу до управління розвитком туризму передбачає створення нових, відродження занедбаних та розвиток успішних туристичних об'єктів через реалізацію чіткої програми дій з виділенням конкретних завдань: модернізація та реконструкція наявної туристичної інфраструктури у відповідності з вимогами міжнародних стандартів; створення нових туристично-рекреаційних комплексів; створення системи кадрового супроводу розвитку сфери туризму; підтримка системи малого та середнього бізнесу, спрямованого на розвиток сфери туризму; усвідомлення необхідності розвитку сфери туризму органами законодавчої та виконавчої влади всіх рівнів.

В подальших наукових дослідженнях варто звернути увагу на сучасні технології управляння проєктами в туризмі, які дозволяють використовувати гнучкі та ефективні інструменти управління для забезпечення якісного досягнення результатів.

Бібліографічний список:

1. Богдан Т. Фінансово-економічні наслідки війни. 2023. URL: https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/550614_finansovoekonomichni_naslidki.html (дата звернення: 15.09.2023).

2. Гризовська Л.О. Особливості та сучасні тенденції управління туристичним бізнесом в Україні. *Економіка та управління підприємствами*. 2018. Випуск 28-1. С. 115–118.

3. Данилишин Б. Як забезпечити економічне зростання в умовах війни. 2023. URL: https://www.epravda.com.ua/columns/2023/03/3/697664 (дата звернення: 15.09.2023).

4. Кара Н.І., Зинич Л.В. Особливості інноваційного менеджменту в діяльності міжнародних компаній. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку.* Львів : НУ «Львівська політехніка», 2021. № 2. С. 40–46.

5. Козловський Є.В., Ткаченко Т.І. Особливості управління проектами в сфері туризму на основі застосування механізмів державно-приватного партнерства. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 9. С. 78–82. DOI: https://doi.org/10.32702/2306-6814.2019.9.78

6. Несторишен І. В. Інноваційний та проєктний менеджмент в туризмі. *Інновації та технології в сфері послуг і харчування.* 2023. № 1(7). С. 21–26. DOI: https://doi.org/10.32782/2708-4949.1(7).2023.4

7. Нова Україна: Стимулювання інвестицій у свободу, мир та процвітання – Звіт USAID. URL: https://chamber.ua/wp-content/uploads/2023/04/A-New-Ukraine_Ukr_Online_FINAL.pdf (дата звернення: 15.09.2023).

8. Перегуда Ю., Кривоберець М. Державна підтримка підприємств туристичної галузі в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення. *Підприємництво та інновації.* 2022. Вип. 23. С. 16–20. DOI: https://doi.org/10.37320/2415-3583/23.3

9. Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Відновлення та розбудова інфраструктури. Сфера туризму і курортів». URL: https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/nacionalna-rada-z-vidnovlennya-ukrayini-vid-naslidkiv-vijni/robochi-grupi (дата звернення: 15.09.2023).

10. Report on Damages to Infrastructure Caused by Russia's War against Ukraine One Year after the Start of the Full-Scale Invasion. March, 2023. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/03/ENG_FINAL_Damages-Report_.pdf (дата звернення: 16.09.2023).

11. Редько В. Особливості методології проектного менеджменту в туристичному бізнесі. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Менеджмент інновацій.* 2016. Т. 24. Вип. 6. С. 114–122.

12. Холодок В.Д. Управління туризмом на регіональному рівні в умовах війни та стратегії на майбутнє. *Таврійський науковий вісник. Серія : Економіка*. 2023. Випуск 16. С. 206–214. DOI: https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.27

References:

1. Bohdan T. (2023) *Financial and economic consequences of the war.* Available at: https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/550614_finansovoekonomichni_naslidki.html (accessed September 15, 2023).

2. Hryzovska L. O. (2018) Osoblyvosti ta suchasni tendentsii upravlinnia turystychnym biznesom v Ukraini [Features and modern trends in tourism business management in Ukraine]. *Ekonomika ta upravlinnia pidpryiemstvamy – Economics and business management*, vol. 28-1, pp. 115–118.

3. Danylyshyn B. (2023) *How to ensure economic growth in conditions of war.* Available at: https://www.epravda.com.ua/columns/2023/03/3/697664 (accessed September 15, 2023).

4. Kara N. I., Zynych L. V. (2021) Osoblyvosti innovatsiinoho menedzhmentu v diialnosti mizhnarodnykh kompanii [Features of innovation management in the activities of international companies]. *Menedzhment ta pidpryiemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia ta problemy rozvytku – Management and entrepreneurship in Ukraine: stages of formation and development problems.* Lviv: NU "Lvivska politekhnika", no. 2, pp. 40–46.

5. Kozlovskyi Ye., Tkachenko T. (2019) Osoblyvosti upravlinnya proektamy v sferi turyzmu na osnovi zastosuvannya mekhanizmiv derzhavno-pryvatnoho partnerstva. [The features of project management in tourism based on the application of public-private partnership mechanisms]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid – Investment: practice and experience*, no. 9, pp. 78–82. DOI: https://doi.org/10.32702/2306-6814.2019.9.78

6. Nestoryshen I. (2023) Innovatsiynyy ta proyektnyy menedzhment v turyzmi [Innovative and project management in tourism]. *Innovatsiyi ta tekhnolohiyi u sferi posluh ta kharchoviy promyslovosti – Innovations and Technologies in the Service Sphere and Food Industry*, no. 1(7), pp. 21–26. DOI: https://doi.org/10.32782/2708-4949.1(7).2023.4

7. New Ukraine: Stimulating Investments in Freedom, Peace and Prosperity – USAID Report. Available at: https://chamber.ua/wp-content/uploads/2023/04/A-New-Ukraine_Ukr_Online_FINAL.pdf (accessed September 15, 2023).

8. Perehuda Y., Kryvoberets M. (2022) Derzhavna pidtrimka pidpriyemstv turistichnoyi galuzi v umovah voyennogo stanu ta pislyavoyennogo vidnovlennya [State Support of Enterprises in the Tour-ist Industry in the Conditions of Maritime and Post-War Reconstruction]. Pidpriyemnictvo ta innovaciyi, vol. 23, pp. 16–20. DOI: https://doi.org/10.37320/2415-3583/23.3

9. Project of the Recovery Plan of Ukraine. Materials of the working group "Restoration and development of infrastructure. The sphere of tourism and resorts". Available at: https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/nacionalna-rada-z-vidnovlennya-ukrayini-vid-naslidkiv-vijni/robochi-grupi (accessed September 15, 2023).

10. Report on Damages to Infrastructure Caused by Russia's War against Ukraine One Year after the Start of the Full-Scale Invasion. March, 2023. Available at: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/03/ENG_FINAL_Damages-Report_.pdf (accessed September 15, 2023).

11. Redjko V. (2016) Osoblyvosti metodologhiji proektnogho menedzhmentu v turystychnomu biznes [Features of the project management methodology in the tourism business]. *Visnyk Dnipropetrovsjkogho universytetu. Serija: Menedzhment innovacij – Bulletin of Dnipropetrovsk University. Series: Management of innovations*, t. 24, vol. 6, pp. 114–122.

12. Kholodok V. D. (2023) Upravlinnya turyzmom na rehional'nomu rivni v umovakh viyny ta stratehiyi na maybutnye [Regional tourism management in wartime and strategies for the future]. *Tavriyskyy naukovyy visnyk. Seriya: Ekonomika – Taurida Scientific Herald. Series: Economics*, vol. (16), pp. 206–214. DOI: https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.27

Стаття надійшла до редакції 15.08.2023

УДК 332.721
JEL G32, C10, C65
DOI 10.32782/2786-8273/2023-2-16

Фісуненко П.А.
доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри девелопменту нерухомості,
фінансів, обліку та маркетингу,
Придніпровська державна академія будівництва та архітектури
Pavlo Fisunenko
Prydniprovska State Academy of Civil Engineering and Architecture

Легостаєв І.М.
студент,
Придніпровська державна академія будівництва та архітектури
Ivan Legostaev
Prydniprovska State Academy of Civil Engineering and Architecture

МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО УПРАВЛІННЯ ЗАЛУЧЕННЯМ ЗАЦІКАВЛЕНИХ СТОРІН В ДЕВЕЛОПЕРСЬКИХ ПРОЄКТАХ

A METHODICAL APPROACH TO THE STAKEHOLDER ENGAGEMENT MANAGEMENT IN DEVELOPMENT PROJECTS

Анотація. *Стаття присвячена вивченню та удосконаленню підходу до управління залученням стейкхолдерів до розробки та реалізації девелоперських проєктів. Обґрунтовано, що коло стейкхолдерів є надзвичайно широким, що потребує підвищеної уваги до управління їх залученням. Досліджено існуючі методи та інструменти, які застосовуються в ході управління залученням зацікавлених сторін. Здійснено їх розподіл на загальні, методи управління проєктами, методи ідентифікації та аналізу стейкхолдерів та методи комунікативного управління. Представлено інструментарій управління залученням стейкхолдерів, який відповідно згруповано у блок орієнтування та блок комунікування. Сформовано методичний підхід до управління залученням зацікавлених сторін в девелоперських проєктах. Доведено, що завдяки умілому балансуванню інтересів стейкхолдерів як у процесі управління залученням зацікавлених сторін девелоперського проєкту, так і в межах циклу отримання результатів управління залученням зацікавлених сторін девелоперського проєкту, стає можливим загальне підвищення ефективності девелоперського проєкту.*

Ключові слова: *девелоперський проєкт, управління, зацікавлені сторони, методи, інструменти, методичний підхід.*

Abstract. Introduction. *The article is devoted to the study and improvement of the approach to managing the involvement of stakeholders in the creation and implementation of development projects. Development projects have been found to be particularly complex, covering the pre-project stage, design stage, construction, commissioning, management of the finished facility, including its implementation and real estate maintenance.* ***Purpose.*** *It is substantiated that the circle of stakeholders is extremely wide, which requires increased attention to the management of their involvement. The existing* ***methods*** *and tools that are used in the course of managing the involvement of interested parties have been studied. They were divided into general, project management methods, stakeholder identification and analysis methods, and communicative management methods.* ***Results.*** *The connections between various groups of methods and tools for managing the involvement of interested parties in development projects are considered. It is established that such connections may have the nature of conditioning, combination, integration or coordination. The stakeholder involvement management toolkit is presented, which is accordingly grouped into an orientation block and a communication block. A methodical approach to managing the involvement of interested parties in development projects has been developed. The components of this methodical approach are considered, namely: the goal, task, methodical toolkit, the cycle of managing the involvement of interested parties in the development project and its results. It has been proven that thanks to the skillful balancing of the interests of the public sector both in the process of managing the involvement of the public sector in the development project and within the cycle of obtaining the results of managing the participation of the public sector in the development project, it becomes possible to increase the overall efficiency of the development project.* ***Conclusion.*** *It has been established that the systematization of management methods and tools, their arrangement will allow to improve the involvement of interested parties with the maximum possible efficiency.*

Keywords: *development project, management, interested parties, methods, tools, methodical approach.*

Постановка проблеми. В управлінні проєктом важливим завданням є забезпечити залучення зацікавлених сторін, досягти розумного балансу їхніх інтересів для найбільш ефективної реалізації проєкту та отримання найкращих результатів. Девелоперські проєкти вирізняються особливою складністю, адже охоплюють передпроєктну стадію, стадію проектування, будівництво, введення в експлуатацію, управління готовим об'єктом, включно з його реалізацією та обслуговуванням. З огляду на це, коло зацікавлених сторін при розробці та реалізації девелоперських проєктів є надзвичайно широким, що потребує підвищеної уваги до управління їх залученням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процес залучення зацікавлених сторін, інструменти та методи, що використовується при управлінні цим процесом

© Фісуненко П.А., Легостаєв І.М., 2023

в господарській діяльності підприємств або в ході розробки та реалізації проєктів знайшли своє відображення в роботах багатьох науковців, серед яких Адамс Д., Болл М., Гай С., Гор Т., Коячетто Е., Ніколсон Д., Пейзер Р., Фрей А., Хеннебері Д., Хілі П. та ін. Приклади ідентифікації та вибору методик та інструментів аналізу стейкхолдерів наводять в своїх дослідженнях Корепанов Г., Черненко Д., Чала Т.

Саме систематизація цих методів та інструментів, їх впорядкування дозволить покращити залучення зацікавлених сторін з максимально можливою ефективністю.

Мета статті полягає у вивченні основних методів та інструментів, що застосовуються в ході управління залученням зацікавлених сторін, а також у розробці методичного підходу до управління залученням зацікавлених сторін в девелоперських проєктах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як зазначає Е. Камишникова, стейкхолдерський підхід має бути системно інтегрований в управлінську практику та використовуватися як інструмент зниження нефінансових ризиків, створення інноваційних конкурентних переваг та додаткової вартості для усіх учасників соціально-економічних відносин [1, с. 395]. Отже, повинні бути інструменти та механізми стратегічної взаємодії зі стекхолдерами.

На рис. 1 наведено унаочнення взаємозв'язку між складовими методичного інструментарію управління залученням зацікавлених сторін.

Всі методи та інструменти, які застосовуються в ході управління залученням зацікавлених сторін та формують його методичний інструментарій, можна розділити на:

– загальні методи та інструменти управління;

– методи та інструменти управління проектами;

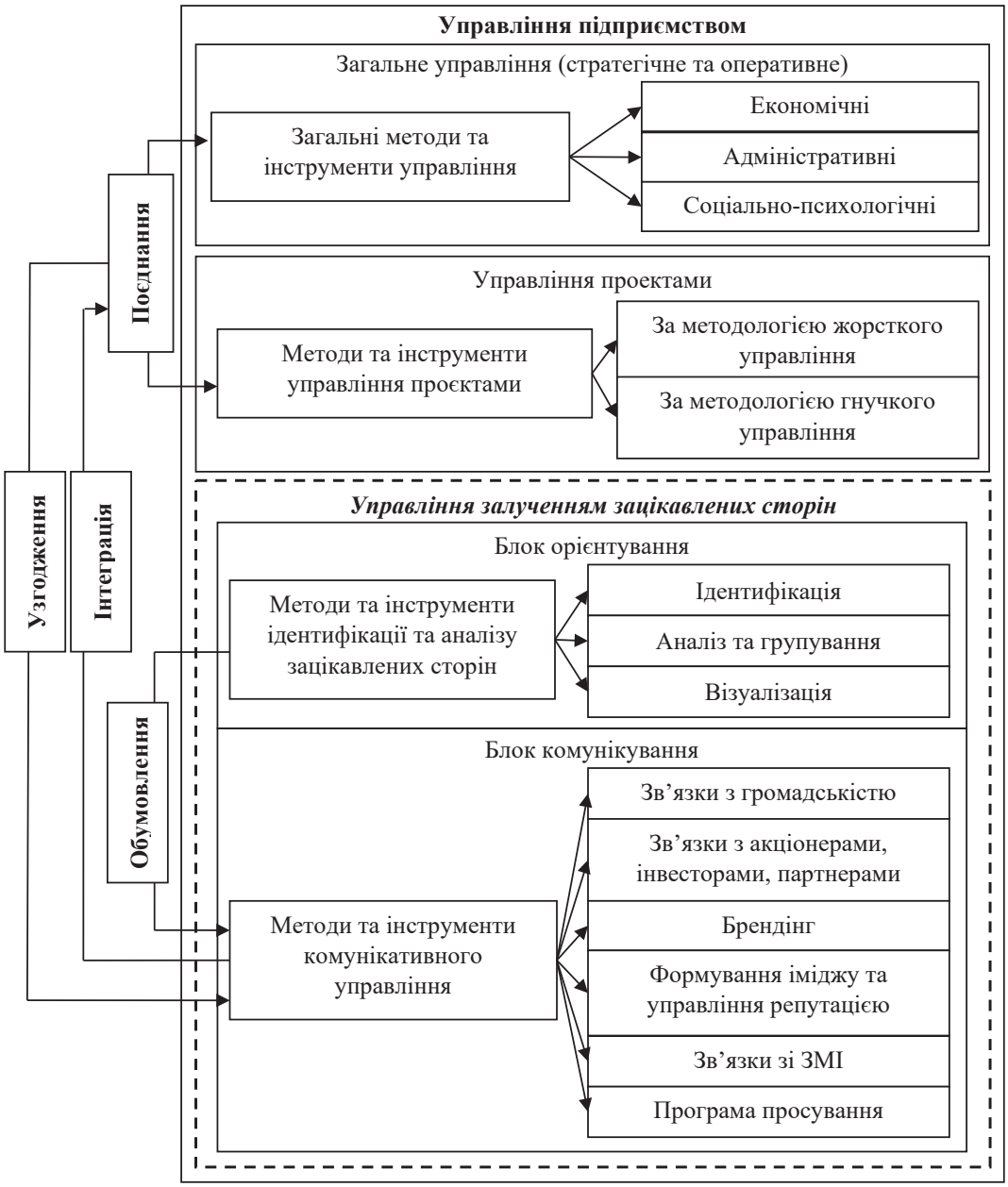

Рис. 1. Складові методичного інструментарію управління зацікавленими сторонами

Джерело: систематизовано авторами

– методи та інструменти ідентифікації та аналізу зацікавлених сторін;

– методи та інструменти комунікативного управління.

Якщо говорити про загальні методи управління, то їх, зазвичай, поділяють на економічні, адміністративні та соціально-психологічні.

Щодо економічних методів, то в контексті управління залученням стейкхолдерів, варто зосередитись на таких з них, як стратегічне та оперативне планування, економічне стимулювання. Інструментами в такому разі виступатимуть стратегічні та оперативні плани взаємодії з зацікавленими сторонами, економічні стимули (залежно від виду зацікавленої сторони), які можуть вплинути на думку стейкхолдерів, гарантувати їхню підтримку девелоперського проєкту.

Адміністративні методи передбачають здійснення організаційних та розпорядчих дій, які регламентують діяльність самого підприємства, розробку та реалізацію проекту, в т.ч. з точки зору взаємодії з зацікавленими сторонами. Інструментами, що мають організаційний або розпорядчий характер, виступають організаційна / проектна структура, інструменти обміну інформацією з зацікавленими сторонами (в т.ч. у вигляді повідомлень, наказів, розпоряджень, консультацій, звітів та в інших формах відповідних виду зацікавленої сторони), інструменти координації та контролю.

Соціально-психологічні методи управління передбачають вивчення думок зацікавлених сторін як до, так і підчас та після реалізації проєкту, а також пошук психологічних засобів впливу на них. Інструментами можуть виступати інтерв'ювання, анкетування, переговори, розбудова корпоративної культури, філософії та моралі, психологічна мотивація (навіювання, переконання, наслідування, спонукання тощо).

Друга група методів – методи управління проектами. З погляду нашого дослідження доцільно розрізняти традиційний та гнучкий методи управління проектами, засновані на застосуванні різних за характером методологій.

Жорстка методологія управління проектами застосовується в умовах, коли відомі строки, етапи реалізації та вартість проекту, а етапи впорядковані таким чином, що реалізація жодного наступного етапу не починається доки не завершено попередній. Широко відомою є модель Водоспаду (відома як модель життєвого циклу розробки програмного забезпечення) або послідовна модель. Робиться припущення, що майже відсутні чинники, які можуть суттєво вплинути на хід виконання проекту, відхилення від проекту практично не допускаються. Основним інструментом виступає лінійний графік реалізації проекту, поданий у вигляді чітко регламентованої послідовності кроків (діаграма водоспаду). При цьому, вкрай важливо забезпечити контроль за дотриманням графіків.

В умовах турбулентності сучасного середовища традиційний метод управління поступово витісняється гнучким, який базується на методології, що застосовується за умов невизначеності (частіше за все, часткової), та допускає значний вплив чинників на реалізацію проєкта та, відповідно, багаторазове коригування в ході його виконання. В рамках гнучкої методології управління проектами можуть застосовуватись методи Agile, Scrum, Lean, Critical Chain Project Management і тому подібні, в рамках яких широко застосовуються інструменти Канбан, діаграми Ганта, мережеві діаграми тощо.

Серед методів ідентифікації та аналізу зацікавлених сторін можна виділити залежно від мети їхнього застосування методи ідентифікації та групування зацікавлених сторін, та їхньої візуалізації.

Ідентифікація та групування зацікавлених сторін необхідна для формування вихідного переліку зацікавлених сторін (реєстру стейкхолдерів) та його впорядкування за критеріями, істотними з точки зору конкретного дослідження. Крамеренко А. простежено, що на етапі ідентифікації стейкхолдерів застосовуються як правило такі інструменти як опитування, інформаційні ресурси і відкриті заходи [2].

Для групування найчастіше використовують матрично-описовий, оціночно-експертний методи чи їх комбінацію. Матрично-описовий метод передбачає використання в якості інструментів різноманітних матриць (матриця «влада/інтерес», матриця узгодженості, зацікавленості, впливу), а оціночно-експертний – визначення на підставі оцінок експертів певних показників, що характеризують зацікавлені сторони за певним критерієм. Так, К. Ляшук запропонував інструментарій ідентифікації, що дозволяє здійснювати послідовний критеріальний відбір ключових стейкхолдерів, узгоджувати суттєві за важливістю і термінами соціальні проекти, формувати плани заходів щодо їх реалізації [3, с. 290].

Для візуалізації отриманих даних про стейкхолдерів використовують карти стейкхолдерів, діаграми, схеми. Наприклад, Левченко Н. вважає, що важливу роль у визначенні моделі взаємовідносин зі стейкхолдерами відіграє обраний інструментарій проєктного аналізу. Він пропонує використовувати такий інструмент як «карта зацікавлених груп стейкхолдерів», яка дозволить візуалізувати картину взаємозв'язків стейкхолдерів та встановити можливості впливу на них лідерів проєкту на етапі попередньої ідентифікації та групування стейкхолдерів [4].

Крім того, в ході управління залученням зацікавлених сторін важливо застосовувати методи комунікативного управління, яке використовує наступні технології і інструменти: 1) зв'язки з громадськістю; 2) зв'язки з акціонерами, інвесторами і партнерами; 3) брендінг; 4) формування іміджу і управління репутацією; 5) зв'язки із засобами масової інформації; 6) програму просування [5].

В своїй праці Кицак Т. рекомендує побудувати ефективну взаємодію із зацікавленими сторонами, що сприятиме досягненню таких результатів: забезпечення мінімізації нефінансових ризиків та їх ефективне нівелювання; об'єднання ресурсів для досягнення стійкості бізнес-процесів; оцінювання зовнішнього та внутрішнього середовища бізнес-організації; забезпечення комунікації зі стейкходлерами у напрямі поліпшення кінцевого результату; покращення якості кінцевого продукту і бізнес-процесів; формування довірчих взаємин між зацікавленими сторонами і компанією [6].

Ховрак І. стверджує, що використання дієвого та відповідного комунікаційного інструментарію здатне забезпечити захист від виникнення перешкод комунікації зі стейкхолдерами [7, с. 94].

Комунікаційний інструментарій взаємодії зі стейкхолдерами є сукупністю форм, типів, методів, засобів і каналів комунікації, які допомагають виконати конкретні соціально відповідальні ініціативи та визначити

пріоритети подальшого розвитку. І. Ховрах рекомендує розмежовувати внутрішньо орієнтований, зовнішньо орієнтований та універсальний комунікаційний інструментарій взаємодії зі стейкхолдерами [7, с. 100].

Щодо взаємодії між групами методів та інструментів, то слід зазначити, що комунікативні методи та інструменти безпосередньо пов'язані із розбудовою плідної взаємодії із зацікавленими сторонами, мають бути інтегровані як в загальний процес управління організацією, так і в управління даним проєктом. Застосування методів ідентифікації та аналізу зацікавлених сторін дозволить отримати дані, на підставі яких здійснюватиметься вибір комунікативних методів та інструментів з метою їх подальшої інтеграції в систему інших методів та інструментів (загальних та управління в рамках даного проєкту), які, в свою чергу, доповнюють одне одного.

Методичний інструментарій є невід'ємним елементом методичного підходу до управління залученням зацікавлених сторін (ЗС) (рис. 2).

Як видно з рис. 2, методичний підхід до управління залученням зацікавлених сторін до девелоперських проєктів включає мету, завдання, методичний інструментарій, цикл управління залученням зацікавлених сторін девелоперського проекту та його результати.

Рис. 2. Методичний підхід до управління залученням зацікавлених сторін до девелоперських проектів

Джерело: розроблено авторами

Мета управління полягає в покращенні ефективності девелоперського проєкту завдяки умілому балансуванню інтересів ЗС та отриманню внаслідок цього нової соціальної цінності, в т.ч отриманої внаслідок ефекту синергії.

Для досягнення поставленої мети мають виконуватись наступні завдання:

– ідентифікація зацікавлених сторін, оцінка їхніх інтересів та виявлення пріоритетів, орієнтованих на підтримку чи протидію проекту;

– збалансування інтересів зацікавлених сторін на підставі виявлених пріоритетів.

Залежно від характеру пріоритетів, визначених на основі аналізу інтересів зацікавлених сторін, орієнтування управлінських дій змінюється. Якщо мова йде про пріоритети підтримки, то управління залученням зацікавлених сторін має орієнтуватися, за можливості, на максимальне задоволення інтересів зацікавленої сторони, або хоча б на їх мінімальне врахування. Якщо ж говорити про пріоритети протидії, то управління залученням зацікавлених сторін має орієнтуватися на нівелювання впливу зацікавлених сторін або на трансформування їхніх інтересів.

Цикл управління залученням зацікавлених сторін починається зі складання плану залучення, який в подальшому підлягає виконанню, перевірці дієвості та реагуванням на відхилення, яке найчастіше призводить до нового витку циклу (складання скоригованого плану залучення зацікавлених сторін).

Результати управління залученням зацікавлених сторін поділяють на проміжні та остаточні. Проміжні результати полягають у визначення ступеня виконання поставлених завдань на окремому етапі девелоперського проєкту, тоді як остаточний – ступеня досягнення мети покращення ефективності девелоперського проєкту.

Висновки. Таким чином, в ході дослідження розглянуто інструменти та методи управління залученням зацікавлених сторін до девелоперського проєкту, встановлено взаємозв'язки між окремими групами методів та інструментів.

Систематизація основних методів та інструментів, що застосовуються в ході управління залученням зацікавлених сторін до участі у девелоперському проєкті, а також їх розділ на чотири групи, дали змогу сформувати методичний підхід до управління залученням зацікавлених сторін в девелоперських проєктах.

Використання цього методичного підходу на практиці дозволить провести ідентифікацію стейкхолдерів, оцінити їх інтереси та виявити на що орієнтовані їх пріоритети, що дасть змогу побудувати процес залучення зацікавлених сторін з максимально можливою ефективністю.

Бібліографічний список:

1. Камишникова Е. Модель стейкхолдерменеджменту в системі управління корпоративною соціальною відповідальністю. *Вісник приазовського державного технічного університету*. *Серія : Економічні науки*. 2017. Випуск 34. С. 394–400.

2. Крамаренко А.О. Стейкхолдери в підприємницькій діяльності: принципи, стандарти, інструменти управління. *Агросвіт*. 2023. № 3-4. URL: https://nayka.com.ua/index.php/agrosvit/article/view/1080 (дата звернення: 01.09.2023).

3. Ляшук К. Особливості формування механізму управління соціальною взаємодією торговельних підприємств із стейкхолдерами. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2021. № 5. Том 1. С. 287–293.

4. Левченко Н.М. Стейкхолдер-аналіз як інструмент ефективного управління проектами в умовах інтеграції України до європейського та світового бізнес-простору. Інноваційні механізми управління корпоративними інтеграційними процесами підприємств / за ред. А.М. Ткаченко. Запоріжжя : ЗНТУ, 2019. 220 с. URL: http://eir.zntu.edu.ua/bitstream/123456789/4899/1/Levchenko_Steakhouse.pdf (дата звернення: 01.09.2023).

5. Бебик В.М. Інформаційно-комунікативний менеджмент у глобальному суспільстві: психологія, технології, техніка паблік рилейшнз. Київ : МАУП, 2005. 438 с.

6. Кицак Т.Г. Взаємодія із стейкхолдерами як пріоритетний напрям розвитку соціальної відповідальності бізнесу. Соціально-трудова сфера в умовах інформаційної економіки: сучасний стан, проблеми та стратегічні напрями розвитку : матеріали Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції; 26-29 листопада 2018 року. Київ : КНЕУ, 2018. С. 30–33. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/197271297.pdf (дата звернення: 01.09.2023).

7. Ховрак І.В. Роль комунікаційного інструментарію стратегії корпоративної соціальної відповідальності для розбудови ефективного діалогу зі стейкхолдерами. *Ukr. Socium*. 2019. № 3(70). С. 92–106.

8. Корепанов Г.С., Черненко Д.І., Чала Т.Г. Теоретико-методичні передумови та розробка концептуальної моделі управління взаємодіями стейкхолдерів. *Проблеми економіки*. 2020. № 1. С. 144–151.

9. Кадикова М., Ларіна С.О., Чумаченко І.В. Метод визначення очікувань зацікавлених сторін і їх коригування при стратегічному управлінні програмою проектів. *Сучасний стан наукових досліджень та технологій в промисловості*. 2019. № 1 (7).

References:

1. Kamyshnykova E. (2017) Model steikkholdermenedzhmentu v systemi upravlinnia korporatyvnoiu sotsialnoiu vidpovidalnistiu [Model of stakeholder management in the corporate social responsibility management system]. *Visnyk pryazovs'koho derzhavnoho tekhnichnoho universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky – Bulletin of the Priazov State Technical University. Series: Economic Sciences*, vol. 34, pp. 394–400.

2. Kramarenko A. O. (2023) Steikkholdery v pidpryiemnytskii diialnosti: pryntsypy, standarty, instrumenty upravlinnia [Stakeholders in entrepreneurial activity: principles, standards, management tools]. *Agrosvit – Agroworld*, no. 3-4. Available at: https://nayka.com.ua/index.php/agrosvit/article/view/1080 (accessed September 1, 2023).

3. Liashuk K. (2021) Osoblyvosti formuvannia mekhanizmu upravlinnia sotsialnoiu vzaiemodiieiu torhovelnykh pidpryiemstv iz steikkholderamy [Peculiarities of formation of the mechanism of management of social interaction of trade enterprises with stakeholders]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu – Bulletin of the Khmilnytskyi National University*, no. 5, tom 1, pp. 287–293.

4. Levchenko N. M. (2019) *Steikkholder-analiz yak instrument efektyvnoho upravlinnia proektamy v umovakh intehratsii ukrainy do yevropeiskoho ta svitovoho biznes-prostoru* [Stakeholder analysis as a tool for effective project management in the context of Ukraine's integration into the European and global business space]. Innovatsiini mekhanizmy upravlinnia korporatyvnymy inteh-

ratsiinymy protsesamy pidpryiemstv / za red. A.M. Tkachenko. Zaporizhzhia: ZNTU, 220 p. Available at: http://eir.zntu.edu.ua/bitstream/123456789/4899/1/Levchenko_Steakhouse.pdf (accessed September 1, 2023).

5. Babyk V. M. (2005) *Informatsiino-komunikatyvnyi menedzhment u hlobalnomu suspilstvi: psykholohiia, tekhnolohii, tekhnika pablik ryleishnz* [Information and communication management in global society: psychology, technologies, public relations technique]. Kyiv: MAUP, 438 p. (in Ukrainian)

6. Kytsak T. H. (2018) Vzaiemodiia iz steikkholderamy yak priorytetnyi napriam rozvytku sotsialnoi vidpovidalnosti biznesu [Interaction with stakeholders as a priority direction for the development of social responsibility of business]. *Sotsialno-trudova sfera v umovakh informatsiinoi ekonomiky: suchasnyi stan, problemy ta stratehichni napriamy rozvytku*: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi Internet-konferentsii. Kyiv: KNEU. Available at: https://core.ac.uk/download/pdf/197271297.pdf (accessed September 1, 2023).

7. Khovrak I. V. (2019) Rol komunikatsiinoho instrumentariiu stratehii korporatyvnoi sotsialnoi vidpovidalnosti dlia rozbudovy efektyvnoho dialohu zi steikkholderamy [The role of the communication toolkit of the corporate social responsibility strategy for building an effective dialogue with stakeholders]. *Ukr. Socium*, no. 3(70), pp. 92–106.

8. Korepanov H. S., Chernenko D. I., and Chala T. H. (2020) Teoretyko-metodychni peredumovy ta rozrobka kontseptualnoi modeli upravlinnia vzaiemodiiamy steikkholderiv [Theoretical and methodological prerequisites and development of a conceptual model of stakeholder interaction management]. *Problemy ekonomiky – Problems of the economy*, no. 1, pp. 144–151.

9. Kadykova M., Larina S. O., and Chumachenko I. V. (2019) Metod vyznachennia ochikuvan zatsikavlenykh storin i yikh koryhuvannia pry stratehichnomu upravlinni prohramoiu proektiv [The method of determining the expectations of interested parties and their adjustment in the strategic management of the project program]. *Suchasnyy stan naukovykh doslidzhen' ta tekhnolohiy v promyslovost – The current state of scientific research and technology in industry*, no. 1 (7).

Стаття надійшла до редакції 08.09.2023

Наукове видання

УКРАЇНСЬКИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ ЧАСОПИС

Випуск 2, 2023

Засновано у 2023 році
Засновник: Державний податковий університет

Періодичність видання: 4 рази на рік

Українською та англійською мовами

Відповідальний секретар: *Дружинська Н.С.*
Технічний редактор: *Удовиченко В.О.*

Підписано до друку 29.09.2023 р.
Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 10,93.
Наклад 100 прим.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.